

«влан!» А в тих випадках, коли ми виголошуємо «ой!», англієць — «уач!», болгарин — «олеле!», турок — «вай!», румун — «аулеу!», а ескімос — «ауага!». Так що мав рацію М. Рильський, коли про французьких солов'їв написав: «Ці солов'ї співають по-французьки!»

Як можна використати цей матеріал під час вивчення теми «Вигук» і з якою метою?

МЕТОДИКА ВИВЧЕННЯ СИНТАКСИСУ

ЗНАЧЕННЯ І МІСЦЕ ЗАНЯТЬ З СИНТАКСИСУ В ШКІЛЬНОМУ КУРСІ МОВИ

1. Опрацюйте пояснювальну записку до діючої програми з української мови, зміст розділів, що стосуються вивчення відомостей з синтаксису, і матеріал на с. 172—176 підручника І. С. Олійника та ін. «Методика викладання української мови в середній школі» (К.: Вища шк., 1979) і дайте відповіді на запитання.

- 1) Яка мета вивчення синтаксису в школі?
- 2) Яке значення вивчення синтаксису в розвитку зв'язного мовлення і мислення учнів?
- 3) Чому вивчення синтаксису необхідно поєднувати з повторенням морфології?

4) У чому полягають труднощі вивчення синтаксичного матеріалу? Назвіть найоптимальніші форми і методи їх подолання.

2. У посібнику К. М. Плиско «Викладання синтаксису української мови» (К.: Рад. шк., 1978) названі основні загальнодидактичні принципи, на основі яких реалізуються методичні: а) урахування лінгвістичної специфіки мови; б) урахування взаємовпливу навчання мови і розвитку мислення; в) урахування взаємозалежності і навчання мови і розвитку мовлення; г) урахування взаємозумовленості розвитку мовлення і мислення.

На конкретних прикладах теоретичної і дидактичної частин підручників покажіть шляхи реалізації цих принципів.

3. Зміст і структура діючої програми з української мови складається з трьох частин. У першій частині подані основні лінгвістичні поняття, основні вимоги до роботи над мовними нормами, правила; друга частина визначає зміст роботи над формуванням у школярів уміння само-

стійно будувати зв'язні висловлювання; знання і вміння чітко визначені в третій частині.

Уважно перечитайте ті розділи програми, які стосуються вивчення відомостей з синтаксису, перекажіть їх зміст.

Назвіть основні знання і вміння, які необхідно сформулювати в учнів 5, 8 і 9 класів під час вивчення розділів із синтаксису.

4. Опрацюйте зміст програм з української мови для 1—4 і 5—9 класів щодо розділів з синтаксису, зверніть увагу на 4 етапи у вивченні синтаксису: 1) практичне ознайомлення; 2) пропедевтичне вивчення; 3) поглиблення знань; 4) систематичний курс.

Зробіть висновок, чи дотримано між цими етапами принципу наступності. Обґрунтуйте свою відповідь прикладами з програм і підручників.

5. Аналіз дидактичної частини підручників з української мови і система завдань, яку використовують учителі під час вивчення відомостей з синтаксису, показує, що там представлено в основному три різновиди завдань: 1) логічне осмислення вивченого, що передбачає складання таблиць, алгоритму правил; 2) аналіз граматичних явищ, встановлення спільного і відмінного в граматичних конструкціях; 3) практичне застосування правил, яке пов'язане з побудовою тієї чи іншої синтаксичної конструкції, складання тексту.

Доберіть з підручників приклади до кожного з типів вправ. Зробіть висновок, які вміння і навички допомагає реалізувати кожен із цих типів.

До якого різновиду завдань належать такі, наприклад, вправи:

а) самостійно складіть картки для опитування до теми «Речення з однорідними членами»;

б) розробіть вправу на розмежування однорідних і неоднорідних означень;

в) складіть план відповіді про вживання розділових знаків у реченнях з однорідними членами.

Чи всім учням можна пропонувати такі вправи? Обґрунтуйте свою відповідь.

МЕТОДИКА ВИВЧЕННЯ СЛОВСПОЛУЧЕННЯ

6. Проаналізуйте матеріал підручника для 5 класу, що стосується вивчення словосполучень, і зробіть висновок про характер вправ у дидактичній частині. Визначте мету до кожної з них.

Яких знань і навичок з даної теми повинні набути учні внаслідок опрацювання матеріалу параграфа?

Які методичні прийоми використано в дидактичній частині? Чи пов'язаний цей матеріал з іншими розділами? (Вкажіть на зв'язок з лексикою, морфологією, розвитком зв'язного мовлення і мислення тощо.)

Охарактеризуйте типи завдань. Які труднощі можуть виникнути в учнів під час їх виконання?

Якими додатковими завданнями чи запитаннями ви вважаєте за необхідне доповнити дидактичну частину? З якою метою?

Чи передбачено вправи з культури мовлення і стилістики?

7. Засвоєння змісту освіти, як відомо, має три рівні:

1) сприйняття, запам'ятання і відтворення теоретичного матеріалу; 2) різні види вправ за зразком, що ґрунтуються на усвідомлених знаннях; 3) засвоєння знань при розв'язанні проблемно-пошукових завдань, в результаті чого школярі набувають досвіду творчої діяльності.

Завдання якого рівня найдоцільніше використати для з'ясування відомостей про словосполучення в школі з російською мовою навчання, де учні опрацювали цей матеріал на уроках російської мови?

Розробіть фрагмент уроку вивчення нового матеріалу на тему «Поняття про словосполучення: головне і залежне слово в словосполученні» (5 кл., школа з російською мовою навчання).

8. У матеріалах до календарного планування, поданих у журналі «Українська мова і література в школі», визначено такі знання і вміння, яких мають набути учні під час вивчення відомостей про словосполучення:

5 клас. Учні повинні знати, що таке словосполучення. Учні повинні вміти: виділяти з речення (без узагальнюючих і вставних слів) словосполучення; складати словосполучення з вивченими частинами мови.

8 клас. Учні повинні знати: типи і будову словосполучень; способи зв'язку слів у словосполу-

ченнях. Учні повинні вміти: виділяти в реченні словосполучення, визначати головне й залежне слово в ньому; складати словосполучення з головними словами, що виражені будь-якими частинами мови, а також фразеологічними зворотами і складними найменуваннями.

Як буде враховано вами принцип наступності під час опрацювання матеріалу про словосполучення в 8 класі?

9. Познайомтеся з трьома фрагментами уроку для 8 класу на тему «Словосполучення». Який з них, на вашу думку, є найбільш вдалим? Чому? Визначте позитивне і недоліки у кожному з фрагментів. Що не враховано в усіх варіантах уроку?

1.

Учитель пропонує визначити граматичну основу в спроектованих через кодоскоп реченнях, виписати з них словосполучення.

Світ довкола буяє красою молодості. Розквітає силою її рук і розуму, високою мрією, прагненням піднятися на нову височінь (З журналу).

Далі — така бесіда:

— Прочитайте словосполучення, визначте в кожному з них головне слово (*буяє довкола; буяє красою; красою молодості; розквітає силою; силою рук; рук її...; прагненням піднятися; піднятися на височінь; на нову височінь*).

— Що спільного між словом і словосполученням? Чим вони одне від одного відрізняються? Знайдіть відповідь у теоретичній частині підручника (і слово, і словосполучення щось називають, але словосполучення являє собою розчленовану, ширшу і конкретнішу назву певного явища і завжди складається не менш як з двох повнозначних слів).

— Чим відрізняється словосполучення від речення? (Речення про щось повідомляє, до чогось спонукає, про щось запитує, тобто за допомогою речень ми спілкуємось. Словосполучення ж тільки щось називає, воно не є засобом спілкування. Крім того, речення може складатись і з одного слова; реченню властива розповідна, спонукальна, питальна інтонація, а словосполучення вимовляється з перелічувальною інтонацією.)

— Познайомтеся з визначенням словосполучення за підручником. Як ви розумієте його зміст? Обгрунтуйте

свою думку самостійно дібраними прикладами. (Не можна поєднати слова *зібрати* і *небо*, *машина* і *бурхлива*, *з'їсти* і *ключ* тощо, бо вони не пов'язуються за змістом. Отже, щоб побудувати словосполучення, треба дібрати інші залежні слова, наприклад: *зібрати* і *пшениця*, *машина* й *універсальний*, *з'їсти* і *груша*. Але й ці слова ще не є словосполученнями, бо вони не оформлені граматично, тобто за допомогою закінчення і прийменників — *зібрати пшеницю*, *універсальна машина*, *з'їсти грушу*, *розповісти про героїв*. Таким чином, залежне слово в словосполученні пов'язується з головним за змістом і граматично.)

II.

Порівняйте записи в обох колонках. Пригадайте, що ви знаєте про словосполучення і речення?

<i>Учень читає</i>	<i>Читає твір</i>
<i>Серце хвилюється</i>	<i>Гаряче серце</i>
<i>Учень вихований</i>	<i>Виховати учня</i>
<i>Розцвітає біла гречка</i>	<i>Розцвітає на полі, на широкім полі, біла гречка</i>

Яку роль у мові виконують словосполучення? Речення? Про що свідчить останній приклад?

Після аналізу прикладів і бесіди учитель дає визначення словосполучення за підручником і пропонує учням повторити це визначення, дібрати приклади.

III.

На дошці записані словосполучення: *вишневий сад*, *виконати план*, *іти швидко*, *сьомий клас*, *хтось із учнів*, *втриє більше*.

Учитель дає завдання прочитати словосполучення, а далі повідомляє: ці поєднання слів називають словосполученнями. Усі вони складаються з двох повнозначних членів — головного і залежного; від головного слова ставимо запитання до залежного: *сад* — *я к и й?* *виконати* — *що?* *іти* — *я к?* *клас* — *к от р и й?* *хтось* — *і з к о г о?* *більше* — *в ск і л ь к и?* Крім того, обидва слова в словосполученні поєднуються не лише за змістом, а й граматично. Отже, словосполученням називають смислове і граматичне об'єднання двох повнозначних слів.

Завдання. Опрацюйте матеріал підручників для 5 класу і для 8—9 класів і, враховуючи вимоги до знань і умінь восьмикласників щодо цієї теми, складіть свій варіант уроку.

10. Опрацьовуючи тему «Словосполучення» в 5 і 8 класах, учитель дібрав такі вправи:

а) До слів *земля, народ, працювати, розповісти* дібрати залежні; утворені словосполучення записати, підкреслити головні слова. Як пов'язується залежне слово з головним?

б) Замінити словосполучення *будувати школу, цегляний будинок, розв'язати задачу, читати книгу* близькими за значенням. Яка між ними різниця?

З р а з о к:

Будувати школу — будівництво школи.

в) Перекласти словосполучення українською мовою. Порівняти засоби граматичного зв'язку в словосполученнях в обох мовах. Які висновки слід зробити на матеріалі цієї вправи?

Приобретать опыт, заботиться о друге, принимать участие, любовь к Родине, ходит по грибы, читать в течение часа, учиться мастерству, заслуживать уважение, отсутствовать по болезни, идти по улице, учебник по математике, принять к сведению.

г) Утворити словосполучення з поданими нижче словами.

Відчинити, відкрити (збори, очі, двері, школу, закон); лічити, лікувати (дні, рану, зорі); передплатити, виписати (словосполучення, газету, книжку).

д) Виразно прочитати текст, виписати з нього словосполучення, визначити способи підрядного зв'язку.

Визволеною землею України йшла весна 1944 року. Невмирущою славою у боротьбі з ворогом вкрили себе наші люди. Вони і в мирній праці виявляли чудеса героїзму (З журналу).

е) Чому не належать до словосполучень наведені нижче поєднання слів?

Діти відпочивають, нуль без палички, накрити мокрим рядом, гострий на язик, батько і мати прийшли.

є) Утворити спочатку поєднання слів, що можуть бути граматичною основою речення, а потім — словосполучення, поставивши залежне слово, що в дужках, у потрібній формі.

Жалкувати (він), рухатися (сонце), згадувати (вона), чути (він), показатися (люди), жити (народ).

З р а з о к: *Він жалкує — жалкувати за ним.*

Завдання: 1) визначте, які вправи доречно використати в 5, а які — в 8 класі.

2) Сформулюйте до кожного із завдань мету, розташуйте їх з урахуванням принципу наступності.

3) До кожної з вправ подайте висновки, яких, на вашу думку, мають дійти учні.

4) Якими, на ваш погляд, завданнями необхідно доповнити дидактичну частину підручників?

5) Чи передбачено в підручниках завдання з розвитку мовлення і вдосконалення культури мовлення, доберіть з цією метою свої вправи.

11. Доберіть дидактичний матеріал і сформулюйте до нього завдання, які підвели б учнів до такого висновку.

Словосполучення, як і слово, є будівельним матеріалом речення. Реченню властива інтонація завершеності, словосполученню — інтонація називання. Підмет і присудок є граматичною основою речення і до словосполучень не належать. Навколо підмета і присудка групуються всі інші члени речення.

12. Учні часто відчують труднощі у правильному доборі чи визначенні відмінкової форми залежного слова в дієслівному словосполученні, а також помиляються у вживанні прийменника. Наприклад, утворюючи словосполучення, вони вживають такі форми: *не бачив Миколи, дивився вслід машини, боявся холодну воду, був удостоєний званням, описувати про подвиг, приділяти увагу на культуру мовлення, перейти через дорогу, автомобіль загруз у болото, забув за уроки, милуватись на квіти, упевнена в тебе тощо* (а треба: *Не бачив Миколу, дивився вслід машині, боявся холодної води, був удостоєний звання, описувати подвиг, приділяти увагу культурі мовлення, перейти дорогу, автомобіль загруз у болоті, забув про уроки, милуватись квітами, упевнена в тобі*).

Завдання: 1) Встановіть причини помилок учнів (явище інтерференції; вплив хибних аналогій, що пов'язано з незнанням лексико-семантичних і граматичних особливостей окремих дієслів тощо).

2) Доберіть кілька вправ, матеріал яких допоможе учням усвідомити структуру наведених вище і подібних словосполучень. Як можна використати з цією метою наведені приклади?

3) Поміркуйте, як допоможуть вам у реалізації цих завдань наочні посібники, технічні засоби навчання?

13. Учитель запропонував учням роботу над таким дидактичним матеріалом:

<i>Милуюсь (чим? на що?) —</i>	<i>удостоєний (чого? чим?) —</i>
<i>попередили (кого? чого? що?) —</i>	<i>нагороджений (чим?) —</i>
<i>повідомили (кому? ко-го?) —</i>	<i>описувати (про що? що?) —</i>
<i>повідомили (що? про що?) —</i>	<i>розповідати (про що? що?) —</i>
<i>дивлюсь (на що?) —</i>	<i>говорити (про що? що?) —</i>
<i>бачити (що?) —</i>	<i>забув (про що? за що?) —</i>
<i>боятися (що? кого? чо-го?) —</i>	<i>одержав (за що?) —</i>

Підготуйте на цьому матеріалі завдання для учнів. У якому класі ви його запропонуєте? З якою метою?

14. Практикантка дала учням завдання перекласти словосполучення з російської мови на українську. Уважно проаналізуйте дидактичний матеріал. Як ви вважаєте, яка мета цього завдання? Який висновок мають зробити семикласники на матеріалі цієї вправи?

<i>Встретить товарища —</i>	<i>зустріти товарища</i>
<i>к вашим услугам —</i>	<i>до ваших послуг</i>
<i>оценка по языку —</i>	<i>оцінка з мови</i>
<i>выразительно читать —</i>	<i>виразно читати</i>
<i>в пяти шагах —</i>	<i>за п'ять кроків</i>
<i>увлекаться наукой —</i>	<i>захоплюватися наукою</i>
<i>ухаживать за ребен-ком —</i>	<i>доглядати дитину</i>

15. Вивчення відомостей з морфології на синтаксичній основі передбачає роботу над словосполученням під час вивчення частин мови. Так, опрацьовуючи розділи програми «Іменник», «Дієслово» та ін., необхідно спланувати роботу над словосполученням на матеріалі таких тем, як «Рід іменників», «Число іменників», «Відмінювання іменників», «Перехідні і неперехідні дієслова», «Часи дієслова», «Дієвідмінювання дієслів», «Дієслова докона-ного і недоконаного виду», «Вживання прийменників з відмінками» тощо.

Це дасть можливість поглибити знання учнів 5—8 класів про словосполучення, набуті в молодших класах, засвоїти на практичному рівні норми узгодження й керування, зокрема в роді й числі, з відмінюваними і невідмінюваними іменниками (*далека путь, жовтковий шампунь, свіже пюре, велика шимпанзе*).

Спираючись на знання учнів з морфології, доречно запропонувати вправи на добір певних іменникових форм до поданих дієслів, на поширення дієслів залежними від них іменниковими формами, на постановку питань від головного до залежного слова. Крім того, учитель обов'язково зверне увагу дітей на правильне вживання прийменників в іменних та дієслівних словосполученнях.

На матеріалі з розділу «Лексика» методисти радять добирати завдання для практичного засвоєння учнями 5—6 класів норм керування. (Див. Оліїник І. С. та ін. Методика викладання української мови в середній школі.— К.: Вища шк., 1989.— С. 181—183.)

Складіть кілька вправ, на матеріалі яких ви організуєте роботу над словосполученням під час вивчення розділу «Морфологія». Визначте до кожної з них мету, рівень умінь і навичок, які ви будете формувати.

16. У чому хотів переконати семикласників учитель, запропонувавши їм таку вправу?

До кожного з дієслів поставте запитання, утворіть словосполучення.

154
*Прислухатись, вслухатись, слухати;
використати, користуватись, скористатись.*

Поміркуйте, що спільного і відмінного між дієсловами кожного ряду? Чим пояснити, що однокореневі дієслова керують різними відмінковими формами іменників (*прислухатись до розмови, вслухатись у розмову, слухати пісню; використати нагоду, користуватись нагодою, скористатися з нагоди*)?

17. Напишіть конспект уроку на тему «Способи зв'язку слів у словосполученнях».

Яку наочність ви передбачите для з'ясування нового матеріалу? Як використаєте графопроєктор для закріплення і поглиблення вивченого матеріалу? Які форми роботи передбачите для розвитку зв'язного мовлення й удосконалення культури мовлення учнів?

У якому класі, під час вивчення якої теми, на якому етапі уроку і з якою метою ви запропонуєте учням такі завдання?

а) Словом, словосполученням чи реченням є подані нижче приклади? Обґрунтуйте свою думку.

Широка ріка; рівний берег; шумить ріка; веселі діти, діти розважалися; великий; спортивний майданчик.

Чи можна скласти з наведених прикладів речення?

Що для цього треба зробити? До якого висновку підводить матеріал цієї вправи?

б) За допомогою наведених у дужках словосполучень перебудуйте непоширені речення на поширені.

Учні працювали (наші учні, працювали дружно, працювали на полі, на кукурудзяному полі). Сестричка любить (моя сестричка, молодша сестричка, любить казки, казки чарівні).

в) Утворіть з поданими дієсловами словосполучення, поєднуючи головне і залежне слово лише за змістом.

Читати, писати, говорити, працювати, любити.

г) Визначте рід іменників, допишіть прикметникові закінчення.

Багат... Сибір, стар... мозоль, чорн... вуаль, нестерпн... біль, небезпечн... кір, широк... фойє.

д) До наведених слів доберіть залежні іменники, визначте їх відмінок:

*Розповідь про...
розмова про...
мрія про...
повага до...
прагнення до...
любов до...*

*розповідати про...
розмовляти про...
мріяти про...
поважати...
прагнути...
любити...*

Чим схожі ці словосполучення і в чому їхня відмінність? Зверніть увагу на форму залежного слова в обох колонках.

18. Часто під час виконання вправ слабші учні помиляються у визначенні зв'язків узгодження і сильного керування. У прикладах на зразок *Проминули село; Одержав медаль, Узяв весло* залежний іменник вони вважають підметом, а в прикладах *Росте місто; Схилились верби; Прокинулась весна*, навпаки,— додатком і визначають зв'язок керування.

У чому, на вашу думку, причина цих помилок? Як допомогти учням їх запобігти?

19. Прочитайте розділ «Методика вивчення словосполучення» за посібником І. С. Олійника та ін. «Методика викладання української мови в середній школі» (К.: Вища шк., 1979.— С. 181—183).

Якими, на ваш погляд, дидактичними і методичними рекомендаціями треба доповнити цей розділ?

МЕТОДИКА ВИВЧЕННЯ РЕЧЕННЯ

Методика вивчення простого речення

20. Готуючись до уроку на тему «Порядок слів у реченні. Логічний наголос», учитель так визначив його навчальну мету: а) дати поняття про прямий і зворотний порядок слів; б) звернути увагу на інтонаційно-сміслові членування речення, навчити виділяти за допомогою пауз та інтонації логічно-сміслові відрізки речення; в) показати роль логічного наголосу та інверсії у вираженні змісту думки.

З'ясування теми уроку вчитель почав з аналізу спроектованих через графопроектор прикладів: *білий сніг, урок мужності, далеко бачити, дівчина з косою, дорога ліворуч, закінчити роботу, ставити на землю, увечері прийти, швидко працювати, тихий вечір, ніколи не забувати.*

Перед учнями ставиться завдання, пов'язане з лінгвістичним експериментом: поміняти головне і залежне слово місцями, зробити висновок про можливість такої перестановки.

Учні переконуються, що перестановки можливі, але не бажані, оскільки порушують не тільки звичайний порядок слів, а часто і зміст. Учитель повідомляє, що словосполученню як синтаксичній одиниці властивий постійний порядок слів. На матеріалі наведених прикладів учитель показує, що узгоджені означення стоять перед означуваним, неузгоджені — після нього, обставини часу, місця і способу дії — перед дієсловом, а всі інші — після дієслова; після дієслова ставляться і всі додатки.

Відомості про прямий і зворотний порядок слів у реченні з'ясовує на матеріалі прикладів: *Свіжий весняний вечір спускається над садом* (П. Панч). *Глибока тиша залягла довкола* (Г. Демченко). *У вікна лється вечірня прохолода* (І. Колесник). Учитель пояснює: коли в реченні порядок слів збігається з порядком слів у початковій формі словосполучень, з яких це речення складається, то такий порядок вважається прямим. Як правило, при прямому порядку слів підмет знаходиться перед присудком.

У ході бесіди учитель звернув увагу на смисловий центр, підкреслив роль інверсії в емоційному підсиленні, у підсиленні виразності думки.

Завершіть розробку уроку.

Із наведених нижче вправ і завдань доберіть ті, які ви вважаєте найоптимальнішими для реалізації визначеної мети уроку. Визначте мету кожної вправи.

Вправи і завдання

1) Прослухайте дві перші строфи вірша М. Рильського «Моя Батьківщина» у виконанні актора В. Зубарева (фонохрестоматія для 6 класу). За допомогою яких засобів автору вдалося передати лаконізм, динамічність, виразність думки?

2) Вимовте речення *Учень їде завтра до табору відпочинку*. Дайте відповіді на запитання, переставивши у разі потреби його частини:

Хто їде завтра до табору відпочинку?

Чи їде учень завтра до табору відпочинку?

Коли їде учень до табору відпочинку?

Куди їде завтра учень?

Виділіть у кожному реченні-відповіді ту частину, яка є найважливішою із смислового погляду. Яка роль при цьому логічного наголосу і порядку слів? На якому місці ставиться, як правило, слово, найважливіше за смыслом?

3) Виразно прочитайте речення, визначте у кожному з них найважливіший із смислового погляду член речення. Обґрунтуйте свою думку. Подайте до кожного з речень відповідні питальні речення.

Семикласники вчора відвідали шефів.

Шефів учора відвідали семикласники.

Семикласники відвідали шефів учора.

Семикласники вчора шефів відвідали.

4) Порівняйте обидва тексти.

З глибини парку чути пісню. Красиво і злагоджено звучать молоді голоси. Невже ви не чуєте, що це в парку співають? і *Пісню чути з глибини парку. Молоді голоси звучать красиво і злагоджено.*

Чи однакові перші речення за змістом? Поставте до кожного з перших речень запитання. Яка роль інтонації і логічного наголосу в розмежуванні їх змісту? Чому між ними простежується лише зовнішня подібність?

Зробіть висновок, чи однакову думку виражають однакові за лексичним складом та граматичними зв'язками речення?

5) Перебудуйте речення так, щоб підкреслені слова, в яких висловлено основну частину повідомлення, стояли в кінці речення.

Золотою порою називають той час у житті людини, коли вона вбирає в себе набуті людством знання.

Чи змінився зміст речення і його емоційне забарвлення?

21. Опрацюйте матеріал підручника для 5 класу і статтю В. Ф. Непійводи «Робота над інтонацією під час вивчення синтаксису простого речення» (Укр. мова і літ. в школі.— 1978.— № 7.— С.73—77). Розробіть конспект уроку на тему «Види речень за метою висловлювання; інтонація кожного з цих речень».

Навчальна мета уроку:

а) дати поняття про різновиди речень за метою висловлювання; показати інтонаційні особливості кожного з них;

б) формувати навички учнів у правильному інтонуванні кожного з різновидів речення, спрямовані на удосконалення культури усного мовлення (звернути увагу на логічне й інтонаційне виділення питального слова в питальних реченнях, на розмежування логічного наголосу та інтонаційного малюнка в питальних реченнях без питальних слів і в однакових за лексичним складом розповідних реченнях);

в) передбачити роботу з культури усного мовлення.

Обладнання уроку: фонозапис, грамзапис, графопроектор.

22. Опрацюйте матеріал підручника для 5 класу про типи речень за метою висловлювання. Зробіть висновок про систему вправ для засвоєння теоретичних відомостей, розвитку зв'язного мовлення, удосконалення культури мовлення. Якими вправами і завданнями треба доповнити дидактичний матеріал підручника? Які необхідно дібрати завдання, що передбачають використання ТЗН?

23. Як краще спланувати урок на тему «Порядок слів у реченні. Логічний наголос» у 8 класі, враховуючи принцип наступності?

24. Плануючи вивчення теми «Головні члени речення» (8 клас), учитель використав прийом експерименту і спостереження над такими прикладами:

Головною вулицею промчав автомобіль.

Вулицею промчав автомобіль.

Промчав автомобіль.

Чи зможе учитель на матеріалі цих прикладів показати основні структурно-граматичні ознаки речення (висловлення певного повідомлення, наявність головних членів, інтонаційна завершеність)? Як краще при цьому використати знання, набуті учнями в молодших класах? Обгрунтуйте вашу думку.

25. У підручнику для 8—9 класів присудок визначається як залежний від підмета головний член речення, який узгоджується, а не координує з підметом. Як ви гадаєте, чому в шкільному курсі синтаксису між головними членами визначають зв'язок узгодження, а не координації? Чи не доцільніше розглядати ці зв'язки як двосторонні? Яка ваша думка з цього приводу?

26. З якою метою учням була запропонована робота над таким дидактичним матеріалом?

Читати — моє улюблене заняття. Читання — моє улюблене заняття. Вивчати фарби й кольори — справжня насолода. Вивчення фарб і кольорів — справжня насолода. Мій брат — учитель. Учитель — мій брат. Перемагати — значить жити. Жити — значить перемагати. Трактор оре поле. Диктант пише учень.

Визначте до нього завдання.

27. Сформулюйте завдання до такого матеріалу: *чи мало роботи, більшість учнів, кілька десятків саджанців, багато птахів.* Визначте мету цієї вправи.

28. Щоб дати семикласникам поняття про три типи присудка, методисти радять проаналізувати такий синонімічний ряд речень:

Учні досліджують явища природи.

Учні хочуть досліджувати явища природи.

Учнями були досліджені явища природи.

Як ви зробите аналіз цих речень і підведете учнів до потрібного висновку?

29. В одному з методичних посібників з'ясування відомостей про дієслівний присудок радять організувати на таких прикладах:

Учні читають художню літературу.

Учні читали художню літературу.

Учні читатимуть (будуть читати) художню літературу.

Ви читайте художню літературу.

Які слід сформулювати до цього матеріалу питання проблемно-пошукового характеру, які б спонукали семикласників до усвідомлення смислових і граматичних

зв'язків між підметом і простим дієслівним присудком, структурно-граматичних особливостей простого дієслівного присудка?

30. Частині учнів важко дається визначення простого дієслівного присудка, вираженого кількома словами. З цією метою корисно запропонувати роботу над такими прикладами.

Буду я навчатись мови золотої у трави-веснянки, у гори крутої (А. Малишко). Марта некла раки від сорому (М. Стельмах). Вогонь корчагінського ентузіазму завжди буде запалювати мільйони юних сердець (З газети).

Додайте до наведених кілька дібраних вами прикладів. Визначте мету і завдання до цієї вправи.

31. З якою метою учням слід запропонувати таку вправу?

Замініть присудки у наведених реченнях синонімами.

Це дядькові дуже припало до серця (М. Стельмах). Втома валила з ніг воїнів (М. Стельмах). Ніяк не виходила з голови розмова з батьком (М. Стельмах). За шумів такий вітер, що пішла ходором хата (С. Васильченко).

Які відомості із стилістики доречно опрацювати на цих прикладах?

З р а з о к: *Це дядькові дуже припало до серця.— Це дядькові дуже сподобалось.*

32. Проаналізуйте дібрані речення. Яку мету визначив учитель, пропонуючи їх учням?

Надворі вже була справжня весна. Дві кізочки стали на галявині, вушками прядуть. Крім рибальства, на світі є ще й інші професії. Спогади про далеке дитинство були приємні. Моя сестра стала цікавитись технічною літературою.

Доберіть аналогічні речення, визначте до них завдання. Сформулюйте висновки, до яких підведете восьми-класників.

33. Яку навчальну і виховну мету можна реалізувати на матеріалі наведеного тексту в 8 класі під час вивчення теми «Прості двоскладні речення»?

Що таке сильна воля? Це насамперед самодисципліна. Вольова людина робить все, що нею задумано. Усі свої вчинки вольова людина розцінює з погляду суспільної користі, керується нею. Можливості людини дуже великі. Приклади із життя Олексія Маресьєва, заслуженого майстра спорту Євгена Буланчика, рекордсмена з пла-

вання Леоніда Мешкова переконують нас у тому, що людина може дуже багато. Але для цього треба мати сильну волю. Треба перемогти себе. Робота над собою — дуже важка. Багато хто легко й охоче помічають недоліки в інших. Але не кожен помічає недоліки свої, добивається їх виправлення. Сильна воля потрібна людині для успішної, цілеспрямованої праці, в якій вона найкраще загартовується (З журналу).

34. До якої теми, на якому з етапів уроку, з якою метою семикласникам корисно запропонувати роботу над таким дидактичним матеріалом? Які види роботи з підручником ви передбачите під час виконання вправ? Сформулюйте висновки, до яких підведете учнів.

1) Знак терезів — доби нової знак (М. Рильський). Площа Української Радянської Соціалістичної Республіки — майже шістьсот чотири тисячі квадратних кілометрів (З газети). У нього очі неначе волошки у житі (А. Головка). Наше місто наче сад. Твої слова як музика для мене. Моя любов — як пісні дужі крила в росі світань над шумами дібров (В. Сосюра).

2) Життя без захоплення нудне життя (З газети). Антонімами називають пари слів з протилежним значенням. Легкий хліб — то порожня мрія ледаря. Час одна з найбільших людських цінностей. Години над книгою найкращі години (З журналу).

35. Для кращого осмислення матеріалу учитель дав семикласникам завдання скласти таблицю «Головні члени речення в українській мові». Він допоміг учням визначити, які ознаки слід увести в таблицю, звернувши увагу на особливості, притаманні кожному з головних членів. У результаті було складено таку схему:

Член речення	Що означає?	Чим може виражатись?	На які питання відповідає?	Приклади

Складіть таблицю за цією схемою.

Як ви оцінюєте вправи такого характеру? Як можна по-іншому організувати роботу над складанням таблиці? Як би ви запропонували використати підручник, з якою

метою? Яку б частину роботи виконали в класі, а яку — дома? Які б індивідуальні завдання передбачили?

36. Розділ «Другорядні члени речення» має великі можливості не лише для розвитку мовлення, а й для розвитку мислення учнів. Які види роботи з розвитку мислення можна передбачити у змісті уроків? Під час вивчення якої теми? Обґрунтуйте ваші міркування.

37. Відомості про другорядні члени речення учні 5 класу одержують у такому обсязі: різновиди другорядних членів — додаток, означення, обставина; їх функції в реченні; способи вираження (переважно морфологізовані).

У 8 класі знання з розділу «Другорядні члени речення» значно розширюються і поглиблюються.

Проаналізуйте програму й підручники для 5 і 8—9 класів, зробіть висновки, які відомості для восьмикласників є зовсім новими, а які з одержаних раніше вони мають розширити й поглибити?

38. У 6 і 7 класах програмою не передбачене вивчення спеціальних тем з синтаксису. Які види роботи і під час вивчення яких тем з морфології передбачить учитель для закріплення і поглиблення знань про головні і другорядні члени речення, для реалізації принципу наступності і перспективності?

39. Учитель запропонував учням 8 класу виконати синтаксичний аналіз такого речення: *Повітря дрижало від гуркоту пострілів, розривів бомб, тріскоту шрапнелі і клекоту кулеметів* (П. Панч).

Одні учні поставили від присудка *дрижало* питання непрямого відмінка від чого? і визначили залежні форми як додатки, інші ж — питання обставин причини чому?

Учитель зауважив, що правильно виконали завдання ті учні, які визначили залежні іменники як обставину причини. Інші учні помилились.

Чи виправдана така «нетерпимість» учителя з позиції наукового синтаксису? Чи правильно зробив учитель, відкинувши відповіді тих учнів, які назвали залежні від дієслова іменники додатком? Якими мали б бути зауваження учителя? Обґрунтуйте свою думку, враховуючи різні підходи до кваліфікації синтаксичних явищ.

40. У лінгвометодичній літературі часом висловлюються рекомендації обмежуватися при синтаксичному

розборі граматично прозорими прикладами і якомога менше вдаватися до аналізу складних, перехідних випадків.

Чи сприятиме це повною мірою розвитку пізнавальної діяльності, логічного мислення учнів, закріпленню і поглибленню їх знань? Яка ваша думка з цього приводу? Обгрунтуйте свою відповідь матеріалами з опрацьованих вами спеціальних праць. (Див., наприклад: Коненко В. І. Принципи синтаксичного розбору // Укр. мова і літ. в школі.— 1978.— № 4.— С. 25—32.)

41. Опрацюйте таку лінгвометодичну літературу до розділу «Другорядні члени речення»: Іванницька Н. Л. Вивчення членів речення у 4—8 класах.— К.: Рад. шк., 1982; Олійник І. С. та ін. Методика викладання української мови в середній школі.— К.: Вища шк., 1980.— С. 183—187 та ін.

Підготуйте реферат на одну з тем: «Методика вивчення другорядних членів речення в 5 (8) класі», «Особливості вивчення різновидів обставин у 8 класі», «Форми роботи і система вправ, що формують навички в розмежуванні другорядних членів речення, виражених непрямыми відмінками іменника», «Види синтаксичного аналізу під час вивчення відомостей про другорядні члени речення в 5 і 8 класах», «Використання наочності під час вивчення розділу «Другорядні члени речення», «Робота з розвитку мислення учнів під час вивчення другорядних членів речення».

42. Проаналізуйте теоретичний і дидактичний матеріал підручника для 8—9 класу, дайте відповіді на запитання:

1) Чи відповідає в підручнику виклад теоретичних відомостей про другорядні члени речення сучасному рівню наукового синтаксису?

2) Чим пояснюється висвітлення деяких відомостей про способи вираження неузгоджених означень, прикладок, додатків?

3) Які вправи і завдання є, на ваш погляд, найбільш вдалим в дидактичній частині?

4) Які завдання можна було б замінити або зовсім зняти? Чому?

5) Якими вправами і завданнями до них бажано було б доповнити розділ про другорядні члени речення?

43. Поміркуйте, як можна використати наведений нижче текст під час вивчення розділу «Другорядні члени

речення». Які завдання доречно до нього визначити? З якою метою?

Хліб...

Є тільки одне слово, рівнозначне слову «хліб». Це слово — «життя».

У найважчі для молодії республіки дні й години люди думали про хліб для країни.

У найважчі для блокадного Ленінграда дні ленінградці думали про хліб.

У найбільш напружені часи освоєння цілини кожен, хто приїхав туди, на цілину, за покликком серця й обов'язку, думав про хліб.

Перший зоряний син Землі — Юрій Гагарін — приземлився на хлібному полі.

Хліб...

Є тільки одне слово, рівнозначне слову «хліб». Це слово — «життя».

Про хліб думає землероб. Про хліб думає інженер, створюючи комбайн. Про хліб думає вчений, коли протягом довгих років виводить новий сорт пшениці чи жита. Про хліб думає державний діяч, бо хліб — це багатство Вітчизни. І недаремно в Державному гербі Союзу Радянських Соціалістичних Республік є хлібний колос.

Хліб звеличений у музиці. Хліб оспіваний у художніх творах. І кожен завжди повинен дбати про те, щоб зберегти хліб, бо слово «хліб» рівнозначне слову «життя» (З журналу).

44. Доберіть текст для контрольної роботи з розділу «Другорядні члени речення», визначте до нього граматичні завдання.

45. Якщо різновиди означень (узгоджені і неузгоджені) та додатків (прямі й непрямі) виділяють за граматичним принципом, то обставини групують за семантичними ознаками. Тому визначення їх, безумовно, пов'язане з більшими труднощами, оскільки не спирається на чіткі формальні критерії. Крім того, обставинам властива строкатість у морфологічному вираженні.

З огляду на це учитель має передбачити систему роботи, яка максимально сприятиме не лише засвоєнню теоретичного матеріалу, а й допоможе семикласникам збагнути роль і місце обставин у реченні й тексті, сприятиме формуванню практичних навичок використання обставин у мовленні учнів.

Напишіть конспект двох уроків, протягом яких вивчається обставина в 7 класі, використавши методичні рекомендації в статті Ю. О. Арешенкова і В. В. Явір «Вивчення різновидів обставин у 7 класі» (Укр. мова і літ. в школі. — 1986. — № 9. — С. 51—55).

46. Визначте навчальну і виховну мету до наведених

вправ. На якому етапі роботи найдоцільніше використати кожну з них?

а) Визначити обставини, поставити до них запитання. Від якого члена речення вони залежать? Чим виражені? Яка їх роль у реченні?

Окраса твоєї землі

Дерево... Скільки краси і поезії в цьому слові! Народ склав безліч пісень, в яких навіки прославив і червону калину, і білоцвітну вишню, і струнку тополю, і кремезного дуба, і кучеряву вербу, і вічнозелену сосну. Якщо народ хотів створити образ, він порівнював чарівну дівчину з тополею, а козака з струнким явором чи дубом. Наш народ здавна кохається в природі, любить її, оберігає. Ставить людина хату і перш за все садить на городі деревину: вербу чи береста, а біля самих вікон нашої хати — вишню. Хата без садочка — не хата. Село без густих садів — не село.

Народ знає силу і цінність дерева, знає, що з дерева можна збудувати міст і корабель, млин і стіл, будинок і табуретку. Вчені-хіміки навчилися робити з деревної маси найкоштовніші вироби, чудові тканини, хутра, шкіру, добрива, ліки, підшипники.

Прикрашаймо ж землю свою, щодня, щогодини, без втоми і спокою.

Хай же зводяться нові сади і ліси, гаї і левади — окраса твоєї землі!

(І. Дзюба)

б) Увести в речення словосполучення *несподіваний гість, несподівано прийшов, тихий голос, тихо розмовляє, весела розповідь, весело розповідає.*

Яким членом речення є залежний компонент у кожному з цих словосполучень? Від якого члена речення він залежить? Якою частиною мови виражений?

Що спільного і відмінного між обставиною способу дії і означенням?

в) Визначити дієприслівники і дієприслівникові звороти, пояснити розділові знаки при них. З'ясувати інтонаційні особливості речень з дієприслівниковим зворотом, накреслити схему останнього речення ([—, |—| ↗, ↓, | =]).

Поставити запитання до дієприслівникових зворотів. До яких різновидів обставин вони належать?

Тримаючи нашорошених коней за повіді, розвідники вп'ялися очима в дорогу. Стрільба наростала.

І ось із-за лісу вилетіли нарешті дрібні силуети перших вершників, за ними виткнулася знайома голова колони, і розвідники разом... ахнули! Полк ішов не той, він

уже був інший, оновлений, урочистий, осяяний. Над колоною, розвіваючись в польоті, яскраво пламенів червоний прапор. Розвідники презирнулись, ще ніби не вірячи своїм очам, ще ніби не довіряючись тій великій догадці, яка пронизала їх водночас. Невже це настала нарешті та довгождана мить? Ніхто не міг вимовити слова: їм перехопило дух, кожний був зворушений до глибини душі.

А полк наближався, а розгорнутий прапор, розвіваючись у повітрі, сяяв розкішним вогнем (О. Гончар).

г) Пояснити, чому в одних випадках перед сполучниками як, мов, наче вживається кома, в інших тире або зовсім відсутній розділовий знак.

Як у вулкановій безодні, в серцях у нас клекоче гнів (Інтернаціонал). Я ваші очі пам'ятаю, як музику, як спів (П. Тичина). У небі чистім і прозорім сонце сяє, наче в морі... (М. Рильський). Колгоспні ниви — наче океан. Ніч — мов криниця без дна (М. Рильський). Була ти наче лісова царівна (Леся Українка).

д) Скласти речення з наведеними конструкціями так, щоб спочатку вони були обставиною, а потім іменною частиною складеного присудка. Приклади записати, пояснити вживання розділових знаків.

е) Замінити обставину способу дії, виражену орудним відмінком іменника, порівняльним зворотом. Скласти з цим зворотом речення так, щоб він був у ролі іменної частини складеного присудка.

І проліском серце розквітне, схвильоване серце моє (С. Будний). Вовчицею ніч за вікном чигала (Г. Тютюнник). І пада сонце пташкою до рук (А. Малишко). Попереду стояв стіною темний ліс (П. Панч).

е) Прочитати текст спочатку без підкреслених обставин, а потім з обставинами. Як ви гадаєте, чи можна стверджувати, що обставина є тією серцевиною, на якій тримається і зміст, і структура тексту? Обґрунтуйте свою відповідь прикладами з тексту.

Село Троянівка гніздиться в долині. На північ від нього Беєва гора, покрита лісом, на південь — заткана маревом рівнина, по якій в'ється полтавський шлях. Обабіч шляху то тут, то там мріють у степу хутори, маячать по далеких обр'ях, як зелені острови по синьому морю. В центрі села тече річка з дивною, мабуть, татарською назвою — Ташань. Весною вона скресає, і тоді селяни б'ють ломами кригу, щоб не знесло ветхого місточка; літом пе-

ресихає так, що в деяких місцях її перебродять кури на сусідній хутір Залужжя і навіть там несуться.

У селі є вигін, на якому пасуться телята, свині, гуси, вівці, кози. І коли голова сільради Гнат Рева їде куди-небудь лінійкою по службових справах, то наказує кучерові, одноокому Кузьмі розганяти їх байбарою, щоб не задавити котрогось.

На західній околиці села, біля самого байраку, живе Йосип Вихор, по-вуличному — Йонька. Велика, вкрита соломною хата притулилася біля яру, поруч з нею хлів, ще далі, в садку, клуня — житло для горобців та голубів, що воркують під бантиною у солом'яних кошелях. Від клуні стежка круто падає в яр з холодною джерельною водою (Г. Тютюнник).

47. Теоретичні відомості про односкладні речення учні одержують у 8 класі. Тому деякі методисти радять почати вивчення теми з повідомлення учителя про історію виникнення і формування односкладних речень, їх структурні особливості, на відміну від двоскладних, і лише після цього передбачають бесіду за таблицею «Односкладні прості речення».

Практикантка свій урок на цю тему побудувала інакше. Роботу вона почала з порівняльного аналізу за значенням, змістом і будовою таких речень: *Я працюю над макетом планера. Працюю над макетом планера.*

<i>Сонце випалило траву.</i>	<i>Сонцем випалило траву.</i>
<i>Тебе хтось розшукує.</i>	<i>Тебе розшукують.</i>
<i>Діти хочуть працювати.</i>	<i>Дітям хочеться працювати.</i>

Бесіду спланувала за такими запитаннями:

- 1) Що в цих реченнях спільного?
- 2) Визначте в кожному з них граматичну основу.
- 3) З чого складається граматична основа в реченнях першого ряду?
- 4) Чим відрізняється вираження граматичної основи в реченнях другого ряду?
- 5) Отже, в чому полягає різниця в граматичній будові цих речень?

Наступний етап — повідомлення про те, що речення, записані в першому стовпчику, є звичайними в українській мові, що вони вживаються поряд з тими, у яких граматична основа виражена двома членами — підметом і присудком. Далі звертається увага учнів на термін «односкладні речення». Практикантка пропонує поміркуюва-

ти над з'ясуванням його змісту, допомагає учням уявити, що граматична основа таких речень складається лише з одного члена, на відміну від двоскладних. І лише після цієї роботи подаються стислі відомості про історію виникнення односкладних речень. На матеріалі наведених прикладів з'ясовується поняття про речення особові (з вказівкою на діяча) і безособові (без вказівки на виконувача дії), про їх роль у мові.

Якому з варіантів ви віддасте перевагу? Чому?

Опрацюйте лінгвометодичну літературу до розділу «Односкладні речення» (наприклад: Горяний В. Д. Синтаксис односкладних речень.— К.: Рад. шк., 1984.— С. 86—125), розробіть конспект уроку на тему «Поняття про односкладні речення та їх різновиди».

Які методи навчання будуть на цьому уроці найбільш оптимальними? Чому? Яку наочність доречно використати? З якою метою?

48. Прочитайте подані нижче тексти. Яку навчальну і виховну мету можна реалізувати на цьому матеріалі? Визначте до кожного з них завдання.

Не можна піднятися на вершину знань, не знаючи азів. Будь-яке знання вимагає послідовності сходження від нижчого до вищого. У навчанні дуже важливо осмислити те, що засвоюєш. Спробуй зрозуміти, про що у тексті мова, вникни в зміст. А потім виділи в ньому окремі частини, визнач зміст кожної. Важливо не запам'ятовувати текст, а зрозуміти, що в ньому, до чого і чому. Правило корисно спочатку усвідомити пункт за пунктом, а потім осмислити весь його зміст. Виконуючи вправу, звіряй приклади з правилом. Постійно став перед собою запитання, чому треба саме так, а не інакше. Це допомагає творчому осмисленню правила, а в підсумку і всього матеріалу. Щоб перевірити, чи запам'ятався матеріал, треба спробувати відтворити його в думках і дати відповідь на запитання, що є в кінці параграфа або розділу. Пам'ятай золоте правило: «Повторення — мати навчання». Матеріал краще запам'ятовується, коли в роботу включено всі види пам'яті — зорову, слухову, моторну. Записуючи думки, вимовляючи їх вголос, запам'ятовуєш їх ніби з різних боків.

Не йди найлегшим шляхом. Вибирай завжди дорогу нелегку. Переборювання труднощів загартовує людину. Той, хто переборов труднощів, подібний до альпініста, який здолав вершину.

День без мислі, без читання, без розумового напруження — даремно прожитий день. Не губи часу! (І. Цюпа).

49. Познайомтесь з двома варіантами розподілу часу для опрацювання теми «Односкладні прості речення». Зробіть висновок, у якому з них максимально врахований зміст програмових вимог. Який з варіантів обрали б

ви? Які б корективи внесли до нього? Обгрунтуйте свої міркування.

I.

1-й у р о к. Односкладні речення з головним членом у формі присудка. Означено-особові речення. Аналіз контрольної роботи.

2-й у р о к. Неозначено-особові і узагальнено-особові речення. Розвиток зв'язного мовлення. Усний твір-опис пам'яток історії чи культури за картиною.

3-й у р о к. Безособові речення.

4-й у р о к. Односкладні прості речення з головним членом у формі підмета (називні). Синонімія різних типів.

5-й у р о к. Розвиток зв'язного мовлення. Усний твір на тему про мову, що вимагає зіставлення й узагальнення матеріалу («Односкладні прості речення з одним головним членом»).

(Матеріали до календарного планування уроків української мови за вдосконаленою програмою для 7 класу // Укр. мова і літ. в школі.— 1983.— № 7.)

II.

1-й у р о к. Поняття про односкладні речення.

2-й у р о к. Односкладні означено-особові речення.

3-й у р о к. Безособові речення.

4-й у р о к. Синоніміка односкладних речень. Порівняння односкладних речень в українській та російській мовах. (Гор я н и й В. Д. Синтаксис односкладних речень.— К.: Рад. шк., 1984.— С. 88—92.)

50. Проаналізуйте діючу програму і «Матеріали до календарного планування...», подані в журналі «Українська мова і література в школі».

Зробіть висновки про можливості реалізації міжпредметних зв'язків під час опрацювання теми «Односкладні прості речення».

51. Познайомтесь з методичними рекомендаціями, розробкою уроків, з програмованими завданнями, з таблицями для аналізу, поданими в посібнику «Синтаксис односкладних речень» В. Д. Горяного. Яка ваша думка про структуру, зміст, особливості викладу матеріалу посібника?

Як ви будете користуватись посібником при складанні тематичного плану і під час роботи над розробкою конспектів конкретних уроків?

52. Перегляньте матеріали підручника з теми «Односкладні речення». Дайте аргументовані відповіді на такі запитання: Як виклад теоретичних відомостей і дидактичний апарат відповідають змісту програми? Якої діяльності від учнів вимагає система вправ і завдань? Наскільки вони відповідають інтересам учнів? Якою мірою сприяють глибокому й міцному засвоєнню теоретичних відомостей, формуванню практичних навичок, розвитку зв'язного мовлення?

Які вправи і завдання спрямовані на розвиток мислення восьмикласників, а які — уяви, пам'яті?

53. Складіть анотований список методичних статей і посібників до теми «Односкладні речення». Підготуйте усний огляд матеріалу.

54. Проаналізуйте конспект уроку, розроблений студенткою-практиканткою. Напишіть на нього рецензію.

Тема. Односкладні речення з головним членом у формі присудка. Означено-особові речення.

Навчальна мета. Добитися засвоєння теоретичних відомостей з теми.

Розвиваюча мета. На матеріалі вправ і завдань формувати вміння користуватися конструкціями цього структурно-граматичного різновиду; з'ясувати їх стилістичну роль.

Основні методи. Бесіда проблемно-пошукового спрямування в поєднанні з індуктивно-дедуктивними методами.

Обладнання. Таблиці № 1—2 з теми «Односкладні речення»; графопроєктор; тексти для аналізу.

Хід уроку

I. Аналіз прикладів таблиці № 1:

Двоскладні речення

Я виходжу з дому.

Учні щодня поливають квіти.

Я не сплю.

Ти давніх друзів не забувай.

Бує весна.

Односкладні речення

Виходжу з дому.

Квіти поливають щодня.

Мені не спиться.

Давніх друзів не забувають.

Буяння весни.

Запитання для бесіди і завдання

1. Визначте граматичну основу в реченнях першої колонки. Із скількох членів вона складається?

2. Прочитайте речення другої колонки. Чи зрозумілий вам їх зміст?

3. Чим відрізняється граматична основа речень другої колонки від речень першої колонки?

4. Поміркуйте, чому ці речення називають односкладними?

II. Висновки учителя за змістом бесіди і розповідь про те, що в українській мові поряд з простими реченнями, у яких граматична основа виражена двома головними членами — підметом і присудком, звичайними є і речення з граматичною основою, вираженою одним головним членом — підметом або присудком.

III. Опрацювання теоретичної частини § 15 підручника («Основні групи односкладних речень»), відповіді на запитання:

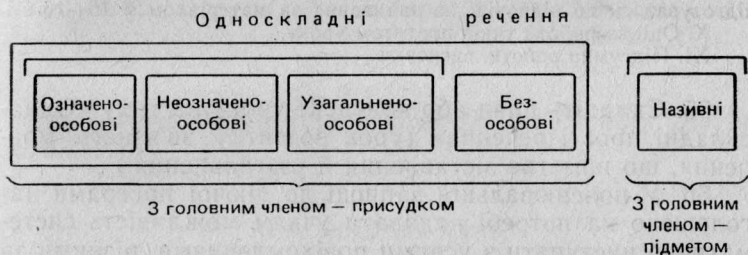
1. За якою ознакою односкладні речення поділяють на дві групи?

2. Назвіть речення першої групи.

3. Чому до них не включають речення називні?

4. На якій підставі безособові речення протиставлені всім іншим різновидам односкладних речень?

IV. Складання таблиці «Односкладні речення» (на дошці і в зошитах):

V. Аналіз прикладів таблиці № 2:

1. *Іду на клич доби* (О. Підсуха).

2. *Бережімо нашу Батьківщину!* (П. Тичина).

3. *Неси мене, коню, за бистрий Дунай* (Л. Боровиковський).

Запитання для бесіди:

Чи є в цих реченнях підмети?

Як же ми дізнаємось про діючу особу?

Після бесіди наголошуємо на відмінності між способом вираження діючої особи в двоскладному реченні (вона виражена підметом) і в односкладному означено-особовому (на неї вказує особова форма дієслова-присудка).

VI. Самостійне опрацювання теоретичної частини § 16 («Означено-особові речення»).

VII. Виконання вправи 139 (виписування означено-особових речень, визначення присудка); перебудова односкладних означено-особових речень (*Радянська країно, в синів своїх вір. Люблю тебе, народе мій. Лечу й прощаюся з землею*) на двоскладні, з'ясування різниці в смислових відтінках, у стилістичних особливостях.

VIII. Визначення односкладних речень, їх різновидів і ролі в тексті (текст спроектований через графопроектор).

Про Енгельса

Мені не треба говорити про його невичерпну доброту до молоді. В кожній країні знайдеться немало людей, які можуть це засвідчити. Можу тільки сказати, що я дуже часто бачила, як Енгельс відкладав свою власну працю, щоб зробити дружню послугу комунедубдь з молоді. Не раз він відкладав свої справи через те, що допомагав комусь із новачків.

Одного тільки Енгельс ніколи не прощав — лицемірства. Людина, нещира сама з собою, а тим більше не вірна партії, не мала ніякої пощади у Енгельса.

Хочу сказати ще про одну характерну його рису. Енгельс — найточніша людина в світі.

(Із спогадів Елеонори Маркс-Евелінг)

IX. Завдання додому. Вправа 140 (скласти план до теми «Мій вихідний день», записати його в зошити; підготувати усну розповідь за планом, використовуючи односкладні означено-особові речення); підготуватись до відповіді на запитання за матеріалом § 15—16.

X. Оцінка роботи учнів протягом уроку.

XI. Підсумки роботи, висновки.

55. Складіть план або конспект уроку на тему «Односкладні прості речення» (урок розвитку зв'язного мовлення, що вимагає зіставлення й узагальнення.)

56. У пояснювальній записці до діючої програми наголошено на потребі надавати учням можливість систематично виступати з усними повідомленнями, різними за стилями і жанрами. У зв'язку з цим програмою передбачено роботу над зв'язними висловлюваннями учнів на лінгвістичну тему, які вимагають зіставлення й узагальнення матеріалу.

Яку систему вправ необхідно передбачити з метою розвитку лінгвістичного мислення, зв'язного мовлення семикласників під час опрацювання теми «Односкладні речення»? Готуючись до відповіді, законспекуйте матеріал статті Г. Т. Шелехової «Висловлювання учнів на лінгвістичну тему». (Укр. мова і літ. в школі.— 1983.— № 11.)

57. Учитель-стажист запропонував восьмикласникам підготуватись до викладу теоретичних відомостей на тему «Односкладні речення» за таким планом:

1. Відмінність односкладних речень від двоскладних.
2. Різновиди односкладних речень:
  - а) за способом вираження головного члена;
  - б) за відношенням дії до діяча.
3. Спільне й відмінне між означено-особовими, неозначено-особовими й узагальнено-особовими реченнями.

4. Синонімія односкладних і двоскладних речень.

5. Односкладні речення в різних стилях української мови (розмовному, художньому, публіцистичному, діловому).

Прорецензуйте цей план з урахуванням вимог програми до висловлювань семикласників на лінгвістичну тему і обсягу теоретичних відомостей підручника.

Який би план запропонували ви, беручи до уваги знання учнями теоретичного матеріалу, структуру відповіді, мовне оформлення, відповідність прикладів певним теоретичним положенням?

58. На яких уроках і з якою метою найдоцільніше використати наведені нижче тексти? Визначте до кожного з них завдання.

Волга! Це колиска відважних, мужніх людей, чії імена облетіли весь світ. На її берегах народився В. І. Ленін. Її прославив у своїх поемах М. О. Некрасов. Волзькі простори — на всесвітньовідомих полотнах І. Ю. Рєпіна.

Велику російську ріку з любов'ю називають матінкою.

(З журналу)

Мій вихідний день

Я розплющую очі і пригадую, що сьогодні вихідний день. Чекав я його з нетерпінням. Адже скільки справ спланував зробити! Швидко встаю, роблю зарядку, вмиваюсь...

Ліс

Учні біля школи посадили ліс. Ліс учні посадили ще чотири роки тому. Учні саджанці принесли в рюкзаках. Учні посадили там понад тисячу куців та дерев: ялинки, берези, горобину, обліпиху, дубки. Учні працювали охоче. Потім старанно доглядали учні ліс. Тепер дерева вже великі.

1. Без упорного труда не может быть счастья и радостной жизни. 2. Дорогу занесло снегом. 3. Очень красиво и тихо было в лесу. 4. Нужно начинать с простых и вместе с тем трудных работ. 5. Каждому человеку надо учиться.

1. У таборі відпочинку нам жилось весело і цікаво. 2. Нам дуже хочеться побачити Київ. 3. До самого се-

ла мені не зустрілося жодної живої душі. 4. Чому тобі дома не сидиться?

59. На опрацювання теми «Повні і неповні речення» програмою передбачено дві години, протягом яких учні мають засвоїти теоретичні відомості про ці структурно-семантичні різновиди простих речень, навчитись правильно їх інтонувати, а на письмі, де треба, ставити тире; учні мають знати особливості порядку слів у неповних реченнях, уміти знаходити їх у текстах різних стилів, використовувати в своєму мовленні залежно від мовної ситуації.

Як ви розподілите матеріал цієї теми між уроками? Які різновиди вправ доберете для закріплення, з'ясування стилістичних особливостей неповних речень, роботи з розвитку мовлення і мислення учнів?

Яку наочність і ТЗН найдоцільніше використати на цих уроках? З якою метою? Які міжпредметні зв'язки найбільш можливі? Який матеріал бажано залучити для актуалізації знань перед вивченням теоретичних відомостей?

60. У теоретичній частині діючого підручника висвітлено відомості лише про неповні контекстуальні речення. Чому, на вашу думку, програма для 8 класу не передбачає вивчення інших різновидів неповних речень? Чим це пояснюється? Які з цього приводу ваші міркування?

61. Проаналізуйте дидактичну частину підручника і зробіть висновок про те, як враховано в ній вимоги програми щодо неповних речень.

62. У підручнику передбачено вправу з таким завданням: переробіть повні речення на неповні, пропускаючи в наступному реченні ті слова, які можна легко встановити з попереднього речення.

1. Одні учні працюють у художньому гуртку, інші учні працюють у драматичному гуртку, а деякі учні працюють у технічному гуртку. 2. Мій брат хоче бути слюсарем, а я хочу бути моряком. 3. Що вас найбільше вразило під час подорожі по Закарпаттю? — Найбільше нас вразила, звичайно, природа Закарпаття, народні звичаї гуцулів. 4. Коля вчиться відмінно, а Толя вчиться добре. 5. Сьогодні приходьте на збори о шістнадцятій годині, а в неділю приходьте о п'ятнадцятій годині.

Сформулюйте висновки, яких мають дійти учні на матеріалі цієї вправи. Яке завдання, крім визначеного, до-

речно запропонувати семикласникам на цьому матеріалі? Чи сприяють наведені приклади розвитку пізнавальної активності учнів, реалізації виховних завдань, включенню в роботу учнів позитивних емоцій?

63. У підручнику учням запропоновано скласти твір на одну з тем: «Професія моїх батьків», «Наш завод», «Рідне місто», «На тваринницькій фермі», «У краєзнавчому музеї», «Улюблена книга», використавши неповні речення.

На якому етапі опрацювання теми ви запропонуєте роботу над твором? Як підготуєте учнів до роботи над ним? Які методи чи прийоми при цьому використаєте?

64. У «Матеріалах до календарного планування...» запропоновано таку послідовність вивчення речень з однорідними членами:

5-й клас.

1-й урок. Речення з однорідними членами (в тому числі з узагальнюючими словами перед однорідними членами); інтонація речень з однорідними членами.

2-й урок. Кома між однорідними членами, що не пов'язані сполучниками; кома перед сполучниками **а, але** при однорідних членах; двокрапка перед однорідними членами, що стоять після узагальнюючого слова (Укр. мова і літ. в школі.— 1983.— № 5.— С. 63).

8-й клас.

1-й урок. Однорідні члени речення із сполучниками, безсполучниковим і змішаним зв'язком; інтонація речень з однорідними членами. Речення з кількома рядами однорідних членів.

2-й урок. Розвиток зв'язного мовлення. Ділові папери. Протокол.

3-й урок. Кома між однорідними членами.

4-й урок. Однорідні і неоднорідні означення. Розвиток зв'язного мовлення. Стислий усний переказ тексту наукового стилю.

5-й урок. Узагальнюючі слова в реченнях з однорідними членами; інтонація речень з узагальнюючими словами і однорідними членами. Двокрапка і тире при узагальнюючих словах в реченнях з однорідними членами.

6-й урок. Розвиток зв'язного мовлення. Стислий письмовий переказ тексту публіцистичного стилю на ос-

нові прослуханих радіо- чи телепередач (Укр. мова і літ. в школі.— 1983.— № 7.— С. 68—69).

Висловте свої міркування щодо обсягу вивчення матеріалу на кожному з уроків в обох класах. Який принцип вивчення відомостей про речення з однорідними членами передбачено програмою? Покажіть відмінність в обсязі програмового матеріалу для 5 і 8 класів. Чим це пояснюється? Визначте, якими новими знаннями мають оволодіти семикласники. Які нові навички згідно з вимогами програми необхідно у них сформулювати?

Поміркуйте, чи не доцільніше в 8 класі на першому уроці опрацювати і матеріал третього уроку? Як тоді ви розпорядилися б вивільненою годиною?

65. Познайомтесь з розробкою уроків з теми «Речення з однорідними членами», запропонованих у методичному посібнику: П л и с к о К. М. Викладання синтаксису української мови (К.: Рад. шк., 1978.— С. 146—176).

Прорецензуйте подані там методичні рекомендації.

66. Проаналізуйте у підручнику тему «Речення з однорідними членами». Чи передбачено у ньому матеріал, на якому, крім навчальної, реалізувалась би і виховна мета?

67. Прочитайте наведені нижче тексти. З якою навчальною і виховною метою їх доцільно використати? Які завдання доречно визначити до кожного з них?

І. У ці години, коли ви сидите за партами, в цехах і на фермах, на полях і в лабораторіях нашої неосяжної Батьківщини йде напружена праця. Тільки завдяки тому, що мільйони робітників і колгоспників на світанку йдуть на роботу, щоб варити сталь, створювати машини, добувати руду, створювати кораблі, орати землю, годувати худобу, вивозити на поле гній, прокладати нові залізничні магістралі,— тільки тому ви можете сидіти за партою, ганяти після уроків м'яч по стадіону, їхати за тисячі кілометрів, щоб побувати в картинній галереї або музеї. Усі ці блага стають вашим багатством тільки тому, що на вас працює двоє дорослих — робітник і колгоспник.

Навищо я про це згадую? Мене тривожить одне явище: через те, що навчання в нашому суспільстві стало не тільки загальнодоступним, а й обов'язковим, в очах деяких учнів воно перестало бути благом. Гірше того, для частини школярів навчання є тягарем, а іноді навіть карою і мукою. Якщо справа доходить до цього, ні про який успіх у вашому житті, майбутньому, праці і науці не може бути й мови. Усе стає реальним і досяжним тільки тоді, коли людина хочеться вчитися, коли в навчанні, в тому, що вона ходить у школу, читає, пише, пізнає,— вона відчуває радість і знаходить людську гідність.

Задумайтесь про свою долю. Праця — основа всього мудрого і прекрасного на землі. Хто не знає джерела своїх духовних благ, той живе порожнім, безмістовним життям. Подумайте, діти, де джерело вашого щастя?

(В. О. Сухомлинський).

II.

Сотні тисяч слів у нашій мові, але першими я б поставив три: народ, праця, хліб. Це три корені, на яких тримається наша держава. Це сама суть нашого ладу. І ці корені переплелися між собою так міцно, що ні розірвати їх, ні роз'єднати не можна. Хто не знає, що таке хліб і праця, той перестає бути сином свого народу. Той втрачає кращі духовні якості народні, стає відщепенцем, безликою істотою, не вартою поваги. Хто забуває, що таке праця, ніт і втома, той перестає цінувати хліб. Який би з цих трьох могутніх коренів не був пошкоджений у людині, вона перестає бути справжньою людиною, у неї з'являється всередині гнилизна, червоточина.

І найголовніше, на чому стоять людина, — її розум, совість, людська гордість — це те, що вона завжди добуватиме хліб у поті чола. Буде завжди неспокій біля виораного поля, буде душевна турбота, як за живу істоту, за кожну ніжку стеблинку пшениці. Буде невпинне прагнення до того, щоб земля давала все більше й більше — на цьому завжди триматиметься хлібний корінь людини.

І цей корінь треба берегти в кожному.

Кожна людина гордиться тим, що вона робить для людей. Кожна чесна людина хоче залишити частинку себе в своєму пшеничному колоску.

(В. О. Сухомлинський).

Студентка-практикантка визначила до кожного з текстів такі завдання:

I. 1. Визначте висловлену в тексті головну думку.

2. На основі цього тексту підготуйте твір-роздум на тему «У чому джерело нашого щастя?»

II. 1. Яка роль у тексті речення «Праця — основа всього мудрого і прекрасного на землі»?

2. Напишіть невеликий твір-роздум на тему «Мій головний громадянський обов'язок».

Чи можна, на вашу думку, обмежитись лише цими завданнями до текстів? Що не враховано студенткою? Яка мета залишилась поза її увагою?

68. Готуючи конспект уроку для 8 класу на тему «Зв'язний виклад відомостей про однорідні члени речення», практикантка передбачила такий хід уроку:

I. Визначення мети і завдань уроку (узагальнити і систематизувати вивчене про однорідні члени речення; попрацювати над зв'язним викладом матеріалу за планом).

II. Ознайомлення учнів з планом.

1) Чому члени речення називаються однорідними?

2) Якими частинами мови вони виражаються і яку синтаксичну роль виконують?

3) Чим відрізняються однорідні означення від неоднорідних?

4) Які сполучники вживаються при однорідних членах речення?

5) Які розділові знаки вживаються при них?

6) З якою інтонацією вимовляються однорідні члени?

7) Для чого використовуються при однорідних членах узагальнюючі слова?

III. Самостійна письмова робота над викладом теми.

Познайомившись із планом, методист запропонував його переробити, порадивши використати пояснювально-репродуктивні методи практичного характеру, бесіду, роботу з підручником, спостереження й аналіз, синтаксичне конструювання тощо.

У другому варіанті практикантка так спланувала хід цього уроку:

I. Оголошення теми і визначення мети уроку.

II. Бесіда, спрямована на відтворення змісту і послідовності викладу матеріалу в підручнику.

III. Підготовка до складання плану (робота над теоретичною частиною відповідних параграфів підручника — запам'ятання й відтворення їх послідовності).

IV. Колективне складання плану.

V. Бесіда, у ході якої визначаються частини, абзаци, засоби поєднання окремих частин у тексті. (Однорідними називаються...; виражаються вони...)

VI. Письмовий виклад теми за планом.

VII. Читання і колективне обговорення кращих текстів.

По другому варіанту уроку методист теж висловив цілий ряд зауважень.

Які, на вашу думку, зауваження були висловлені методистом?

69. Г. Т. Шелехова у статті «Висловлювання учнів на лінгвістичну тему» (Укр. мова і літ. в школі.— 1983.— № 11.— С. 49—50) відзначає, що такі учнівські висловлювання «як правило, є наслідуванням викладу матеріалу підручника» і від учнів «часто вимагають дослівного формулювання правил і визначень, не приділяючи уваги формуванню важливих практичних умінь (уміння виділяти основну думку у висловлюванні, добирати необхідний матеріал на задану тему, самостійно використовувати матеріал підручника та іншої допоміжної літератури, будувати висловлювання на тему про мову, застосовуючи відповідний тип і стиль мовлення). Велика роль у розвитку лінгвістичного мислення і вміння будувати висловлювання на лінгвістичну тему належить різноманітним видам спеціальних завдань і вправ:

- 1) визначення стилю і типу висловлення поданого тексту з обґрунтуванням відповідей теоретичними відомостями;
- 2) виразне читання текстів наукового стилю на лінгвістичну тему;
- 3) складання плану розповіді вчителя і переказування її за цим планом;
- 4) переказування тексту наукового стилю (на матеріалі параграфів підручника);
- 5) ознайомлення з новими термінами, розкриття їх змісту;
- 6) пояснення логіки побудови текстів, які за типом мовлення становлять роздум (визначення основної тези, виявлення в текстах-роздумах аргументів правильності висунутої теми);
- 7) редагування висловлювань на лінгвістичну тему; встановлення порядку речень, частин тексту; виявлення неповноти висловлювань і доповнення їх потрібним матеріалом;
- 8) створення зв'язних висловлювань за планом, поданим учителем і складеним самостійно;
- 9) складання висловлювань за таблицею, схемою;
- 10) аналіз усних відповідей на лінгвістичну тему самими учнями;
- 11) створення письмових висловлювань на основі запитань, що потребують зіставлення, систематизації та узагальнення вивченого.

Які з цих завдань доречно використати в 8 класі? Розкрийте методику проведення одного з них за вибором.

70. Проаналізуйте приклади визначення студентами теми і навчальної мети уроку.

5-й клас. Тема. Речення з однорідними членами (у тому числі з узагальнюючими словами перед однорідними членами); інтонація речень з однорідними членами.

Мета. Домогтися засвоєння учнями теоретичних відомостей; поглибити знання з цієї теми; показати засоби зв'язку між однорідними членами; з'ясувати відомості про узагальнюючі слова; формувати в учнів уміння правильно інтонувати речення з однорідними членами, вільно вживати їх у своєму мовленні; виробити навички вживання коми і двокрапки в реченнях з однорідними членами.

8-й клас. Тема. Однорідні члени речення (із сполучниковим, безсполучниковим і змішаним зв'язком); інтонація речень з однорідними членами. Речення з кількома рядами однорідних членів.

Мета. Поглибити знання учнів, набуті з цієї теми в молодших класах; показати особливості інтонування речень з однорідними членами; ознайомити учнів із здатністю однорідних членів утворювати в реченні кілька рядів; навчити учнів користуватись у своєму мовленні реченнями з однорідними членами; складати речення за поданими схемами, вміти аналізувати їх.

71. Яку мету уроку можна (і треба!) оголошувати учням, а яку — ні? Чому? Чим при цьому необхідно керуватись?

72. Познайомтеся з одним із методичних правил вітчизняного мовознавця Ф. І. Буслаєва: «...все історичне і позитивне (очевидно, в значенні «нормативне». — Авт.) не може викладатись гейристично (евристично), оскільки учень ні в якому разі не дійде своїм власним міркуванням до факту, який підлягає тільки пам'яті. (Буслаєв Ф. І. О преподавании отечественного языка. — М., 1844. — Ч. 1. — С. 12.)

Як бачимо, Ф. І. Буслаєв вважав, що не варт витрачати час на «дослідження» учнями того, що необхідно просто запам'ятати, як і на самостійне формулювання ними законів чи правил, якщо йдеться про складні питання, для розв'язання яких в учнів немає ні знань, ні досвіду.

Яка з цього приводу ваша думка? Які відомості з теми «Речення з однорідними членами» більш доцільно, на ваш погляд, викласти пояснювально-ілюстративними, а які пошуково-проблемними методами? Обгрунтуйте свої міркування.

73. Проаналізуйте запитання і завдання, адресовані учням.

1) Чому найбільш універсальним показником синтаксичної однорідності є інтонація (перелік, протиставлення)?

2) Знайдіть мовні недоліки у наведених нижче прикладах з журналу «Перець» і з'ясуйте, чим вони обумовлені.

1. *Продається мотоцикл і бик з запасними частинами до нього (Оголошення).* 2. *Необхідно встановити, чи є грибок, каналізація, газ та інші умови для проживання (З розпорядження).* 3. *У джунглях налічують понад 50 видів різних птахів. Тут можна зустріти і лебедя, і фламінго, і пелікана, і навіть... індійський лотос.*

3) Які розділові знаки вживаються при однорідних членах речення?

4) Чи можна вважати однорідними членами підкреслені обставини в таких прикладах:

Цей твір читали на різних континентах і в різні часи. Коли і як ви закінчите будівництво?

Поміркуйте, якої діяльності вимагають ці завдання? Які з них можна вважати евристичними, дослідницькими, репродуктивними?

74. Познайомтеся з думками про активні методи навчання, висловленими в статті А. Ю. Купалової «Задачи

усовершенствованиа системы методов обучения русскому языку». (Совершенствование методов обучения русскому языку.— М.: Просвещение, 1981.— С. 11). Прокоментуйте ці судження на прикладах теми «Речення з однорідними членами».

«...Поширена думка, що кожного разу, коли на уроках звучить питання «чому», «для чого», «як довести» або спонукання типу «порівняй і знайди спільне (або відмінне)», «доведи», «поясни», «знайди причину», має місце проблемне навчання, діє дослідницький метод. Між тим автори теорії проблемного навчання підкреслюють, що традиційні методи — пояснювально-ілюстративний (інакше його називають інформаційно-рецептивним) і репродуктивний — зовсім не передбачають механічного, бездумного заучування матеріалу, що засвоєння учнями основної частини знань, умінь і навичок забезпечується саме цими методами, що інформаційно-рецептивний метод є одним з найбільш економних і ефективних «способів передачі підростаючим поколінням узагальненого і систематизованого досвіду людства», а формування знань і навичок не може бути досягнуте поза репродуктивним методом; що в рамках названих методів може проявлятися і формуватися пізнавальна самостійність учнів».

75. Учитель-стажист запропонував учням 8 класу вправу на такому матеріалі.

1. *Іду, їду чистим полем.* 2. *Ближче й ближче лунала знайома мелодія.* 3. *Сядь і сиди за першою партою.* 4. *Синтаксис і його предмет вивчається в усіх класах.*

З якою метою запропонована ця вправа? Визначте до неї завдання.

76. Укладіть анотований бібліографічний покажчик науково-методичної літератури до теми «Речення з однорідними членами». Підготуйтеся до усного огляду дібраного матеріалу.

77. Познайомтеся із змістом програми з теми «Речення із звертаннями, вставними словами (словосполученнями, реченнями)», на вивчення якої передбачено п'ять годин, і з «Матеріалами до календарного планування уроків...». (Укр. мова і літ. в школі.— 1983.— № 7.— С. 69.) Проаналізуйте зміст «Матеріалів...» з цієї теми, зверніть при цьому увагу на теми і розділи програми, передбачені для тематичного повторення, на вимоги до знань і умінь учнів, на можливості матеріалу для реалізації міжпредметних зв'язків.

78. Перегляньте матеріал підручника з теми «Звертання». Якими вправами і завданнями бажано, на вашу думку, доповнити його дидактичну частину, враховуючи вимоги програми?

79. Які наочні посібники (таблиці, схеми) і ТЗН (грамзапис, графопроектор, діапроектор) доречно використати на уроках під час опрацювання відомостей про звертання? З якою метою?

80. В методичному посібнику Горпинича В. О., Горяного В. Д., Олійника І. С., Чемерисова М. Т., Явір В. В. «Вивчення української мови в 7 класі шкіл з російською мовою навчання» (К.: Рад. шк., 1979.— С. 90—98) при вивченні теми «Звертання» пропонуються вправи на такому матеріалі:

I

1. *Здравствуй, дорогой друг!* 2. *Отец, мы всегда будем помнить твои наставления.* 3. *Уважаемая Татьяна Петровна, примите наши сердечные поздравления.* 4. *Уважаемый товарищ, принимай активное участие в жизни твоей школы.*

II

1. *Світи нам, день, безсмертними вогнями* (О. Підсуха) і *Світить нам день безсмертними вогнями.* 2. *Розкажи, розкажи мені, поле, чого рідко ростуть колосочки?* (П. Тичина) і *Розказало мені поле, чого рідко ростуть колосочки.* 3. *Розходьтєся, хлопці* (В. Собко) і *Розходьтєся хлопці.*

III

1. *Нехай живе поезія, мій друже...* (М. Рильський). 2. *Меласю! Рідна зіронько моя! Не покидай! Не покидай мене!* (І. Кочерга). 3. *Ох, мій дубе! Я згадую знов неповторне* (А. Малишко). 4. *Мріє, не зрадь!* (Леся Українка). 5. *Слухай, ти! Чому ображаєш дорослих?* (Розм.) 6. *Ей, ви, припиніть бійку!* (Розм.). 7. *Товаришу Петренко! Повідомляємо вам, що...* (З офіційного листа).

Визначте до кожного з них мету і завдання. Які можливості дає цей матеріал для реалізації проблемно-пошукових методів? Сформулюйте висновки, до яких слід підвести учнів на матеріалі цих вправ. Поміркуйте, чи має можливість учитель на даному матеріалі організувати тематичне повторення й актуалізацію знань? На

якій із вправ можна (і треба) показати міжпредметні зв'язки?

81. Опрацюйте матеріал підручника з теми «Вставні слова, сполучення слів і речення». Дайте відповіді на запитання: а) Чому, на відміну від вузівського курсу, в шкільному курсі не диференціюються вставні і вставлені конструкції? З чим це пов'язано? б) Чи достатньою є система вправ і завдань у дидактичній частині підручника для засвоєння теоретичних відомостей і формування умінь та навичок восьмикласників, що стосуються цієї теми? У пошуках відповіді зверніться перш за все до шкільної програми.

82. Студентка-практикантка почала вивчення теми «Вставні слова, словосполучення, речення» з аналізу таких прикладів, спроектованих через графопроектор:

Наша подорож буде нелегкою.

*Наша подорож, **мабуть**, буде нелегкою.*

*Наша подорож, **ясна річ**, буде нелегкою.*

*Наша подорож, **уявіть собі**, буде нелегкою.*

*Наша подорож, **на жаль**, буде нелегкою.*

***Отже**, наша подорож буде нелегкою.*

У ході бесіди учні відповіли на такі запитання:

1) Чим відрізняються ці речення?

2) Яку роль у реченні виконують підкреслені слова, сполучення слів і речення?

3) Чому вони виділяються в реченні інтонацією?

До яких, на вашу думку, висновків практикантка має підвести учнів? Які форми роботи для ознайомлення восьмикласників з цією темою обрали б ви? Обґрунтуйте свою відповідь.

83. Методист порадив практикантці використати на уроці такий матеріал. Чи зайві вставні слова?

«...Після заворушень, що прокотилися в революційному дев'ятому п'ятому, селяни ждуть появи козаків:

«Об цій порі, власне, коли б вони вже встигли осюди й бути? Адже край не близький. Проте вітробалчани, враховуючи гіркий досвід князівців, з приводу цього міркували інакше. Якби надумали, то вже були б. Он у Князівку вчора устигли, бач, іще й не світ був. Може, й цілу ніч походом ішли, щоб тільки несподівано напасти. То отак би вони й сюди: коли б вирушали, то з ночі. Ну, і що їм ті п'ятнадцять верст... Потім хоч і втихла була хуртовина — снігу ж увалило такого, може, й коням по саме черево — однаково ніяк. Ну, й виходить на те, що нема вже чого сьогодні й виглядати...

І таки зразу й одлягло у вітробалчан од серця. Воно, власне, ніби й абищо оця одволока на день, на два, сьогодні чи завтра — не яка й різниця. Але це тільки здавалось так... Вже на барикадах

по вулицях — у Москві, у Петербурзі, у Харкові — точаться криваві бої. Видно, й військо все кинуте туди.

А що оце ватаги козацькі по селах — пусте. Та ще й невідомо: може, кожную хвилину й вони дожидають наказу — як невидержка десь буде, щоб ішли на підмогу. То й, може, за день-два як вітром здме їх звіділь. То отак, може, й минеться. От би!» (А. Головка).

Як бачите, уривок передає зіткнення різних поглядів, вагання людей, їхні тривоги й надії.

На початку тексту міститься твердження, що на такий пізній час козаки не встигли б прибути. Вставне слово *власне* вжите для підсилення доведення. Проте вчора ж у Князівку встигли, переконують інші. Бач — свого роду доказ, адже про це знають, це «бачили» всі. Як їм вдалося так швидко? Цілу ніч походом ішли, заважає хтось, але він не переконаний і не хоче переконувати в страшний своїй вірі інших, а тому додає *може*. А ще один впевнений, що козаки прийдуть, і заявляє: «Ну, і що їм ті п'ятнадцять верст». Ну підтримує наступальність, категоричність висловлення.

Але більшість ще не втрачає надії на краще. Адже хуртовина, коням снігу буде по саме черево (тут вжито несміливе *може*). І це переконує: «Ну, й виходить на те, що немає вже чого сьогодні й виглядати». Починається нове коло думок. Власне, чи не все одно — сьогодні чи завтра. Ні! Час такий, що кожний день вносить зміни. А крім того, козаки можуть одержати наказ йти в інше місце, тоді їх «як вітром здме», і все минеться, і кожного разу — *може, може, може*, бо цілковитої певності немає.

Отже, вставні слова вплітаються у текст як його невід'ємний елемент. Вони допомагають краще передати відтінки авторської розповіді, складні настрої героїв твору. Такі слова запозичено з уснорозмовного стилю. В науковій або діловій мові їх майже не зустрінеш.

Проте не слід захоплюватися вставними зворотами. Якщо вживати їх надто багато, мова стає повільнішою, менш виразною, блякнуть барви живого, образного слова (Кононенко В. І. Сила слова. — К.: Рад. шк., 1976. — С. 79—81).

Як краще організувати роботу семикласників на цьому матеріалі? На якому з етапів вивчення теми? Визначте до тексту завдання. Чи можна на цьому матеріалі з'ясувати смислові й стилістичні особливості вставних конструкцій? У тексті є слова *адже, тільки, ніби, абищо*. Яку роботу корисно передбачити у зв'язку з цим, щоб показати різницю між такими словами і вставними конструкціями?

84. Яку навчальну мету дозволяє реалізувати поданий нижче мовний матеріал? Як його можна використати для індивідуальних завдань?

I.

1. Значить так, збори почнуться о восьмій вечора.
2. Вони, якщо хочете, давно готуються до зустрічі з ветеранами.
3. Ми, так би мовити, прийшли вам допомогти (З розмови).

II.

Може, вам допомогти? і Я можу вам допомогти.
2. Ви бачите ці матеріали вперше і Я, бачите, сам запропонував вам допомогу.

85. Проаналізуйте матеріал підручника до теми «Речення з відокремленими членами» за таким планом:

1) Як побудований кожен з параграфів?

2) Яких знань, умінь і навичок з цієї теми мають набути учні внаслідок опрацювання матеріалу параграфів? Які можуть виникнути труднощі при засвоєнні теоретичного матеріалу?

3) Який основний метод викладу знань використаний авторами? Які методичні прийоми знайшли втілення в дидактичній частині?

4) З якими розділами курсу пов'язане засвоєння теоретичних відомостей? (Простежте зв'язок з лексикою, морфологією, іншими розділами синтаксису, пунктуацією, розвитком мислення і мовлення учнів.)

5) Чи простежується певна система у доборі вправ і завдань? Дайте загальну характеристику всім типам вправ. Які труднощі можуть виникнути в учнів під час їх виконання?

6) Які помилки можуть допустити учні? Чим вони можуть бути зумовлені?

7) Який додатковий матеріал ви вважаєте за потрібне залучити? З якою метою?

8) Які завдання передбачають роботу з культури усного і писемного мовлення?

86. Визначте систему оптимальних методів і прийомів, а також різновидів завдань практичного характеру, спрямованих на максимальне засвоєння програмового матеріалу теми «Речення з відокремленими членами».

87. Розробіть плани-конспекти першого й останнього з тринадцяти уроків з теми «Речення з відокремленими членами». Яким, на ваш погляд, має бути внутрішній зв'язок між цими уроками?

88. Прорецензуйте усно одну з методичних розробок чи статей, присвячених вивченню речень з відокремленими членами (див. журнал «Українська мова і література в школі»).

89. Познайомтесь з лінгвометодичними рекомендаціями М. Т. Чемерисова (Горпинич В. О., Горяний В. Д., Олійник І. С., Чемерисов М. Т., Явір В. В. Вивчення української мови в 7 класі шкіл

з російською мовою навчання.— К.: Рад. шк., 1979.— С. 98—120). Чим цікаві для вас ці рекомендації? У чому полягають особливості вивчення цього матеріалу в школах з російською мовою навчання?

90. Як можуть бути реалізовані міжпредметні зв'язки при вивченні теми «Речення з відокремленими членами»?

91. У посібнику І. С. Олійника та ін. «Методика викладання української мови в середній школі» (К.: Вища шк., 1979.— С. 188—192) автори рекомендують різні види наочних посібників, які слід використовувати під час вивчення відомостей з синтаксису, в тому числі й при вивченні відокремлених членів. Прочитайте цей матеріал. Які різновиди ТЗН, таблиць, схем, інших видів наочності треба передбачити до теми «Речення з однорідними членами»? З якою метою?

92. Проаналізуйте тексти до теми «Речення з відокремленими членами» з посібника Маштабей О. М., Сікорської З. С., Лоповок В. Й. «Навчальні перекази з української мови в 4—8 класах» (К.: Рад. шк., 1981.— С. 182—199).

Які тексти й з якою метою ви використали б для опрацювання теми?

93. Складіть 5—7 карток для програмованого контролю до теми про відокремлені члени. Наскільки ефективною є ця форма перевірки знань? Як її оцінюють педагоги і методисти?

94. Зробіть огляд статей з журналу «Українська мова і література в школі»: Кононенко В. І. Відокремлення синтаксичних конструкцій із сполучником **як** (1968.— № 11); Кучеренко Н. М. Пауза та її значення (1978.— № 3); Мельничайко В. Я. Уточнюючі члени речення та розділові знаки при них (1978.— № 3); Шульжук К. Ф. Вивчення ускладнених речень (1978.— № 6) та ін.

Як матеріал цих статей збагатив вашу теоретичну підготовку? Які з методичних рекомендацій допоможуть вам у підготовці до проведення уроків?

95. Вивчення відомостей про пряму і непряму мову, діалог передбачене програмою в 5 і 8 класах. Перегляньте відповідний матеріал підручників для обох класів, зробіть висновок про обсяг і зміст теоретичних відомостей у них, про систему вправ і завдань.

За допомогою яких методів і прийомів доцільно опра-

цювати тему в 5 класі? Як буде враховано принцип на-ступності під час вивчення прямої мови і діалогу в 8 класі?

96. Опрацюйте статті з журналу «Українська мова і література в школі»: Довга О. М. Опрацювання теми «Цитати як спосіб передачі чужої мови» (1985.— № 4); Олійник І. С. Пряма і непряма мова (1978.— № 4) та ін. Висловте ваші думки з приводу поданих там методичних рекомендацій.

97. Доберіть з посібника М а ш т а б е й О. М., С і к о р с ь к о ї З. С., Л о п о в о к Е. Й. «Навчальні перекази з української мови в 4—8 класах» (К.: Рад. шк., 1981.— С. 199—210) один-два тексти, матеріал яких сприятиме закріпленню теоретичних знань восьмикласників, формуванню в них умінь і навичок користуватись у своєму мовленні конструкціями з прямою мовою і діалогом.

98. На повторення вивченого в кінці року програмою передбачено три години. У «Матеріалах до календарного планування...» ці години сплановано так:

1-й у р о к. Будова простого речення і розділові знаки в реченнях з однорідними і відокремленими членами, звертаннями, вставними словами (словосполученнями, реченнями).

Визначте загальну мету і завдання всіх трьох уроків, види і форми роботи, доберіть систему вправ.

99. Досвід учителів-практиків переконує, що цілком виправдали себе на уроках повторення комплексні завдання до вправ, які вимагають застосування різноманітних знань і умінь (мовний аналіз тексту, перебудова, стилістична правка тощо).

Розробіть на матеріалі одного-двох невеликих текстів комплексні завдання для одного з уроків повторення з розділу «Синтаксис простого речення».

Методика вивчення складного речення

100. У посібнику П. С. Дудика «Вивчення української мови у 8 класі» (К.: Рад. шк., 1981.— С. 11) визначено такі основні вимоги до вивчення складного речення:

1) Активізувати вже відоме учням про складне речення з 4 класу, а також з 5—6 класів, коли під час розгляду простих речень включались до складу усних і письмових вправ також і речення складні, зверталась увага на особливості їх будови, засоби поєднання скла-

дових частин (сполучники, сполучні слова), найпростіші випадки вживання розділових знаків.

2) Глибоко розкрити природу складного речення, озброїти учнів знанням його різновидів і міцними навичками правильного користування цими структурами в усному й писемному мовленні, сформувавши відповідні інтонаційні, пунктуаційні та стилістичні вміння.

Проаналізуйте зміст програми для 8 класу і «Матеріали для календарного планування уроків української мови за вдосконаленою програмою для VIII класу» (Україна. Мова і літ. в школі.— 1983.— № 8) і зробіть висновок про те, чи відповідають наведені вище вимоги вимогам програми. Як у них враховано виховні, розвиваючі і навчальні цілі, а також вимоги до формування знань і умінь восьмикласників?

101. Проаналізуйте розділ «Складне речення» в підручнику з української мови для 9 класу і підготуйте усне повідомлення за такими питаннями:

- 1) Чи відповідає зміст підручника змісту програми?
- 2) Що є його теоретичною основою?
- 3) Як враховано у ньому принцип наступності і перспективності?

4) Чи достатньо в підручнику матеріалів, спрямованих на активізацію розумової діяльності восьмикласників, розвиток їхнього мислення і мовлення?

5) Як враховано вікові особливості учнів у доборі ілюстративного матеріалу?

6) Чи простежується певна система у доборі вправ і завдань? Якщо простежується, то в чому вона полягає? За яким принципом дібрано і подано дидактичний матеріал?

102. Поясніть, у чому полягають особливості з'ясування відомостей про складне речення в підручнику для 5 класу (Українська мова. Підручник для 5 класу / За ред. чл.-кор. АН УРСР докт. філол. наук В. М. Русанівського.— К.: Рад. шк., 1982.— С. 42—43). Порівняйте виклад цього матеріалу з теоретичною частиною § 37 підручника для 8—9 класів (Дудик П. С., Медушевський А. П. Українська мова для 8—9 класів.— К.: Рад. шк., 1984.— С. 37).

Чому в 5 класі не подано визначення складного речення, а лише названо його основні структурні, семантичні та інтонаційні ознаки? Чому в підручнику для 5 класу частини складного речення названі простими ре-

ченнями, а в підручнику для 8—9 класів — частинами, що мають будову простих речень? Чи виправдана, на ваш погляд, така розбіжність у термінології? Обґрунтуйте свою відповідь теоретичними положеннями з вікової психології. Чи не вважаєте ви за доцільне дати в 5 класі визначення складного речення за підручником для 8—9 класів?

103. У посібнику «Вивчення української мови в 8 класі» (К.: Рад. шк., 1981.— С. 10) П. С. Дудик підкреслює, що характеристика складних речень має ґрунтуватись на структурно-семантичному принципі. Це відповідає сучасному стану вчення про складне речення. Згідно з цим, пише автор, при поділі складних речень на типи (види, різновиди, групи) необхідно враховувати, з одного боку, специфічні особливості структури складного речення, а з другого — спосіб синтаксичного зв'язку між простими реченнями в складному, а також брати до уваги семантику (зміст, смислове значення) складного речення, характер смислових відношень між його частинами.

На матеріалі підручника для 8—9 класів покажіть, як це реалізовано в шкільному курсі української мови. Почніть з аналізу визначень складносурядних, складно-підрядних і безсполучникових речень. Поміркуйте, чому виділення різновидів сполучникових складних речень здійснюється в основному за структурними, а безсполучникових речень — за семантичними ознаками?

104. К. І. Нікітіна в своїй методичній розробці «Уроки російського язика в 8 класі» (М.: Просвещение, 1980.— С. 16) пише: «14—15-літні підлітки здатні до виконання складних розумових операцій. І якщо 10—12 уроків підряд ми будемо «тримати» їх на реченнях з одним підрядним, то навряд чи уникнемо... небезпеки «недовантаження мозку». Яка ваша думка з цього приводу?

105. На форзаці підручника для 8—9 класів вміщено таблиці «Основні групи складних речень», які, безумовно, вже з перших уроків допоможуть глибше зрозуміти логіку рівнів класифікаційних ознак, логіку граматичного розбору складних речень.

Як найдоцільніше використати ці таблиці на уроках? Які форми роботи з ними необхідно передбачити для домашніх завдань?

106. Одним з прийомів аналізу синтаксичних одиниць є побудова схем їхньої структури. У діючих шкільних підручниках застосовані лінійні схеми. Однак методисти

радять користуватися не лише лінійними, а й рівневими схемами, які, на їх думку, мають певні переваги щодо перших. (Див., наприклад: Б а б а й ц е в а В. В. та ін. Види розбора на уроках російського язика.— М.: Просвещение, 1985.— С. 119; Б е л я е в О. М. та ін. Методика вивчення української мови в школі.— К.: Рад. шк., 1987.— С. 161—162.)

Складіть до кожного з наведених нижче прикладів словосполучень, простих і складних речень, і лінійні, і рівневі схеми. Яким із них ви віддасте перевагу? Чому?

а) *Працювати на полі; чисте джерело; серце матері; бажання навчатись; розповідати з захопленням.*

б) *Дівчата і хлопчики спритні прийшли у долину широку і сад посадили (В. Бичко).*

в) *Коли б усі люди були чесні, коли б оглядались та жили по правді, то ніяких воєн і ніяких прикростей на світі не було б (Ю. Збанацький).*

Учитель запропонував семикласникам таке завдання: побудуйте два речення, користуючись схемами:

	і			;	
↓		↓			↓
які?		чому?			що?
					↓
					які?
					↓
					де?

До завдання вчитель визначив навчальну мету: розвиток умінь учнів будувати різні конструкції речень за поданими схемами.

Проаналізуйте завдання і подайте свої висновки про достатність (повноту) визначеної вчителем мети.

107. Познайомтесь з такими методичними посібниками: Д у д и к П. С. Вивчення української мови у 8 класі

(К.: Рад. шк., 1981); Квашук А. Г. Синтаксис складного речення (К.: Рад. шк., 1986); Горпинич В. О., Горпинич Н. Г., Горяний В. Д., Олійник І. С., Явір В. В. Вивчення української мови у 8 класі шкіл з російською мовою навчання (К.: Рад. шк., 1983).

За якими принципами вони побудовані? Як слід користуватись кожним з них при розробці тематичних планів, а також при підготовці до конкретних уроків?

108. Укладіть анотований покажчик методичних матеріалів, опублікованих у журналах «Українська мова і література в школі» та «Русский язык в школе» за останні п'ять років, у яких подано рекомендації щодо вивчення складного речення в 4—8 класах. До яких тем і розділів програми, на ваш погляд, подано мало методичних порад? Які типи уроків із синтаксису складного речення не дістали достатнього висвітлення на сторінках методичних видань? Які ваші побажання з цього приводу?

109. У ході опрацювання теми «Загальні відомості про складне речення» необхідно підвести учнів до висновку: складне речення — це не сума, не механічний зв'язок простих, а таке поєднання і зумовлена ним видозміна простих речень, внаслідок якої виникає інше речення — складне; за змістом, граматичною будовою та інтонацією воно становить одне ціле, окрему семантико-граматичну та інтонаційну єдність.

Доберіть відповідний ілюстративний матеріал і визначте до нього види і форми роботи, які допоможуть підвести учнів до цього висновку.

110. Деякі методисти цілком справедливо вважають, що для міцного й свідомого засвоєння теоретичного матеріалу з синтаксису складного речення доцільно, з одного боку, інформацію максимально ущільнювати, а з другого, де це можливо, — якимось об'єднувати, класифікувати, групувати її. (Див.: Москвікіна Р. А. Изучение сложного предложения в школе. — М.: Просвещение, 1981. — С. 9.) Реалізувати це положення методист радить з допомогою таблиць, у яких зосереджено необхідну і достатню інформацію про структурно-сміслові різновиди складного речення.

Розгляньте одну із запропонованих таблиць.

Ознаки складносурядних речень

1. Складові його частини, що мають будову простого речення, пов'язані сурядними сполучниками:

- а) єднальними (*і, й, та, ні — ні*);
- б) протиставними (*а, але, та, зате, проте, однак*);
- в) розділовими (*або, чи, хоч, то — то, чи — чи; хоч — хоч, не то — не то, або — або*).

2. Виражають:

- а) одночасність подій, явищ;
- б) послідовність;
- в) причину і наслідок;
- г) протиставлення чи зіставлення;
- д) чергування подій чи явищ;
- е) можливість однієї з подій з кількох названих.

Складіть за цим зразком таблицю «Ознаки складно-підрядних речень». Доберіть кілька вправ і завдань, виконання яких максимально було б пов'язане з використанням таблиць. Чи доцільно включати учнів у роботу на складання таких таблиць? Обґрунтуйте свою думку.

111. Для методики української мови корисною є така форма роботи, коли в навчальному завданні визначається для учня одна з ознак, достовірність якої учень має довести. Наприклад:

Учитель. Доведіть, що в реченні *Де правда, там і перемога* підрядна частина місця.

Учень. Якщо це підрядна частина місця, то вона, по-перше, має відповідати на одне з таких питань: де? куди? звідки? Ця частина відповідає на питання де?; по-друге, вказує на місце дії; по-третє, залежить від усього головного речення; по-четверте, приєднується до головного сполучним словом *де*; по-п'яте, в головному реченні є вказівне слово *там*, співвідносне з *де*. Отже, це підрядна частина місця.

Методисти і вчителі-практики вважають, що такі вправи сприяють формуванню знань, вчать правильно виконувати розумові операції при вихідному умовному судженні; складіть кілька завдань такого характеру на матеріалі синтаксису складного речення.

112. Під час вивчення якої теми, на якому етапі уроку, з якою метою учням доречно запропонувати такі запитання проблемно-пошукового характеру. Чи можна деякі з них використати як проблемні завдання, для розв'язання яких необхідно виконати кілька вправ?

1) Чи з однакових компонентів складаються просте і складне речення?

2) Чому складнопідрядні речення вважають одним з найбільш досконалих способів вираження думки?

3) Чому складнопідрядні речення є дуже поширені в науковому стилі? Яким стане текст, якщо всі складні речення замінити простими?

4) Чому безсполучникові складні речення не можна поділити на складносурядні і складнопідрядні? Доведіть свою думку конкретними прикладами.

113. Яку пропедевтичну роботу передбачить учитель в 5 класі під час вивчення теми «Складні речення без сполучників і з сполучниками» і в 7 класі при вивченні сурядних і підрядних сполучників?

114. Чому в 5 класі програма обмежує ознайомлення учнів лише з тими складними реченнями, які мають у своїй структурі лише прості двоскладні речення?

115. Яку навчальну мету найдоцільніше реалізувати на таких прикладах? Визначте до них завдання. До яких висновків ви підведете учнів у результаті аналізу цього матеріалу?

I

1. *У Каті очі горіли сухими вогниками і ятрив серце біль* (Н. Рибак). 2. *Мабуть, батько ще дужче посивів і мати ще дужче зігнулася* (А. Головка). 3. *На хвилину раптом стихли голоси і спинилися тіні* (Ю. Смолич). *А де працює твій батько і хто він за фахом?*

II

1. *Учні нашого класу вирушили в похід... (і, а, коли, незважаючи на те що, які, щоб)*. 2. *У самому центрі міста було споруджено прекрасну бібліотеку... (де, щоб, так що)*.

III

1. *Син не слухав, мати нервувала*. 2. *Син не слухав — мати нервувала*. 3. *Мати нервувала: син не слухав*.

116. Яку відповідь мають дати восьмикласники на подані нижче запитання? Сформулюйте ці відповіді.

1) Яка ознака у безсполучникового складного речення є головною?

2) Які смислові відношення можуть передаватись цими реченнями?

3) Від чого залежить вибір розділового знака між частинами безсполучникового складного речення?

4) Що необхідно знати для того, щоб правильно ставити розділові знаки в безсполучниковому складному реченні?

117. Доберіть до визначених завдань відповідний ілюстративний матеріал. Визначте до кожної із вправ мету.

1) Чому в наведеному тексті неможлива перебудова складних речень на прості?

2) Замініть подані складносурядні речення близькими за змістом складнопідрядними. Визначте в них смислові відношення. Який висновок впливає із цього завдання?

3) Складіть речення за поданими схемами (у схемах має бути більше двох частин).

4) Перекажіть зміст тексту, використовуючи складнопідрядні речення.

5) Складіть графічні схеми таких речень.

6) Поясніть вживання розділових знаків у таких реченнях.

7) Запишіть графічний диктант на матеріалі таких речень (речення безсполучникові з однорідними частинами, а також прості з однорідними членами, поєднаними безсполучниковим зв'язком і з узагальнюючими словами).

118. Яка ваша думка щодо завдань такого характеру?

Дайте оцінку інформації про ознаки складнопідрядних речень і на її основі визначте вид підрядної частини.

Підрядна частина:

1) відповідає на питання непрямих відмінків (інформація достатня — підрядна з'ясувальна);

2) відповідає на питання ч о м у? (інформація достатня — підрядна причини);

3) приєднується словом **що** (інформація недостатня);

4) приєднується сполучним словом **куди** (інформація недостатня);

5) відповідає на питання як? яким способом?, приєднується сполучником **що**, пояснює в головній частині дієслово + **так** (інформація надлишкова, оскільки названі дві головні ознаки, — підрядна способу дії);

6) пояснює словосполучення **такий** + прикметник (інформація достатня — підрядна міри і ступеня).

Які вміння і навички формує такий різновид вправ? Які їхні місце і роль в реалізації розвиваючої мети? У формуванні стійких умінь і навичок учнів?

119. Виконайте завдання, пов'язане з лінгвістичним

експериментом: визначте, який з поданих нижче текстів авторський, що зазнав змін. Доведіть правильність своєї відповіді.

1. *Літо йде над полями і
гаями.*

Вітер віє. Цвіте блакить.

2. *А літо йде полями
і гаями,*

*І вітер віє, і цвіте
блакить.*

Зверніть увагу на смислову різницю між двома прикладами, на їх інтонаційний малюнок, на засоби зв'язку у реченнях і тексті.

Для довідки: авторським є, звичайно, другий приклад. Це уривок з поезії А. Малишка, який передає зв'язану, об'єднану змістом (і сполучниками) картину. Наявність у ній розмовної частки *а* посилює зв'язок, передає плавність опису.

З якою метою корисно пропонувати такі завдання учням? Доберіть до цієї вправи свій ілюстративний матеріал.

120. Визначте мету і завдання до теми «Складне речення із сполучниковим і безсполучниковим зв'язком. Синонімія сполучникових і безсполучникових речень». Доберіть для цього уроку відповідний дидактичний матеріал. Напишіть план-конспект уроку. Спочатку скористайтесь лише програмою, «Матеріалами до календарного планування...» і підручником. Після написання плану-конспекту перегляньте відповідні методичні посібники і статті. При потребі внесіть у ваш план зміни чи доповнення.

121. На одному з підсумкових уроків у 9 класі практикантка запропонувала учням роботу над твором публіцистичного характеру з обов'язковим використанням усіх типів і різновидів складних речень. Яка ваша думка з цього приводу? Ви запропонували б учням таке завдання?

122. Які завдання доцільно визначити на матеріалі цього тексту? Сформулюйте і обґрунтуйте їх.

Уроки — обов'язкова для всіх розумова праця. Але у вихованні трудівника обов'язково важливим є й те, щоб у кожного був, крім уроків, свій особистий інтелектуальний інтерес, своє захоплення. У кожного підлітка повинне бути своє багате, сповнене хвилювань і радощів життя у світі книг, думок, коли одержимість нелегкою і трепетною інтелектуальною працею стає всепоглинаючою силою, — ось де найглибше коріння трудової вихованості. То не мужчина з високою свідомістю трудівника, борця, майбутнього чоловіка і бать-

ка, якщо до 14—15-річного віку в нього не склалась цінність його душі — сто, двісті книжок, що він їх з трепетом серця читає цілісіньку ніч (хай знає юність іноді й безсонні ночі), книжок, які стали для нього відкриттям.

Розумова пристрасть, багате інтелектуальне життя — ось могутня сила, завдяки якій юна душа стає жадібною і ненаситною до найбільшого людського багатства — праці. Ніякими ланцюгами не прив'яжеш підлітка до парти, ніякими хитроцями не примусиш його по-справжньому вчитися, якщо вже в своєму віці на власному досвіді він не осягнув ту істину, що знання, думка роблять людину могутнім володарем праці (В. О. Сухомлинський).

Подайте визначені вами завдання своїм однокурсникам для взаємного рецензування. Якщо буде потреба, після зауважень рецензента внесіть відповідні зміни чи виправлення.

123. Підготуйте усне повідомлення на одну з тем: «Роль і місце граматичного розбору на уроках української мови у 8—9 класах», «Взаємозв'язок між синтаксичним, морфологічним і лексичним видами розбору в 5—9 класах», «Значення пунктуаційного розбору у підвищенні пунктуаційної грамотності учнів 5—9 класів», «Мета і завдання повного і часткового розбору синтаксичних одиниць», «Використання схем під час письмового розбору».

124. Підготуйте реферат на одну з тем: «Специфіка вивчення відомостей з синтаксису», «Домашні завдання з синтаксису як один із засобів активізації розумової діяльності учнів 8—9 класів».

125. Познайомтеся з методичними рекомендаціями до одної з тем синтаксису української і російської мов. Чи є, на вашу думку, відмінність у методах і прийомах вивчення тієї самої теми в школі з російською мовою навчання на уроках російської і української мов? Якщо є, то чим це зумовлено?

126. Прогляньте записи уроків з синтаксису, які ви зробили на уроках учителів базової школи. Які методи і прийоми навчання були використані ефективно, а які — невдало. У чому, на вашу думку, полягають причини методичних прорахунків учителя?

127. Проаналізуйте наведену думку відомого радянського педагога С. Т. Шацького щодо проблемного методу навчання, висловлену ним у 30-і роки. Чи збігаються вони з сучасними поглядами в педагогіці на проблемне навчання?

«Ще у 80-х роках Достоевський... говорив, що йому здається, ніби йдеться про те, щоб полегшити дітям заняття в школі; а він

вважає за правильне не полегшувати, а давати такі утруднення, які діти могли б долати. І коли ми говоримо про навчальні завдання, які пропонуємо учням для виконання, це не що інше, як труднощі, які діти можуть долати. Ми навмисне їм пропонуємо ці труднощі. Адже справа не в тому, щоб ліквідувати труднощі: якщо ніяких труднощів не буде для дітей, то до чого ж зведеться будь-яка самотійна робота і розвиток їх мислення? Залишиться вкладати дітям в рот жовану манну кашу і більше нічого... Мову слід вести не про ліквідацію труднощів, а, можливо, про культуру труднощів». (Шацкій С. Т. Пед. сочинения: В 4 т.—Т. 4.—М., 1965.—С. 152—153.)

Як слід враховувати проблемне навчання при вивченні програмового матеріалу з синтаксису в 8—9 класах?

128. Познайомтеся з програмою з української мови (з розділом «Синтаксис» і «Методичними рекомендаціями до вивчення курсу української мови в середніх ПТУ» (К., 1984.—С. 94—101), де в пояснювальній записці сказано: «Оскільки в російській і українській мовах багато спільного, вчителі-словесники повинні будувати уроки так, щоб вивчення теоретичного матеріалу та засвоєння граматичних навичок з рідної мови спиралось на відповідний матеріал з російської мови і таким чином сприяло б зміцненню знань і навичок учнів з обох братніх мов, що вивчаються в середніх ПТУ республіки» (с. 94).

Як треба враховувати ці взаємозв'язки під час опрацювання матеріалу з синтаксису на заняттях з обох мов? Які методи і форми роботи ви вважаєте найоптимальнішими для удосконалення умінь і навичок учнів ПТУ в побудові словосполучень і речень?

129. На повторення і поглиблення відомостей з синтаксису в програмі для ПТУ відведено 12 годин і рекомендовано такий порядок їх опрацювання:

- 1) Однорідні члени речення.
- 2) Звертання і вставні слова.
- 3) Складносурядні речення.
- 4) Контрольний диктант.
- 5) Аналіз диктанту. Складнопідрядні речення.
- 6) Безсполучникові речення (вживання коми, крапки з комою, двокрапки).
- 7) Безсполучникові речення (вживання тире).
- 8) Складні синтаксичні конструкції.
- 9) Відокремлені означення і прикладки.
- 10) Відокремлені обставини і додатки.
- 11) Пряма і непряма мова.

12) Контрольний диктант (аналіз диктанту на консультації).

Підготуйте невеликий усний реферат на тему «Особливості опрацювання відомостей з синтаксису української мови в середніх ПТУ» за таким планом:

I. Вступ. Роль уроків української мови у підвищенні культури усного і писемного мовлення учнів ПТУ на всіх рівнях (орфоепічному, лексичному, граматичному, орфографічному, пунктуаційному тощо).

II. Визначення місця і ролі розділу «Синтаксис» у змісті всієї програми з української мови для ПТУ.

III. Мета і завдання розділу «Синтаксис»:

1) поглиблення і закріплення відомостей, набутих у дев'ятирічній школі;

2) удосконалення практичних навичок у використанні синтаксичних конструкцій в усному і писемному мовленні учнів ПТУ.

IV. Реалізація виховних можливостей розділу.

V. Висновки.

130. Відвідайте клас-кабінет української мови, познайомтесь там з наявною наочністю, ТЗН, роздавальним матеріалом та методичними розробками вчителя з розділу «Синтаксис». Відберіть кілька найбільш вдалих, на ваш погляд. Напишіть на них рецензію.

131. Познайомтесь з досвідом використання ТЗН учителями української мови базової школи. Підготуйте невелике повідомлення на тему «Комплексне використання ТЗН як одного із засобів оптимізації навчання при вивченні відомостей з синтаксису» (з досвіду роботи вчителя-словесника).

132. Прокоментуйте судження В. В. Бабайцевої із статті «Отбор синтаксических понятий для изучения в школе». (Отбор синтаксических понятий в общеобразовательной школе.— М., 1975.— С. 7.)

«Синтаксис більшою мірою, ніж інші розділи курсу, дає матеріал для реалізації ідеї розвиваючого навчання, сприяє розвитку мислення і мовлення».

Доведіть правильність висловленої думки конкретними прикладами з розділу «Синтаксис», спираючись на матеріал програми.

133. У методичному посібнику «Изучение синтаксиса сложного предложения» (М.: Просвещение, 1981.— С. 6) Р. А. Московкіна зазначає, що оптимальним вважається таке навчання, яке забезпечує чітке сприйняття й розуміння учнями навчальної інформації, міцне засвоєння структурних і семантичних ознак понять, формує розу-

міння синтаксичної будови мови як системи, створює сприятливі умови для практичного оволодіння синтаксичною будовою мови, озброює учнів різними прийомами мислення, сприяє формуванню міцних пунктуаційних навичок.

Яким має бути рівень теоретичних знань учнів? Які знання про конкретні синтаксичні категорії мають бути сформовані в них?

134. У статті «Комплексне планування і конкретизація мети та завдань уроку мови» (Укр. мова і літ. в школі.— 1985.— № 6) К. М. Плиско наголошує на тому, що вдала конкретизація мети і завдань уроку «мають важливе значення для оптимізації процесу навчання, оскільки суть оптимізації саме й полягає в тому, щоб з усіх можливих завдань відібрати ті, які в певній навчальній ситуації повинні розв'язуватись найактивніше».

Познайтеся з методичними порадами щодо визначення мети і завдань уроків мови у названій статті і за наведеними там зразками визначте мету і завдання до уроків однієї з тем розділу «Синтаксис». Подайте вашу роботу на взаємне рецензування.

МЕТОДИКА ВИВЧЕННЯ ПУНКТУАЦІЇ

1. Робота над пунктуацією передбачена вже в початкових класах. Перегляньте програму для 1—4 класів. Зробіть висновок, якими пунктуаційними навичками оволодівають молодші школярі, з якими розділовими знаками знайомляться, на якому рівні. Як має враховувати це вчитель у п'ятому і наступних класах, реалізуючи принцип наступності в оволодінні пунктуаційною грамотністю?

2. З якою метою до програми 5 класу введено розділ «Загальні відомості з синтаксису і пунктуації»? Адже систематичний курс синтаксису вивчатиметься у 8—9 класах. Познайтеся із змістом розділу за програмою і підручником для 5 класу і чітко визначте, які відомості з пунктуації у дітей необхідно лише закріпити й поглибити, а з якими вони будуть обізнані вперше. Як має враховувати це учитель при визначенні форм і методів роботи?

3. Перегляньте дидактичну частину підручника для 5 класу. Чи простежується, на ваш погляд, система у

доборі вправ і завдань, спрямованих на формування усвідомлених пунктуаційних навичок? Якщо простежується, то в чому це виявляється? Чи достатня в підручнику кількість вправ? Як передбачено в дидактичній частині індивідуальну роботу? Якими вправами і завданнями, на вашу думку, корисно було б доповнити дидактичну частину підручника?

4. Визначте 4—5 завдань і доберіть до них ілюстративний матеріал, яким ви вважаєте за доцільне скористатись під час опрацювання розділу «Загальні відомості з синтаксису і пунктуації» в 5 класі для підвищення пунктуаційної грамотності учнів.

5. Прокоментуйте думки Г. І. Блинова, висловлені ним у посібнику «Методика пунктуації в школі» (М.: Просвещение, 1978.— С. 29): «...при визначенні системи вправ, призначених для формування пунктуаційних навичок, важливо встановити не лише загальну лінію, послідовність роботи, але й правильне співвідношення вправ». Які висновки необхідно зробити, виходячи з цього судження?

6. З'ясуйте, у чому полягає значення пунктуації для розвитку писемної форми зв'язного мовлення?

7. У чому суть принципу зв'язку пунктуації з синтаксисом? Як необхідно враховувати цей принцип у системі формування умінь і навичок в пунктуаційній грамотності?

8. Аналізуючи один з творів молодого письменника, А. П. Чехов у листі до нього зауважив, що надмірність одних знаків і відсутність інших «псує» мову оповідання. Антон Павлович назвав розділові знаки «нотами при читанні» (Чехов А. П. Собр. соч.: В 12 т.— Т. 11.— М., 1963.— С. 188). На якому матеріалі і з якою метою доречно познайомити учнів з цим образним і дуже точним визначенням функції розділових знаків?

9. Інколи учні припускаються помилок у зв'язку з тим, що в них нечітко сформовано вміння швидко знаходити відповідні елементи і їх поєднання, визначати відношення між компонентами речення, за якими відразу визначається модель, схематично відображена в пунктуаційному правилі (Блинов Г. І. Методика пунктуації в школі.— М.: Просвещение, 1978.— С. 23). Чи допоможуть запобігти цьому такі, наприклад, завдання?

I

Визначте, якими членами речення є в поданих прикладах прикметники й дієприкметники. Поясніть у зв'язку з цим вживання розділових знаків.

1. *Розвідники підібрались молоді, досвідчені й хоробрі* (А. Шнян). 2. *Маяк навперемін кладе на море то червону, то зелену смугу* (Ю. Яновський). 3. *Та над ним, бліда, прозора і тонка, ще довго маяла кризь дим благословляюча рука* (В. Сосюра).

II

Перебудуйте речення так, щоб підкреслене слово комами не виділялось. Поясніть, чому в перебудованому вами реченні кома не потрібна.

Дідусь, може, повернеться увечері.

III

Обгрунтуйте вживання розділових знаків у реченнях, які мають такі схеми:

--

 і,

--

 У: 0 і 0, 0 і 0; 0, 0, 0 і 0 — У; *Того року... і*

--

До кожної із схем складіть і запишіть по одному реченню.

10. Практика засвідчує, що частина учнів розставляє розділові знаки в реченні чи тексті після запису. Такі учні, як правило, допускають порівняно більше помилок. З чим це пов'язано? Який висновок з цього має зробити для себе вчитель?

11. І. С. Олійник вважає, що «вироблення навичок виразного читання... пов'язане з умінням правильно розставляти розділові знаки, а потім «читати» їх, передавати засобами ритмомелодики. Все це передбачає необхідність у кожному конкретному випадку усвідомлювати зміст речення в усіх його відтинках, емоційне забарвлення, граматичну будову і передавати на письмі, користуючись належною пунктуацією, а в усній мові — відповідною інтонацією». (Олійник І. С. та ін. *Методика викладання української мови в середній школі.* — К.: Рад. шк., 1989. — С. 309.)

Доведіть правильність цієї думки. До чого це зобов'язує вчителя?

12. Українська пунктуація в своїй основі ґрунтується на двох принципах: синтаксично-смісловому та інтонаційному. Розділові знаки є показниками переважно синтаксичного, структурного членування писемного мовлення. Тому значна їх кількість регламентується саме логіко-ґраматичним принципом.

Наведіть приклади пунктуаційних правил, які ґрунтуються на ґраматичних ознаках.

Які методичні висновки необхідно зробити з визнання того, що більшість правил пунктуації ґрунтується на ґраматичній основі?

13. Стисло охарактеризуйте методи і прийоми навчання пунктуації, покажіть їх реалізацію на дібраному вами дидактичному матеріалі.

14. Перегляньте відомі вам збірники диктантів, збірники текстів для переказів. Яким методам і прийомам, спрямованим на формування пунктуаційної ґрамотності, віддається перевага? Зверніть увагу, чи достатня кількість завдань проблемно-пошукового характеру, які б сприяли свідомому засвоєнню пунктуаційних правил, вміщена в цих збірниках.

15. Залежно від кількості виконуваних функцій виділяють чотири ґрупи розділових знаків, а саме: а) знаки, яким властива лише одна функція; б) один знак може виступати в різних функціях; в) один і той же знак в одній і тій же конструкції поєднує кілька функцій; г) в одній і тій же функції вживаються кілька знаків. (Див.: Блиннов Б. И. Методика изучения пунктуационных правил.— М.: Просвещение, 1972.— С. 11—13; Блиннов Г. И., Панов Б. Т. Практические и лабораторные занятия по методике русского языка.— М.: Просвещение, 1986.— С. 144.)

Проілюструйте цю класифікацію власними прикладами. В чому полягають особливості методики роботи над кожною з названих ґруп?

16. Нижче подано приклади з учнівських робіт, у яких допущено пунктуаційні помилки. Знайдіть їх і з'ясуйте, чим вони викликані.

1. *Ятері дядька Явтуха стояли один біля одного похазяйському, розіп'яті на тичинах* (О. Копиленко). 2. *На залізничній колії в лісі, по той бік мосту зупинився вантажний поїзд*. 3. *Колись давно, під гул гарматний я чув малого скрипаля* (В. Сосюра). 4. *Далеко аж до самого небосхилу хвилювались ниви на вітрі*. 5. *Я здобув науку*

і діти в мене будуть її добувати (М. Стельмах). 6. У Каті очі горіли сухими вогниками, і ятрив серце біль. 7. Ми всі за мир, і серцем і душею, і наша пісня радісно живе (П. Тичина).

Яку систему вправ варто дібрати для попередження таких помилок?

17. У 5—6 класах програмою не передбачені окремі теми з пунктуації. Як учитель має спланувати вивчення морфології на синтаксичній основі, щоб це дало змогу провести пропедевтичну роботу на вживання тире, коми у простому реченні, а також поглибити і закріпити раніше набуті знання і навички (розділові знаки при звертанні, між однорідними членами речення тощо)?

18. Усі розділові знаки поділяють на дві групи — віддільні і видільні. Для чого потрібні учням відомості про такий поділ розділових знаків? Як це впливає на їхню пунктуаційну грамотність?

19. Деякі вчителі-практики і методисти вважають, що вправи на розстановку пропущених розділових знаків у тексті не сприяють підвищенню їх пунктуаційної грамотності, більше того, такі вправи привчають учнів виконувати цю роботу після написання диктанту, переказу, твору.

Яка з цього приводу ваша думка? Обґрунтуйте її аналізом конкретних прикладів.

20. Перегляньте матеріал підручника для 8—9 класів. Зробіть висновок про роль схем і графічних позначок у системі роботи над пунктуаційними правилами. Що в цьому плані, на ваш погляд, потребує поліпшення? Доведіть ваші міркування переконливими аргументами.

21. Познайомтеся з основними етапами роботи над пунктуацією за посібником «Методика вивчення української мови в школі» О. М. Беляєва та ін. (К.: Рад. шк., 1987.— С. 183). Зверніть увагу на визначення мети і завдань до кожного з етапів, прокоментуйте їх однією-двома самостійно дібраними вправами.

22. Випишіть з посібника О. М. Беляєва та ін. «Методика вивчення української мови» види вправ з пунктуації (с. 186—187). Доберіть до кожного з них дидактичний матеріал, визначте до нього завдання і мету.

23. Розробіть конспект уроку, присвяченого аналізу пунктуаційних помилок (8—9 класи).

24. Напишіть фрагмент конспекту уроку, який присвя-

чений вивченню однієї з пунктограм при однорідних членах речення.

25. Переверіте диктант учнів одного з 5—9 класів. Виправте допущені учнями пунктуаційні помилки, встановіть їх причини, доберіть вправи і визначте завдання для усвідомлення й закріплення слабо засвоєних пунктуаційних правил.

26. У довідковій та науково-методичній літературі поняття пунктограми визначається по-різному. Г. І. Блиннов: «Пунктограма — це сукупність структурних елементів речення, що створюють ситуацію, за якої виникає питання про писемне членування мовлення за допомогою графічних засобів — розділових знаків, розв'язання якого дає застосування пунктуаційного правила, що містить норму і вказує на умови, за яких вона реалізується... Поняття «пунктограма» не рівнозначне поняттю «правило». Кількість пунктограм не відповідає кількості правил. Поняття «пунктограма» місткіше, більш узагальнене, ніж правило. Пунктограма... може оформлятися одним, а частіше кількома правилами». (Блиннов Г. И., Панов Б. Т. Практические и лабораторные занятия по методике русского языка.—М.: Просвещение, 1986.—С. 144.)

«Пунктограма (від лат. *punctum* — крапка і гр. *gramma* — письмовий знак, запис).

Пунктуаційне оформлення речення в цілому або окремих його елементів; закономірно вжитий розділовий знак, вид якого і місце визначається пунктуаційними правилами... Перелік пунктограм відповідає кількості існуючих окремих пунктуаційних правил.

...У поняття пунктограми входить і відсутність розділового знака в тому чи іншому місці, якщо ця відсутність формулюється у вигляді правила...» (Ганич Д. І., Олійник І. С. Словник лінгвістичних термінів.—К.: Вища шк., 1985.—С. 231.)

У шкільному підручнику для 8—9 класів вводитьися поняття пунктограма без з'ясування його змісту.

На матеріалі поданих визначень сформулюйте таке визначення пунктограми, яке ви запропонуєте семикласникам.

27. На форзаці підручника для 8—9 класів виділено 11 розділових знаків. Перегляньте матеріал підручника і встановіть, скільки пунктограм вони позначають окремо в простому і складному реченнях. Адже один розді-

ловий знак може позначати кілька пунктограм і навпаки. І є розділові знаки, що позначають лише одну пунктограму. Як необхідно врахувати цей взаємозв'язок при повторенні, узагальненні й систематизації відомостей з пунктуації, щоб учні глибше усвідомили суть принципів пунктуації?

28. Оскільки відомості про вставні слова і конструкції учні вперше одержують лише в 8 класі, засвоєння правил пунктуації є для них важким. Частина семикласників виділяє в реченні й ті слова, які до вставних не належать, наприклад: *Вона, ніби, не розуміла всіх тих схвилюваних слів*. Передбачаючи труднощі в засвоєнні правил пунктуації при вставних словах, деякі вчителі дають учням список вставних слів для вивчення напам'ять. Чи треба заохочувати і практикувати такий досвід? Обґрунтуйте свої міркування.

29. З якою метою запропонувала практикантка восьмикласникам такі завдання?

Поясніть роль вставних слів і їх значення; поясніть, чому в одних реченнях слова *значить, звичайно* виділені комами, в інших — ні; яка роль у поданих реченнях слів *все-таки, принаймні, тим часом, немовби*. Чому їх не треба виділяти комами в реченні? Доведіть свою думку; вставте (або випустіть) вставні конструкції у наведених реченнях. У яких реченнях вставні слова і конструкції є недоречними? Який висновок впливає з аналізу цих прикладів?

Яка роль цих завдань у формуванні пунктуаційних навичок? Доберіть до кожного із завдань ілюстративний матеріал.

30. Чому учні часто припускаються помилок у прикладах на зразок *З настанням весни у полі закипіла робота*, вважаючи підкреслену частину відокремленою обставиною і, отже, виділяючи її комою? Які різновиди тренувальних вправ необхідно передбачити, щоб переконати учнів у тому, що не кожна обставина, виділювана у мовленні інтонацією, є відокремленою? Доберіть кілька вправ, які сприятимуть попередженню таких помилок.

31. Учитель запропонував учням таке завдання: прочитайте речення, поясніть наявність або відсутність розділових знаків у них.

1. *На берегах Дніпра крутих стоїть у сяйві днів нових наш рідний Київ перед нами* (М. Рильський). 2. *Оповитий тишею степ дихав пахощами росяних трав*.

3. *Степ, оповитий тишею, дихав пахощами росяних трав* (П. Панч). 4. *Роту, за традицією, ще й досі багато хто називав ротою Брянського* (О. Гончар).

Після якої теми, на якому етапі і з якою метою корисною буде така вправа? На формування яких умінь і навичок націлює цей матеріал?

32. Графічний диктант — це різновид роботи, суть якого зводиться до того, що учні складають графічні схеми до продиктованих речень.

Яка мета цього виду роботи? В чому полягають навчальні можливості графічного диктанту? При вивченні яких пунктуаційних правил він є найдоцільнішим?

Подайте методику проведення графічного диктанту та його варіантів.

33. Чому для засвоєння правил вживання розділових знаків на межі частин безсполучникового речення виняткове значення має усвідомлення смислових відношень між ними? Яке значення при цьому належить інтонації?

34. З якою метою практикантка запропонувала на одному з уроків вивчення відомостей про складне безсполучникове речення такі запитання:

1) Які розділові знаки вживаються між частинами в складному безсполучниковому реченні?

2) Від чого залежить вибір розділового знака між частинами безсполучникового речення?

3) При яких смислових відношеннях між частинами безсполучникового речення ставиться кома, крапка з комою?

4) У яких випадках ставиться тире?

5) Коли в безсполучниковому складному реченні ставиться двокрапка?

6) Які знання є необхідними, щоб правильно ставити розділові знаки в безсполучникових складних реченнях?

35. Методисти радять повніше використовувати таблиці пошукового характеру. До них, зокрема, належать динамічні таблиці з рухомою смужкою, статичні таблиці, схеми тощо, наприклад:

<i>Ми впевнені</i>	=	<i>мир переможе</i>
--------------------	---	---------------------

<i>Все забіліло</i>	=	<i>випав сніг</i>
---------------------	---	-------------------

<i>Обернувся</i>	=	<i>скаче вершник</i>
------------------	---	----------------------

<i>, що</i>

<i>, бо</i>

<i>і бачу, що</i>

Двокрапка і тире в безсполучниковому реченні

Вживай двокрапку, якщо можна вставити:

- 1) *бо, тому що* (причина);
- 2) *що* (доповнення);
- 3) *і бачить, що; і чує, що* (доповнення з випущеними словами);
- 4) *а саме* (друге речення розкриває зміст першого)

Вживай тире, якщо можна вставити:

- 1) *і* (швидка зміна подій);
- 2) *так що* (наслідок);
- 3) *а* (протиставлення);
- 4) *коли..., то* (час);
- 5) *якщо..., то* (умова);
- 6) *мов, ніби* (порівняння).

(Олійник І. С. та ін. Методика викладання української мови в середній школі.— К.: Вища шк., 1989.— С. 277).

Виготуйте ці та інші таблиці; розробіть за однією з них 2—3 методичні прийоми її використання (під час вивчення нового матеріалу, закріплення, узагальнення тощо).

36. Як ви скористаетесь технічними засобами навчання під час вивчення пунктуаційних правил і засвоєння пунктограм?

37. Доберіть дидактичний матеріал до таких завдань, визначте до кожного з них мету.

1) Запишіть продиктовані речення у два стовпчики: у перший — речення складносурядні, у другий — прості. Накресліть схеми складносурядних речень з кожним із сполучників *і, або, то... то, але*. Поясніть вживання в них коми.

2) Спишіть речення, вставляючи спільний другорядний член — першу його частину. Як зміниться пунктуаційне оформлення речення? Зробіть висновок про вживання коми в складносурядному реченні із сполучником *і*. Складіть три складносурядних речення із спільним другорядним членом.

3) Накресліть схеми речень і зробіть їх пунктуаційний аналіз. (Дібрані складносурядні речення, до складу яких входять три простих з різними сполучниками.)

4) З простих речень побудуйте складносурядні, які передавали б такі значення:

- а) причину і наслідок;
- б) одночасність;
- в) чергування подій.

Поясніть вживання розділових знаків.

5) Запишіть речення, накресліть їх схему, поясніть вживання розділових знаків (речення з однорідною су-

підрядністю, серед них підрядні, поєднані сполучником *i*).

6) Уважно прочитайте речення, знайдіть у них пунктуаційні помилки. Виправте їх, обгрунтувавши відповідними правилами (прості і складні речення).

38. Поміркуйте, як ви скористаетесь наведеним нижче матеріалом, щоб з'ясувати смислову роль розділових знаків у тексті?

У книжці Костянтина Паустовського «Золота троянда» розповідається така історія.

Молодий письменник приніс до редакції газети цікаве за темою, але незграбно написане оповідання. Надрукувати його в такому вигляді було неможливо, та й відмовитися від нього було жаль. Тоді досвідчений літературний працівник узявся виправити текст, не викинувши й не додавши жодного слова. Минула ніч, і рукопис був готовий. Все стало виразним і ясним, усе стало на своє місце. І дивно — в рукописі справді не було змінено жодного слова. Коли творця «чуда» запитали, як він домігся цього, той відповів:

— Та просто розставив, де треба, всі розділові знаки... Адже вони існують, щоб виділити думку, привести слова в правильне співвідношення, надати фразі легкості, правильного звучання. Розділові знаки — це як нотний стан. Вони міцно тримають текст і не дають йому розсипатись.

39. Доберіть чи складіть 4—5 вправ, присвячених пунктуаційному розбору, які сприятимуть реалізації навчальної та розвиваючої мети. Для цього передбачте використання таблиць, схем, алгоритмів розпізнавання пунктуаційних ситуацій, графічних схем пунктуаційних правил тощо.

40. Опрацюйте зміст програми, «Матеріали до календарного планування...» і підготуйте усне повідомлення про те, які пунктуаційні вміння і навички мають бути сформовані в учнів кожного класу.

41. Познайомтеся з розділом «Пунктуаційний розбір», вміщеним у посібнику «Види розбору на уроках російського язика» В. В. Бабайцевої та ін. (М.: Просвещение, 1985.— С. 127—132). Напишіть на цей розділ рецензію.

42. Укладіть бібліографічний покажчик науково-методичної літератури, присвяченої вивченню пунктуації в школі.

МЕТОДИКА РОЗВИТКУ ЗВ'ЯЗНОГО МОВЛЕННЯ УЧНІВ

1. У пояснювальній записці сказано про те, що друга частина програми присвячена викладу змісту роботи з формування в школярів умінь і навичок самостійно будувати зв'язні висловлювання.

Прочитайте уважно ту частину пояснювальної записки програми, в якій визначено завдання і напрями роботи, а також вимоги до знань і умінь учнів, яких вони мають набути з розвитку зв'язного мовлення.

Визначте, в чому суть основних вимог програми.

2. Познайомтесь із змістом розділу програми «Зв'язне усне і писемне мовлення» (5—9 класи), а також з основними вимогами до знань і умінь учнів кожного класу.

Які види роботи передбачено програмою? З'ясуйте призначення спеціальних уроків розвитку зв'язного мовлення. Як передбачено програмою зв'язок між розвитком усного і писемного мовлення? Яких умінь і навичок мають набути учні 5—9 класів?

3. Перегляньте зміст і вимоги програми з розвитку зв'язного мовлення для 1—4 класів. Які уміння й навички визначено в ній для молодших школярів? Порівняйте її з програмою для 5—9 класів з цього розділу. Як враховано принцип наступності у програмі для старших класів?

Як, виходячи з вимог програми, учитель-словесник має спиратись на знання, уміння й навички з розвитку зв'язного мовлення, набути в 1—4 класах?

4. На одному з уроків повторення вивченого в початкових класах практикантка запропонувала п'ятикласникам роботу на матеріалі, спроектованому на екран, такого тексту:

Запорізький дуб

У Верхній Хортиці стоїть і досі могутній запорізький дуб, про який існує чимало переказів та легенд. Це один з найстаріших дубів на Україні: йому вже понад сім століть. Ще за Богдана Хмельницького цьому дубові було чотириста років. Дуб-велетень витримав усі випробування часу, зберіг до глибокої старості свою силу і красу. Могутня крона цього дуба складається з вісімнадцяти великих гілок, периметр крони сто два метри. Її зелений тінистий намет має сорок три метри в поперечнику і здалека скидається на цілий гай. Окоренок дуба на обмах завдовжки шістсот п'ятдесят шість сантиметрів.

Діаметр стовбура — двісті вісім сантиметрів, а висота дерева дорівнює тридцяти шести метрам.

Чому ж цей велетенський живе ось уже сьомий вік і щовесни зелений? Старі діди, запорізькі нащадки, пояснюють це тим, що дуб виріс біля джерела, яке щедро напоювало його коріння, давало йому силу й снагу. Пишний крилатий дуб привертає увагу багатьох мандрівників, які цікавляться пам'ятниками минулого. Людність міста Запоріжжя та Хортиці пишається цим дубом і з великою любов'ю оберігає його.

Люди зв'язують життя цього дуба з історичним минулим нашого краю. зокрема з історією запорізького козацтва. Звідси й пішла назва «запорізький дуб», що закріпилася за ним ще здавна.

(І. Шаповал)

З а в д а н н я. Уважно прочитайте текст, знайдіть у кожному абзаці речення або словосполучення, яким висловлена головна думка абзацу. Що об'єднує всі абзацчастини в один текст? Яка роль першого і останнього абзаців? Як пояснити його назву? Визначте основну думку тексту. Замість плану використайте назви його частин.

Як ви гадаєте, чи сприяла ця робота повторенню вивченого про текст та його частини; про засоби зв'язку в ньому; про тему широку й вузьку та про основну думку (ідею)? Як би ви спланували повторення відомостей про текст?

5. Проаналізуйте дидактичну й теоретичну частини параграфа підручника для 5 класу, в якому дається поняття про текст.

Як ви сплануєте опрацювання відомостей про текст, про засоби зв'язку в ньому, тему (про що текст), ідею (основну думку), про типи мовлення з урахуванням того, що з усіма цими відомостями учні познайомилися в молодших класах?

6. Як має бути пов'язана робота з розвитку зв'язного мовлення з вивченням окремих розділів курсу української мови в 5—9 класах?

7. Як передбачено роботу з розвитку мовлення програмою з літератури? Які напрями у зв'язках уроків мови з уроками літератури накреслює шкільна програма?

8. Познайомтесь зі змістом і вимогами програми з російської мови, що стосується роботи з розвитку зв'язного мовлення. Як необхідно враховувати міжпредметні зв'язки словесникам російської і української мов? Визначте основні напрями і завдання цих зв'язків.

9. Які види роботи з розвитку мовлення передбачено шкільними підручниками?

10. Система роботи з розвитку зв'язного мовлення передбачає врахування рекомендацій вікової психології. Pozнайомтесь з думками радянських психологів Л. С. Вигоцького, М. І. Жинкіна, О. О. Леонтьєва.

Які висновки методичного характеру впливають із цих суджень?

«Розвиток мовлення перебудовує мислення, переводить у нові форми». (В ы г о т с к и й Л. С. Собр. соч.— Т. 3.— М.: Педагогика, 1983.— С. 269.)

«Історія розвитку писемного мовлення у дитини... не йде по єдиній лінії, зберігаючи яку б то не було подібність наступності форм... Поряд з процесами розвитку, руху вперед і народження нових форм ми на кожному кроці можемо констатувати процеси згортання, відмирання, зворотного розвитку старих» (В ы г о т с к и й Л. С. Там же.— С. 178).

«В розвитку мовлення, в оволодінні зовнішньою стороною мовлення дитина йде від окремих слів до фрази і від фрази простої до фрази складної, до поєднання фраз і речень...» (В ы г о т с к и й Л. С. Там же.— Т. 2.— С. 407.)

«Крім довготривалої пам'яті, у механізмі усного мовлення не менш важлива роль належить короткій, або оперативній, пам'яті. Це пам'ять, яка працює кілька секунд. За цей час треба відібрати якусь синтаксичну схему і включити в неї відібрані з довготривалої пам'яті слова... Сутність оперативної пам'яті зводиться до двох функцій. По-перше, за весь час усного (так би мовити, на ходу) складання речення треба утримувати вже сказані слова і, по-друге, випереджати слова, які треба після цього вимовити. Утримання і випередження слів забезпечує їх узгодженість в синтаксичній схемі. Мовлення — це певна суспільна, безперервна послідовність елементів у часі». (Ж и н к и н Н. И. Психологические основы развития речи // В защиту живого слова.— М.: 1966.— С. 16.)

«Щоб повноцінно спілкуватись, людина повинна в принципі володіти цілим рядом умінь. Вона повинна, по-перше, вміти швидко й правильно орієнтуватись в умовах спілкування. Вона повинна, по-друге, вміти правильно спланувати своє мовлення, правильно вибрати зміст акту спілкування. Вона повинна, по-третє, знайти аде-

кватні засоби для подачі цього змісту. Вона повинна, по-четверте, вміти забезпечити зворотний зв'язок. Якщо якась із ланок акту спілкування буде порушена, то мовцю не вдасться домогтись бажаних наслідків спілкування — воно буде неефективним». (Психологические проблемы массовой коммуникации / Под ред. А. А. Леонтьева.— М., 1975.— С. 33.)

11. Прочитайте розділ «Методика розвитку зв'язного мовлення» з посібника Олійника І. С. та ін. «Методика викладання української мови в середній школі», а також відомі вам праці М. О. Рибникової, І. О. Синиці, В. О. Сухомлинського, Т. А. Ладиженської та ін. Назвіть основні принципи методики розвитку мовлення, розкрийте суть і значення кожного з них.

12. Як пов'язані між собою розвиток мовлення і розвиток мислення? Підтвердіть свою відповідь думками відомих педагогів, психологів, методистів.

13. Як технічні засоби навчання можуть сприяти оптимізації роботи з розвитку мовлення? Обґрунтуйте відповідь конкретними прикладами.

14. Чи не втратила актуальність думка відомого педагога і методиста В. П. Остроградського, висловлена ним на початку століття:

«Оскільки живій мові навчаємось ми перш за все не за граматиноюю, а за навичками ока і слуху, то мовлення вчителя має бути для учнів зразковим». (Остроградский В. П. Беседы о преподавании словесности.— СПб, 1913.— С. 12.)

15. Укладіть список методичної літератури з розвитку зв'язного мовлення, скориставшись бібліографією з посібників української та російської методик мов. Внесіть у список статті з журналу «Українська мова і література», опубліковані за останні п'ять років. Підготуйте стислий огляд дібраної літератури. Які рекомендації особливо привернули вашу увагу? Чому?

16. Познайомтеся з посібником М. Г. Стельмаховича «Система роботи з розвитку зв'язного мовлення в 4—8 класах» (К.: Рад. шк., 1981). Що повчального для себе знайде в ньому практикант і молодий учитель? Як слід користуватись посібником при підготовці до конкретних уроків?

17. Познайомтеся з посібником В. Я. Мельничайка «Творчі роботи на уроках української мови» (К.: Рад. шк., 1984), у якому розглянуто види навчально-трену-

вальних вправ, що сприяють формуванню в учнів умінь і навичок свідомо будувати усні й письмові висловлювання. Зробіть висновок про суть наукових основ застосування системи визначених у посібнику вправ, про критерії їх добору.

18. Які вправи і завдання з розвитку мовлення рекомендовані в посібнику Д. М. Кравчука «Творча робота з української мови в IV—VIII класах» (К.: Рад. шк., 1971)?

19. На матеріалі опрацьованої методичної літератури підготуйте реферат на одну з тем: «Наступність і перспективність у роботі з розвитку мовлення», «Роль і значення творчої роботи учнів у підготовці до трудової діяльності в умовах науково-технічного прогресу».

20. Ознайомтесь із фрагментами статті В. О. Сухомлинського «Рідне слово». (Сухомлинський В. О. Вибрані твори. В 5 т.— Т. 3.— С. 201—206.)

«Ми йшли в природу,... слово ставало в моїх руках знаряддям, за допомогою якого я відкривав дітям очі на багатство навколишнього світу. Відчуваючи, переживаючи красу побаченого й почутого, діти сприймали найтонші відтінки слова, і через слово краса входила в їхні душі. «Подорожі» в природу були першим поштовхом до творчості. У дітей з'явилося бажання передати свої почуття і переживання, розповісти про красу. Діти складали маленькі твори про природу. Ці твори — найважливіша форма роботи з розвитку мови і думки.

...Було б наївно чекати, що дитина під впливом краси навколишнього світу відразу складе твір. Творчість не приходить до дітей з якогось натхнення. Творчості треба вчити. Дитина лише тоді складе твір, коли почує опис природи від учителя.

...Дитина навчиться складати твір тільки в тому разі, коли кожне слово перед нею — як готова цеглинка, якій задалегідь приготовлене місце.

...Треба ...добитися того, щоб уявлення про предмет, явище навколишнього світу увійшло через слово не тільки в їхню (дитячу.— Авт.) свідомість, а й у душу і серце. Емоційно-естетичне забарвлення слова, його найтонші відтінки — ось у чому життєдайне джерело дитячої творчості».

Чим повчальний для вчителя цей досвід? Чому В. О. Сухомлинський надавав такого великого значення у творчій роботі емоційним сприйняттям учнів?

21. Програма з української мови для 5—9 класів уводить такі терміни, як зв'язне мовлення, тема, основна думка (ідея), діалог, монолог, розповідь, опис, міркування, композиція, план, тези, конспект. Знайдіть визначення цих термінів у лінгвістичному чи літературознав-

чому словниках. Порівняйте ці визначення з поданими в шкільних підручниках. Визначення відсутніх у шкільних підручниках термінів розробіть для учнів самостійно.

22. Однією з важливих ланок в реалізації програми з розвитку зв'язного мовлення школярів є різноманітні види і форми роботи, пов'язані з аналізом структурно-семантичної організації тексту, а також засвоєння учнями найосновніших відомостей з теорії і тексту.

Познайомтеся з посібником В. Я. Мельничайка «Лінгвістика тексту в шкільному курсі української мови» (К.: Рад. шк., 1986).

Які поради методиста ви візьмете на озброєння? Розробіть 1—2 конспекти уроків з розвитку зв'язного мовлення, скориставшись поданими в посібнику методичними рекомендаціями.

23. Яка роль переказу в навчанні розуміти і правильно передавати чужі думки? Чи можна стверджувати, що перекази є своєрідною підготовчою ланкою до самостійних творчих робіт? Обґрунтуйте свою відповідь посиланнями на відповідні методичні джерела.

24. У чому полягає виховне значення творів і переказів? Що має враховувати вчитель у зв'язку з цим? Готуючи відповідь, проаналізуйте в цьому аспекті 2—3 тексти із збірника текстів для переказів.

25. Методика рекомендує добирати для переказу тексти, «зразкові щодо використання засобів виразності мови. Слід враховувати мовностилістичні якості тексту, що дало б можливість цілеспрямовано вчити учнів відбирати й використовувати мовні засоби. Разом з тим проведення переказу як роботи з розвитку зв'язного мовлення необхідно якнайтісніше пов'язувати з вивченням граматичним матеріалом. При наявності такого зв'язку переказ є органічною частиною роботи над закріпленням знань з граматики, над виробленням умінь і навичок використовувати граматику-стилістичні явища в зв'язному мовленні». (Оліїник І. С. та ін. Методика викладання української мови в середній школі.— К.: Вища шк., 1989.— С. 330.)

Виходячи з цих настанов, проаналізуйте із збірника О. М. Маштабей та ін. «Навчальні перекази з української мови в 4—8 класах» (К.: Рад. шк., 1981) один-два тексти. Якою мірою вони відповідають наведеним вище вимогам? Як, на думку авторів підручника, має

пов'язуватись робота з розвитку мовлення і з стилістики?

26. Доберіть з дитячої літератури чи з дитячої періодики один-два тексти для переказу. Визначте до них завдання, пов'язані з граматичною темою, розвитком мовлення і стилістикою.

27. У чому полягає суть принципу наступності в роботі над різними видами переказів?

28. Цілком справедливо вважається, що найскладнішою для учнів є робота над переказами текстів-міркувань (роздумів). Як ви гадаєте, з чим це пов'язано? У яких класах передбачено програмою роботу над цими жанровими різновидами текстів?

29. Педагоги і психологи цілком справедливо вважають, що таке важке і життєво необхідне вміння, як розсудкова діяльність, формується всім ходом розвитку і навчання дитини. Але слушною є і думка методистів, що «було б неправильно не враховувати при цьому і той факт, що вмінню міркувати у формі зв'язного мовлення дитина, підліток... навчаються в школі і саме учителем-словесником. На ньому в кінцевому результаті лежить відповідальність за те, як («якою мовою») учень доводить теорему або, скажімо, розповідає про переваги генетичного підходу при розв'язанні найскладніших проблем біології живого, наскільки переконливо він виступає на зборах або наскільки він логічний і економний у висловленні думок у повсякденному житті». (Мещеряков В. Н., Охомуш Е. А. Текст-рассуждение в системе учебных жанров связной речи.— Днепропетровск, 1982.— С. 3.)

Яка роль і значення роботи з розвитку мовлення у підготовці учнів до практичної діяльності? Чому в системі з розвитку мовлення особлива увага приділяється роботі над текстами-міркуваннями?

30. У радянській методичній науці уже склалась певна система роботи з проблем розвитку мовлення. (Див. праці М. О. Рибникової, Т. О. Ладиженської, М. А. Пльонкіна, І. О. Синиці та ін.) Разом з тим «розвиток мовлення як певна галузь теорії методики,— підкреслює Т. О. Ладиженська,— лише починає складатись. Про це свідчить недостатня розробка таких основних категорій і понять методики, як розділи роботи з розвитку мовлення, зміст, засоби навчання, критерії оцінки рівня учнівського мовлення». (Методика развития речи

на уроках русського языка.— М.: Просвещение, 1980.— С. 3.) Яка у зв'язку з цим роль учителя-практика? У якому напрямі йому необхідно працювати, щоб збагатити здобутки методичної науки?

31. У різних методичних посібниках одні й ті ж тексти позначають різними термінами — міркування, роздум, пояснення, вважаючи їх очевидно, за змістом, ідентичними. Так, скажімо, тексти на тему «Чому йдуть дощі?», «Що значить бути сучасним?», «Трикутник і квадрат — різні геометричні фігури», «У чому полягає основна мета життя?» вважають текстами-міркуваннями. Яка з цього приводу ваша думка? Чи не вбачаєте ви в цьому змішування понять і жанрів?

32. У системі вправ, спрямованих на формування умінь і навичок будувати тексти-міркування, одне з чільних місць належить завданням на визначення понять. У зв'язку з цим студентка-практикантка запропонувала такі види роботи.

I

Виправте помилки у наведених нижче визначеннях, зроблених дітьми дошкільного віку.

Береза — це дерево.

Осінь — восени ідуть дощі.

Кішка — у мене немає кішки.

Склянка — з неї п'ють воду і чай теж.

Дорога — це дорога.

Помилки виправляйте за таким зразком: 1) Визначення... неправильне. 2) По-перше, не назване більш загальне поняття; по-друге, названі лише другорядні, а не головні, визначальні ознаки, такі як... 3) Правильне визначення треба дати так: ...

Зразок

Слово, яке треба пояснити	Загальне поняття, під яке підводиться пояснюване	Основні ознаки пояснюваного
Учитель	— це людина	яка чогось навчає
Дорога	— це смуга землі	по якій їздять і ходять

II

Дайте визначення таких понять: *навчання, шапка, зошит, тарілка, басейн, Дніпро.*

III

Для з'ясування значення слова з кількох ознак визначте найголовнішу.

Герб — великий, знак держави, кольоровий.

Яблуко — плід, ароматне, видовжене, округле, плід яблуни, солодке, соковите, смачне.

IV

Зіставте такі поняття: *яблуко і груша; день і ніч; стіл і стілець.*

V

Познайомтеся із зіставленням, яке зробили діти дошкільного віку, виправте його.

Собака і кішка

Вони однакові. Машина може задавити і кішку, й собаку. У собаки є нашийник, а в кішки немає. Собака ходить по землі, а кішка лазить по деревах і стовпах. Вона бігає по дахах. У них шерсть така, як і в мавпи, а від мавпи виникла людина.

Будуйте своє зіставлення так: *собака і кішка* — домашні тварини. Але *собаки* — це..., а *кішки* — ... Тому і спосіб життя у них різний: *собаки*..., а *кішки*...

Виконайте ці завдання так, як їх мають виконати учні. Прокоментуйте їх: яка, на вашу думку, основна мета цих завдань? Як на такому матеріалі реалізується зв'язок між розвитком мислення і мовлення?

33. На матеріалі наведеного нижче тексту практикантка запропонувала таку роботу. Уважно прочитайте текст (розмножений на друкарській машинці). Дайте відповіді на запитання: Яка основна думка в ньому виражена? Яка роль першого речення і останнього абзацу? На скільки частин можна поділити цей текст? Усно перекажіть ту частину, в якій висловлена основна думка; доберіть до неї назву. Доберіть заголовки до всього тексту.

Випишіть назви, які є синонімами. Що ви знаєте про ці синоніми. Чому вони вжиті в тексті? Поміркуйте, чому іменник *знань* в одному випадку написаний з великої літери, а в другому — з малої. Який висновок, виходячи з цього, можна зробити про вживання великої літери?

Є серед знань найголовніше

По-різному називають двадцяте століття — атомним, космічним, електронним. Кожне з цих визначень справедливе. Тому що в будь-якому випадку наше століття — століття Знань. Саме знання допомагають людині використовувати ядерну енергію, спускатись на недоступні океанські глибини і більш ніж на півроку відправляти у космічне відраджження. Саме завдяки знанням життя наше стає осмисленим, багатим і захоплюючим.

І прекрасно, що в нашому житті з'явилося іще одне свято — День знань. Адже саме з праці за партою, невтомної, наполегливої, починаються майбутні господарі країни — робітники і колгоспники, вчені і письменники, художники і музиканти.

Яку ж істину повинен винести зі школи на все життя юний громадянин? І учні, і всі, хто вступає сьогодні в самостійне життя, мають знати, якою любов'ю і відвагою старші покоління відстояли Вітчизну! Це знання дуже й дуже необхідне вам, юні друзі. Щоб ви навчились любити Батьківщину такою ж любов'ю і працювати в ім'я її розцвітання, зміцнювати її могутність. А якщо виникне необхідність, — змогли захистити її з тим же достоїнством і твердістю духу (З журналу).

У якому класі, з якою метою, під час вивчення якої теми доречно запропонувати цю роботу? Висловіть свою думку про визначені практиканткою завдання.

34. На одному з уроків розвитку мовлення учитель організував роботу на такому матеріалі.

Смислові типи мовлення	Тема: «Відкриття юного орнітолога»
<p>Міркування</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Чому пташка кружляла над деревом? 2. Чому я без вагання лізу на дерево? Розповідь з вкрапленням опису. 3. Я поспішаю до мети. Але як високо!	<p><i>Я зрозумів, чому ця дивна пташка так часто повертається до дерева, під яким я розташувався з своїми собаками. У неї тут гніздо.</i></p> <p><i>Я недовго вагався: допитливість орнітолога в мені перемогла обачність.</i></p> <p><i>Хвилюючись, я поліз угору.</i></p> <p><i>Скупчившись внизу біля дерева, за мною з цікавістю спостерігали собаки. Досягнувши висоти гнізда, я подивився вниз. У мене перехопило подих: звер-</i></p>

Смислові типи мовлення

Тема: «Відкриття юного орнітолога»

Опис.
4. Гніздо.

нені до мене схвильовані собачі морди здавались звідси не більшими за квіточку фіалки.

Дуже обережно (від напруження у мене навіть спітніли долоні) я почав пробиратись до краю гілки, поки не опинився біля гнізда серед тремтячого від подиху вітру листя.

Розповідь.
5. Обстеження почалось.

Це була міцна споруда: великий, глибокий кошик з дбайливо переплетених лозинок, вистелений зсередини корінцями і землею. Збоку відкривався маленький вхідний отвір. На лозинках, які його обрамляли, стирчали гострі шпички. Вони виступали і з боків гнізда, і з майстерно сплетеного даху. Таке гніздо мало відлякувати навіть найпристрасніших любителів пташок.

Намагаючись не дивитись вниз, я розтягнувся вздовж гілки, обережно просунув руку в отвір втиканого шпичками гнізда... Я обережно обхопив пальцями товстеньке, тепле пташеня і витяг його назовні.

6. Опис. Незнайоме пташеня.

Навіть я, незважаючи на своє гаряче захоплення пташенятами, не міг назвати його гарним. Товстий короткий дзьоб з жовтими складками з боків, лиса голова і напівприкриті мутні очі, які надавали йому вигляду п'яної або, швидше, недоумкуватої істоти.

Зморшкувата шкіра зборками звисала по всьому тілу, наче насніх пришпилена до м'яса чорними обрубками пір'я. Між худими довгими ногами стирчав великий обвислий живіт. Шкірка на ньому була така тонка, що крізь неї просвічувались нутроці.

Розповідь.
7. Експедиція завершується.

Виставивши живіт, пташеня сиділо на моїй долоні, наче наповнена водою кулька, і ледве попискувало. Обстеживши рукою гніздо, я виявив там ще трьох таких же потворних пташенят.

Обережно посадивши пташеня в гніздо, я спустився на землю, де мене чекали мої собаки. (За Д. Даррелом).

(З навчального посібника «Контрольные работы по методике русского языка». — М.: Просвещение, 1981. — С. 82—83).

Спеціальний запис, який учитель підготував у багатьох примірниках на друкарській машинці, дав змогу показати, що текст починається двома самостійними міркуваннями: вказівкою на причину поведінки пташки (у неї тут гніздо) і на мотив поведінки юного орнітолога (поліз до гнізда з допитливістю); далі — розповідь: повідомлення про послідовне розгортання подій біля гнізда (намагався не дивитись вниз, розтягувався вздовж гілки, просунув руку в гніздо, обхопив пташеня, витяг його); знову опис незнайомого пташеняти; далі — продовжується розповідь: обстежив гніздо, виявив пташеня, посадив пташеня і... спустився.

Наступний етап роботи учитель присвятив колективному складанню плану і тез:

Тема. Відкриття юного орнітолога.

План

1. Чому пташка кружляла над деревом?
2. Що спонукало мене полізти на дерево?
3. Як високо ховає пташка своє потомство!
4. Гніздо невідомої пташки.
5. Обстеження почалось.
6. Пташеня.
7. Чим закінчилась експедиція?

Тези

1. Мені вдалось виявити гніздо невідомої пташки.
2. Я нехтую небезпекою, щоб довідатись про спосіб гніздування.
3. Лізу по дереву на неймовірну висоту до пташиного гнізда.
4. Гніздо — міцна споруда, яка надійно захищає від ворогів.
5. Я обстежую його внутрішню частину, дістаю пташеня.
6. Воно дуже негарне.
7. Поклавши пташеня в гніздо, повертаюсь на землю.

Як готує учнів така робота до складання творів? Для якого класу варто подати план і тези, а в якому — обмежитись лише планом? Чи дозволяє наведений текст запропонувати роботу над письмовим стислим або вибірко-вим переказом?

35. Напишіть конспект уроку для 8 класу за таким планом:

1) Визначення теми і мети уроку (вчитель повідомляє, над яким видом переказу працюватимуть учні і в який спосіб буде організована робота).

2) Вступна бесіда вчителя про текст (якщо цього вимагає зміст).

3) Читання тексту.

4) Бесіда за змістом прочитаного (визначення теми, ідеї, з'ясування значення слів і словосполучень).

5) Мовно-структурний аналіз тексту (характеристика лексичних особливостей, поділ на частини, визначення засобів зв'язку між частинами, особливостей структури окремих речень, стилю).

6) Складання плану.

7) Суцільне самостійне читання тексту учнями.

8) Робота над переказом.

Для роботи використайте такий текст.

Ти і твій хліб

Куди б не закинуло тебе життя — пам'ятай про хліб, яким тебе годували.

Щоденно чесно заробляй свій хліб. Будь терплячий і мужній у повсякденній праці. Пам'ятай: чесному хлібові — всюди честь.

Твій батько й мати дали тобі твій перший хліб. Твій обов'язок — дати їм останній.

Чи дадуть тобі твої діти шматок хліба на старості — залежить тільки від тебе самого.

З дитинства навчайся бачити в хлібові живу душу рідної землі, рідного сонця і неба, навчайся бачити в ньому працю всіх, хто віддає твоєму хлібові все своє життя.

Старі люди вміють шанувати хліб — шануй і їх за це, вчися в них.

Пам'ятай: для того, щоб ти мав шматок хліба, трудиться людство.

Доля хліба залежить від усіх нас, від кожного.

Посеред буденності губиться іноді непомітна, скромна краса хліба. В повсякденній суєті забувається часом істинна його цінність. Поспішаючи, людина часом і не дивиться на хліб, і не розуміє, що перед нею — одвічне повсякденне диво. Якщо він є, цей хліб...

Пам'ятай!

Хліб великий і прекрасний. За хліб платять кров'ю.

Хліб тяжкий і трагічний, за хліб платять життям.

Пам'ятай: якщо люди говорять різними мовами і не знають, друзі вони чи вороги, шматок хліба, поділений навпіл, робить людей друзями.

Жебрак духом той, хто не вбирає в себе разом з кожним шматочком хліба повагу до праці людської.

Гідний жалю той, хто не відчув радості, поділившись шматком.

Пам'ятай: твоє ставлення до хліба виховує інших.

Якщо людина попросила в тебе хліб — переламай свій шматок надвоє, навіть якщо це в тебе останній.

Коли ти нарізаєш хліб, по старшинству наділи всіх, хто сидить за столом. Собі ж залиш останній шматок.

Який твій хліб, така і твоя честь.

Який твій хліб — такий і ти сам.

Шануй у хлібові свою й чужу працю. Поважай у хлібові людську мудрість. Шануй у хлібові історичне минуле. (О. Кравець).

36. Опрацюйте відповідний матеріал підручника з методики української мови, статей, посібників, дайте відповідь на такі запитання і завдання:

1) Яка роль творчих робіт у розвитку мовлення і мислення учнів?

2) Які різновиди творів за змістом, метою проведення, формою викладу матеріалу, за жанром, місцем проведення та джерелом одержання матеріалу виділяють у методичній літературі? Стисло охарактеризуйте кожен із названих різновидів.

3) Чим відрізняється методика проведення твору за власним спостереженням від методики твору за картиною?

4) Які є різновиди творів-описів? У чому полягають особливості роботи над кожним з них?

37. Виконайте (письмово) науковий, діловий і художній описи одного й того ж предмета (явища, особи). Як ви скористаетесь цим матеріалом під час роботи над творами описового характеру в 5—6 класах?

38. З якою метою в програмі передбачено описи-порівняння? Якою має бути послідовність у роботі над ними? Продумайте початок і закінчення описів-порівнянь на одну з тем: «Дуб і береза», «Троянда і бузок», «Яблуня і вишня», «Огірок і помідор». Які ознаки необхідно покласти в основу опису-порівняння? Як ви будете вчити цьому учнів?

39. Познайомтесь з розділом «Методи, прийоми і організація навчання» (Методика розвитку речі на уроках руського язика.— М.: Просвещение, 1980.— С. 208—227) і зробіть висновок про значення системного підходу для розв'язання завдань з розвитку мовлення?

40. Прочитайте визначення системи вправ, подане Т. О. Ладиженською в книзі «Методика розвитку речі на уроках руського язика» (с. 226): «Система вправ — це певний набір різних за завданням вправ. Кожна із вправ, які утворюють систему, цілеспрямовано виконує свою роль у формуванні вміння (в даному випадку комунікативного), спирається на попереднє і піднімає дітей на новий рівень оволодіння умінями. Тому послідовність розташування вправ — одне з найголовніших, разом з тим найскладніших питань системи вправ...» Як ви розумієте поняття «система вправ»? У чому, на думку Т. О. Ладиженської, полягає суть цієї системи?

41. Прокоментуйте судження Т. О. Ладиженської: «Робота над твором дає вчителю великі можливості допомогти дітям побачити навколишню дійсність, розвинути їхню душу, почуття, розум». (Система обучення сочи-

ненням в 4—8 класах / Под ред. Т. А. Ладыженской.— М.: Просвещение, 1973.— С. 10).

42. Одним із структурних елементів тексту, як відомо, є його назва, вибір якої залежить як від теми та ідеї, так і від типу (жанру). Тому назва може виражати зміст або основну думку, а іноді і те й те одночасно.

Доберіть кілька завдань, які допоможуть переконати в цьому учнів 5 класу.

43. Чіткими структурними елементами тексту є, як правило, перше і останнє речення (або перший і останній абзаци). З першого речення випливають всі наступні, а останнє — ніби вбирає в себе все попередньо сказане. Воно часто є підсумком або висновком у тексті. Тому обидва ці речення (чи абзаци) у смисловому відношенні досить місткі і є свого роду певним обрамленням усього тексту, єдиним цілим, внаслідок чого текст набуває логічної і структурної завершеності.

Розробіть або доберіть з методичної літератури вправи, спрямовані на формування в учнів навичок і бачити ці структурно-смислові компоненти тексту, і вміти їх будувати (вживати) у своєму мовленні. В яких класах цій роботі необхідно приділити найбільше уваги?

44. Для формування вмінь будувати текст твору в шкільній програмі використовують такі різновиди попередніх вправ: доберіть (або замініть) назву до тексту; зробіть підпис до картини; перебудуйте матеріал (за деформованим текстом); уведіть у текст необхідний матеріал і визначте його найбільш відповідне місце: вкажіть, який матеріал пропущений і де він має бути; доповніть текст самостійно знайденим і оформленим матеріалом; вилучіть з тексту зайвий матеріал; подайте початок до тексту; замініть початок тексту іншим, власним варіантом; доберіть з наведених варіантів початку (чи кінця) тексту найбільш відповідний; закінчіть текст; встановіть у тексті пропущені засоби зв'язку; замініть невдало використані засоби зв'язку тощо.

До 2—3 з названих завдань доберіть відповідний ілюстративний матеріал.

45. Прорецензуйте статтю М. О. Сукомел «Уроки розвитку зв'язного мовлення в 7 класі» (Укр. мова і літ. в школі.— 1985.— № 11—12), у якій автор подає систему роботи, що відповідає вимогам календарного плану. Зверніть увагу, як враховано автором принцип наступності і перспективності; які методичні поради спрямовані

на реалізацію одного з основних принципів — розвиваючого навчання.

46. Іноді з метою заохочення учитель читає кращі учнівські твори на батьківських зборах, виставляє їх на вітрині в кабінеті, публікує в шкільній пресі.

Чи варто, на вашу думку, практикувати такі форми заохочення?

З якою метою? Обґрунтуйте ваші думки з цього приводу.

47. Підготуйте аналіз навчального письмового твору, виконаного учнями одного з класів базової школи, за такою схемою:

а) загальна характеристика всіх робіт класу (загальний рівень виконання: що клас виконав, а що йому ще не вдається; оцінки);

б) аналіз одного з найкращих творів і окремих вдалих моментів з інших творів;

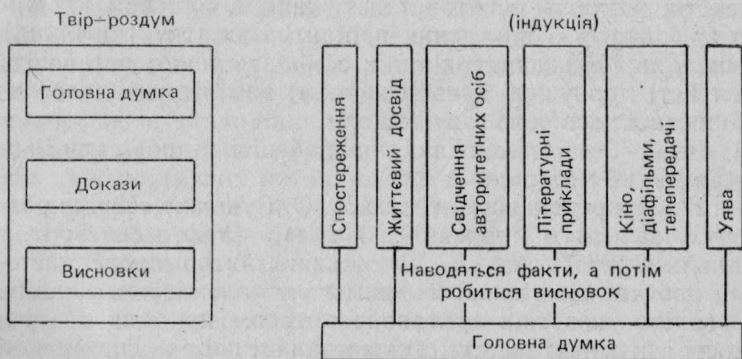
в) типові недоліки в творі і шляхи їх усунення; виконання у зв'язку з цим тренувальних вправ;

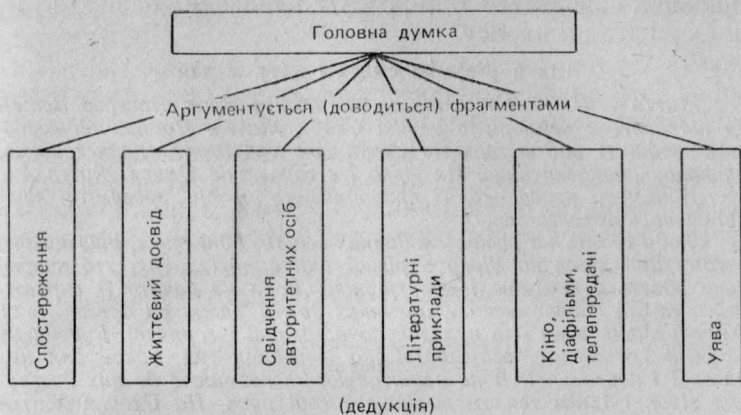
г) індивідуальна робота над виправленням помилок;

д) індивідуальна робота з окремими учнями (для неї можна передбачити роботу за картками);

е) робота над удосконаленням змісту твору.

48. Робота над твором-роздумом нагадує розв'язання якоїсь проблеми. Це ж, як відомо, вимагає уміння аналізувати, членувати й класифікувати, порівнювати й добирати докази. Елементарні поняття про текст-роздум учні одержують у початкових класах, поглиблюють і закріплюють їх у 5—9 класах. З'ясовуючи принцип побудови твору-роздуму, вчителі вдаються до таких схем:

Визначте, на які вікові особливості учнів розраховано ці таблиці. Які відомості про структуру твору-роздуму можна з'ясувати на матеріалі першої схеми, а які — на двох останніх? Як би ви спланували роботу за двома останніми схемами, щоб показати семикласникам, що в основі роздуму лежать два способи викладу матеріалу — від окремих фактів до загальних висновків або ж із загальних висновків виводяться часткові, що підтверджуються фактами.

49. Деякі вчителі-практики спонукають своїх учнів до творчої активності, готуючи їх до роботи над роздумами-нарисами. Ось що пише з цього приводу В. В. Ляшенко: «Інколи ми, словесники... констатуємо факт: замість творчості перед нами переказ або компіляція. У чому причина? Гадаю, перш за все в тому, що, по-перше, не завжди учні з повною ясністю уявляють, що таке творчість, ... а, по-друге, тому, що працює в основному репродуктивна пам'ять учня, не підключені інші можливості і якості особистості: уява, читацький досвід, художній смак, конкретне мислення, найбільш продуктивні в підлітковому, юнацькому віці. Тому я починаю з розмежування в уявленні учнів понять «переказ» і «твір». Говорю їм: твір — це не сукупність різних фактів, одержаних, наприклад, у ході підготовки до твору, а свій самостійний погляд на них, своє до них ставлення. Значить, творчість — це свої почуття і думки щодо того чи іншого героя, твору, цитати, події тощо. Разом з тим своїм має бути твір не лише за змістом, а й за формою» (Ляшенко В. В. Будни словесника.— М.: Просвещение, 1984.— С. 52—53.) І як

приклад, наводиться твір-роздум, написаний однією з учениць у вигляді нарису.

Як я розумію смисл і мету життя

Життя — це Всесвіт, у якому так багато зірок. Посеред Всесвіту підносяться неймовірно великі Сходи Життя. По них піднімаються люди. А над останньою сходинкою сяє Зірка, найяскравіша, найкраща, найвеличніша. Ця зірка і є справжній Смысл Життя. Але всю її велич і красу, всю її привабливість можна зрозуміти, лише піднявшись якомога вище.

Люди стоять на різних сходинках життя: одні вище, інші нижче. І тому дивляться на Зірку з різної відстані. Для тих, хто нижче, вона здається далекою і непотрібною. Вони не бачать її справжнього світла і лише знають, що шлях до неї важкий і довгий. А ті, ближчі зірки, вони для них значно яскравіші і гарячіші. І люди, засліплені їх світлом, забувають про існування тієї, такої для них далекої і нереальної. Вони влаштовуються поближче до цих доступних зірок і їхнім теплом зігрівають собі руки. На Сходах Життя дуже тісно. Кожен прагне до зручності, затишку. І тому важко проbrатись угору крізь Натопл. Дехто піднімається кількома сходинками вище. Але не для того, щоб продовжувати свій шлях далі, а щоб підійти до якоїсь із зірок з найзручнішого для них боку і там спокійно вбирати її тепло.

Іноді такими зірками виявляються згаслі брили космічної матерії. Але люди, зігріті залишками їх тепла, починають дрімати і не помічають, та й не хочуть помічати, що навколо них — напівтемрява. І все їхнє життя, буденне і ледь освітлене, минає, як безбарвний сон.

Але тим, хто зумів подолати силу тяжіння цих «земних» зірок і піднявся вище за інших, та висока зірка уже не здається непотрібною і нереальною. До них починає доходити її тепло. Воно зігріває не тіло, а душу. І той, хто відчув це тепло, уже ніколи не зупиниться, а підійматиметься все вище й вище, і тим більше тепла доходить до його серця. А воно, збираючи в себе це тепло, надсилатиме його далі, туди, до людей, запалюватиме їхні серця і кликатиме за собою. І коли така людина досягає останньої сходинки свого життя, коли озирнеться назад і побачить увесь пройдений шлях, осяяний світлом цієї Зірки, тоді й розкриється перед нею вищий Смысл і Мета Життя...

Чим більше буде таких людей, тим глибше сягатиме це тепло людських сердець. І настане той час, коли людина, торкнувшись перших сходинок життя, відчує тепло тієї найдалшої, найпривабливішої, найяскравішої Зірки, яке надсилатимуть їй людські серця. І вже ніколи не згасне в її душі запалений цим теплом вогонь.

Дайте письмову рецензію на твір учениці, яку б ви прочитали на засіданні методоб'єднання вчителів української мови.

50. Чинна програма передбачає у 9 класі роботу над складанням тез статті на лінгвістичну, суспільно-політичну, морально-етичну теми. Це один із видів роботи, який вимагає попередньо сформованих умінь і навичок бачити в тексті головне, вміти стисло формулювати окремі су-

дження, узагальнювати, володіти відповідною технікою запису.

Після стислої загальної характеристики статті, визначення теми, ідеї, жанру, стилістичних особливостей необхідно чітко сформулювати визначення понять **план** (порядок, послідовність викладу), **теза** (одне з основних положень наукової праці, доповіді), **конспект** (короткий письмовий виклад змісту будь-якої наукової праці, доповіді, лекції). Наступний етап роботи — колективне складання і запис на дошці й у зошитах плану, тез і конспекту дібраної учителем статті в такому вигляді.

Б. Харчук «Слово і народ»
(уривок)

План	Тези	Конспект
1. Слово «сорочка духу народу».	1. Визначення рідної мови як однієї з найістотніших основ духовного життя нації дуже важливе для національного самоусвідомлення, для духовного відродження нації.	1. Борис Харчук у статті «Слово і народ» писав: «Слово не значок, не символ, це вогонь, а перифразовуючи вже відоме: «сорочка духу народу». (Прапор, 1988, № 10) Ця думка Бориса Харчука досить влучно визначає роль рідної мови, слова у формуванні духовних начал людини, носія культурних, етичних, естетичних, історичних надбань нації, плоттю і кров'ю якої вона є.
2. Мова, людина, Батьківщина — поняття нерозривні.	2. У мові, рідному слові зберігається пам'ять і надбання багатьох поколінь, історія, відбита природа отчої землі, у ній живуть страждання і сподівання народу. Вона «єднає дух і тіло», бо в її основі — «непорочність, цнота і чистота».	2. У рідній мові — гомін полів, лісів і морів, отчої землі, вона вся, за влучним висловом Б. Харчука, «переткана калиною, барвінком і вишневим цвітом», вона «з блиску козацької шаблі», «скрипу дерев'яного рала», «вся змочена удовиною сльозою», «першого радісного щибету немовляти і тяжких похоронних плачів», «уся з хмільного чар-зілля, настояного на серці». «Вона вся з тучі й грому, як з води і роси, — така українська мова».

3. Занедбати мову — вчинити самогубство.

3. Українському слову з часів його виникнення і на всіх історичних шляхах доводилося нелегко. Але ні царські заборони, ні цькування, ні навішування ярликів, ні будь-яке ігнорування не повинні вбити мову, слово, бо вони одні єдині, вони і совість, і правда. «Без них не дихнеш».

4. Висновки.

4. Слово, мова — поводир народу, тому треба ставитись до них як до святині, бо без них немає ні народу, ні держави.

3. Автор шукає і дає відповідь на питання, як і чому українська мова раптом стала зайвою і не потрібною в час суцільної грамотності, індустріального продукування книг і періодики, розповсюдження радіо і телебачення. Наче ж нема ніяких заборон. Насправді ж мова наша переживала важкі часи не тільки царських заборон, коли видавалися циркуляр Валуге та Емський указ, а й працювали на повну потужність сталініщина, суслівсько-брежневські утиски, коли «любити Україну і її мову було смертельним гріхом». Щоб вижив народ, нація, треба було рятувати слово. Бо «сила і мудрість сучасників і нащадків — у знанні, в усвідомленні до мозку і кісток вікового твердого досвіду предків, як слово станового хребта». Крилиця історії не замулиться, якщо житиме мова.

4. Геноцид духовності призвів до бездуховності освіти і культури, роз'їв людську душу. Б. Харчук закликає бити на сполох, бо вихід може бути тільки у здобутті свободи. Свобода ж може бути здобута словом — «поводирем народу». Це було істиною, каже Б. Харчук, тисячоліття, тепер і завжди.

Допоки народу залишається його мова — його серце, «воно знову оживає і сміється знову».

Україна може бути суверенною, якщо збереже «сорочку духу» — свою мову.

З'ясуйте, чому вважаєте за доцільне організувати одночасну роботу над складанням плану, тез і конспекту? Яка роль у формуванні умінь і навичок належить методу порівняння у формуванні умінь і навичок.

Спираючись на методичні поради, висловлені М. Г. Стельмаховичем, Г. М. Іваницькою (И в а н и ц к а я Г. М. Уроки развития связной речи.— К.: Рад. шк., 1984.— С. 194—201) та на досвід роботи словесників, у яких ви відвідували уроки, розробіть план-конспект уроку на тему «Тези статті на суспільно-політичну тему (письмово)», передбачену «Матеріалами до календарного планування...» у 8 класі (кінець III чверті). Для роботи використайте статтю Павла Мовчана «Мова — явище космічне».

51. У 9 класі програмою передбачено спеціальні уроки для роботи над рефератом і доповіддю. Допоможіть учням 9 класу базової школи підготувати доповідь чи реферат на одну з тем: «Роль мови в житті суспільства», «Розвиток української літературної мови в радянський період», «Мова рідна, слово рідне...», «Народ і письменники про значення і роль рідної мови в житті людини». Які джерела ви порадите восьмикласникам використати? Як будуть враховані вами міжпредметні зв'язки з історією, основами Радянської держави і права, літературою? Які матеріали з «Енциклопедического словаря юного филолога» (М.: Педагогика, 1984) порадите опрацювати?

52. У чому полягають особливості методики організації й проведення творів за картинами і репродукціями живописних полотен? Яка роль системи запитань, за якими проводиться аналіз картини, з'ясування її теми, ідейного змісту? Підготуйте запитання для бесіди за однією з картин, вміщених у підручниках для 5—7 класів, виходячи з того, що в ході бесіди учні повинні самостійно розкривати творчий задум художника, сюжет картини.

53. У 5—9 класах програма передбачає формування умінь і навичок складати такі види ділових паперів: лист, оголошення, розписку, доручення, заяву, акт, автобіографію, протокол, резолюцію, замітку. В яких класах передбачено роботу над кожним з різновидів ділових паперів? Опрацюйте відповідну методичну літературу і підготуйте усне повідомлення на одну з тем: «Методика роботи над діловими паперами», «З досвіду роботи над складанням листа (приватного, офіційно-ділового)», «Як краще організувати роботу над складанням автобіогра-

фії», «Роль зразка у формуванні й засвоєнні умінь і навичок складати ділові папери».

54. Чому методисти радять проводити роботу над діловими паперами в окремому зошиті? Чи дотримуються цієї поради словесники? Яка з цього приводу ваша думка?

55. З'ясуйте методику роботи над заміткою до газети.

56. Опрацюйте матеріал про методику перевірки робіт з розвитку мовлення за такими джерелами: «Програми середньої загальноосвітньої школи. Українська мова для шкіл з українською (російською) мовою навчання. 4—8 класи (К.: Рад. шк., 1984.— С. 42—47); Оліїник І. С. та ін. Методика викладання української мови в середній школі (К.: Вища шк., 1989.— С. 354—358); Іваніцка Я. Г. М. Уроки розвитку зв'язної речі (К.: Рад. шк., 1984.— С. 203—207). Осмисліть класифікацію помилок, покладену в основу нині діючих критеріїв і норм оцінки знань, умінь і навичок учнів. Коротко охарактеризуйте кожен з аспектів учнівських переказів і творів.

МЕТОДИКА ВИВЧЕННЯ СТИЛІСТИКИ

1. Які вимоги до умінь і навичок учнів 5—9 класів із стилістики визначені діючою програмою?

2. Аналіз програми свідчить, що питома вага спеціальних уроків для опрацювання відомостей із стилістики незначна — не більше 6—7 уроків для всіх класів. За рахунок якого часу і яких форм та методів необхідно передбачити всю систему роботи з стилістики?

3. Робота із стилістики згідно з програмою проводиться на уроках розвитку мовлення, оскільки вона якнайтісніше внутрішньо переплітається з роботою над рядом умінь, які лежать в основі системи розвитку зв'язного мовлення. Т. О. Ладиженська вважає, що «завдання стилістики в шкільному курсі — розвивати мовну інтуїцію учнів через усвідомлення поняття стилю мовлення» (Методика розвитку речі на уроках російського мовлення.— М.: Просвещение, 1980.— С. 41). Які висновки повинен зробити для себе учитель?

4. Уважно опрацюйте відповідний розділ з «Методики викладання української мови в середній школі» І. С. Оліїника та ін., а також вступний розділ посібника «Робота з стилістики в 4—6 класах» М. І. Пентиліюк (К.: Рад.

шк., 1984) і окресліть предмет шкільного вивчення стилістики, а також його лінгводидактичні основи.

5. Познайомтесь із визначенням завдань шкільного курсу стилістики, поданим С. М. Іконниковим (Иконников С. Н. *Стилизация в курсе русского языка.*— М.: Просвещение, 1979.— С. 7): «Шкільна стилістика повинна являти собою практично спрямовану частину функціональної стилістики, яка, враховуючи практичну необхідність і доступність стилістичної теорії, дає учням мінімум знань і сприяє формуванню стилістично диференційованого мовлення. Шкільна стилістика має вчити майстерності висловлюватись, розвивати мислення, емоційну сферу, естетичний смак учнів». Як ви розумієте ці завдання? У чому полягає їхня основна суть?

6. Програмою з мови названі для опрацювання з учнями такі стилі: розмовний, офіційно-діловий, науковий, публіцистичний і художній. У яких класах вони вивчаються, в якому обсязі, на якому рівні?

7. Познайомтесь з думками відомих педагогів, культурних діячів про значення мовної майстерності, про вміння правильно, виразно висловлювати свої думки. Подумайте, як ви скористаетесь ними у роботі з учнями.

«Говорити такою скаліченою мовою — це все одно, що з дерева красуню різьбити тупою щербатою сокирою. Скалічена мова отупляє, оглуляє людину, зводить її мислення до примітиву. Бо мова — це лад мислення, це віконця, через які можна бачити світ». (Сухомлинський В. О. *Слово рідної мови // Укр. мова і літ. в школі.*— 1968.— № 12.— С. 2)

«Якщо ми звертаємо увагу на манеру людини триматись, її ходу, її поведінку, на її обличчя і за ними робимо висновки про людину, іноді, буває, помилкові, то мова людини далеко точніший показник її людських якостей, її культури. Буває й так, що людина не говорить, «плюється словами»... Мова людини — це її світогляд і її поведінка. Як говорить, так, отже, і думає. (Лихачев Д. С. *Земля родная.*— М.: Просвещение, 1983.— С. 31.)

8. Доберіть і перегляньте статті з журналу «Українська мова і література в школі» за останні 3—5 років про методику вивчення відомостей із стилістики в школі, а також матеріал методичних посібників і підготуйте усний огляд цього матеріалу. Які статті й посібники особливо привернули вашу увагу? Чому?

9. Відомо, що стилістичні вправи являють собою вид завдань, бо використовуються в основному учнями в процесі засвоєння шкільного курсу мови. Їхнє завдання — глибше збагнути красу рідного слова, доцільність вживання тих чи інших стилістичних засобів, навчитися ними користуватися. Тому в методиці існують певні принципи вправ із стилістики (як, до речі, і вправ з інших розділів програми), які визначаються як змістом матеріалу і видами вправ із стилістики, так і способами їх реалізації. Ознайомтесь із цими принципами, викладеними в посібнику: Пентилюк М. І. Робота з стилістики в 4—6 класах (К.: Рад. шк., 1984.— С. 115). Проаналізуйте дидактичний матеріал параграфа підручника «Стилї літературної мови» і зробіть висновок, наскільки він відповідає цим принципам.

10. За умовами використання вправи з стилістики поділяють на такі різновиди: супровідні (вони використовуються паралельно при вивченні мовного матеріалу); спеціальні (призначені для вивчення суто стилістичних тем і відомостей) і на закріплення й поглиблення знань (різні тренувальні вправи і завдання).

Доберіть по одній вправі до кожного різновиду, визначте до них мету і завдання, форми і місце роботи.

11. Наведіть приклади залучення програмового матеріалу з літератури та з інших шкільних дисциплін для опрацювання відомостей з стилістики.

12. Які різновиди вправ із стилістики передбачено методикою? Стисло охарактеризуйте особливості кожного з них. Чому стилістичне редагування власних текстів вважається одним з найскладніших і найважчих для учнів? З чим це пов'язано? Яке місце і роль стилістичного редагування в системі інших вправ?

13. Відомо, що робота з стилістики ґрунтується на знаннях учнів про текст, його структуру, про типи мовлення. Як має спиратись на них учитель, опрацьовуючи питання стилістики тексту?

14. Незважаючи на те, що програмою для 5 класу передбачено лише одну годину, присвячену вивченню відомостей про стилї мовлення — розмовний, науковий і художній, учитель має значні можливості для реалізації вимог програми з стилістики. Ці можливості передбачають систему роботи на двох типах уроків — розвитку зв'язного мовлення і вивчення та закріплення відомостей з граматики, фонетики, графіки та інших розділів про-

грамі. Так, лише для роботи над текстами-описами, розповідями, міркуваннями наукового, художнього, розмовного і ділового стилів протягом року програма відводить 22 години уроків розвитку мовлення.

Які, виходячи з цього, види роботи із стилістики необхідно передбачити в 5 класі? Готуючись до відповіді, скористайтесь методичними порадами посібників «Методика розвитку речі на уроках русського язика» (розд. «Стилістика») і «Робота з стилістики в 4—6 класах» М. І. Пентилюк.

15. Проаналізуйте зміст теми «Стилї літературної мови» (9 клас). Яка мета і завдання цієї мети в системі стилістичної підготовки учнів? Які методи, форми і прийоми, на вашу думку, були б найбільш оптимальними для його опрацювання?

16. Які роль і завдання стилістичного розділу текстів у 5—9 класах? Чи вичерпується ця робота лише відповіддю на питання з якою метою? як?

17. У якому класі, на якому уроці і з якою метою ви запропонували б такі завдання?

I

Як видно з авторського рукопису, М. М. Коцюбинський великий майстер слова, багато уваги приділяв правці мови своїх творів, вдаючись до синонімічної зміни. Познайомтесь з творчою лабораторією письменника. Спробуйте пояснити доцільність такої зміни.

Для довідки: М. М. Коцюбинський замінив узяті в дужки слова тими, що виділені в тексті.

1. По цій коротенькій прелюдії, виконаній з обох сторін однако-
вим тоном (одним голосом), виявилася буря голосів. 2. Каруца *впір-
нула* (вкотилася) у хвилю ясного світла й покотилась берегом Пруту.
3. Чи варто було стільки вчитись, щоб запоширити душу *пилом* (по-
рохом) одвічних паперів? 4. Андрій підійшов до хати. Крива, похи-
лена *халупка* (хатинка), з чорною стріхою і білими стінами, стояла
поміж *закинутих*, з забитими вікнами *осель* (хатинок). 5. Вечір за
вечором *просиджувала* вона з Гафійкою у *прибраній* (у чистій), не-
мов на великдень, хаті, в чистій одежі. 6. Тим часом рій *згадок* ви-
кликав у пам'яті давно забуті обличчя й події, *колись пережиті* *по-
чуття* (емоції). 7. Вона не могла з певністю сказати, чи то був сон,
чи *привид* (галюцинація). 8. Ще недавно... пан *смакував* (тріумфу-
вав) перемогу, *пильно обороняючи* свої права на живий робочий ін-
вентар — *хлопа*. 9. При *повній* (абсолютній) тиші в повітрі *густий*
гай легко затримав зібране за день тепло. (Паламарчук Л. С.
Лексична синоніміка художніх творів М. М. Коцюбинського. — К.:
Вид-во АН УРСР, 1957. — С. 87—89.)

II

До якого стилю мовлення належить цей текст? Зробіть правку допису до шкільної газети. Обґрунтуйте ваші виправлення.

Незадовільний вчинок

Ця справа мала місце в період березневої перерви. Троє наших учнів ухвалили піти на колгоспне водоймище, щоб наловити рибок для шкільного акваріума.

Риболови-початківці піймали кілька сортів рибок. Коли зібралися додому, виявилось, що риболовське щастя не однакове: у Віктора Семенчука були в наявності найбільші екземпляри окунців і красноперок.

Тоді Микола Кравченко, позаздривши творчим успіхам Віктора, ухопив зразки риби і кинув назад у воду, чим дуже образив свого напарника.

Піонерська організація повинна закликати до порядку Кравченка, який зробив незадовільний вчинок.

III

Кажуть, що «стиль — це людина». Може, це й деяке перебільшення. Проте кожен з нас відчуває, що мова творів М. Коцюбинського відрізняється від мови творів А. Голловка, а мову П. Тичини легко відрізнити від мови творів М. Рильського. А хіба можна з кимось іншим сплутати мову Т. Шевченка? Прослухайте кілька уривків з творів різних поетів, спробуйте відгадати автора. Обґрунтуйте ваші здогадки.

*Закувала зозуленька
В зеленому гаї,
Заплакала дівчинонька —
Дружини немає.
А дівочі молодії
Веселії літа,
Як квіточки за водою,
Пливуть з сього світа.*

(Т. Шевченко)

*Запахла осінь в'ялим тютюном,
Та яблуками, та тонким туманом,—
І свіжі айстри над піском рум'яним
Зоріють за одчиненим вікном.
У травах коник, як зелений гном,
На скрипку грає. І пощо ж весна нам,
Коли ми тихі та дозрілі станем
І вкриє мудрість голови сріблом?*

(М. Рильський)

*Осінь така мила,
осінь
славна.
Осінь матусі їсти несе:
борщик у горщику,
кашка у жменьці,
скибка у пазусі,
груші у хвартушку.*

(П. Тичина)

*Мурами хмари осінні,
вітру печальний рев.*

Тіні...

Падають

тіні...

Золото лине з дерев.

(В. Сосюра)

18. Під час вивчення яких тем з лексики, морфології і синтаксису доцільно познайомити учнів з особливостями наукового стилю? Які риси художнього і розмовного сти-

лів будуть з'ясовані при вивченні тем «Словотвір», «Пряме і переносне значення слів», «Синоніми», «Антоніми», «Неповне речення»?

19. Визначте завдання до тексту, на матеріалі якого треба показати особливості структурно-семантичної організації тексту художнього стилю. Не обминіть при цьому увагою і стилістичну роль абзацу.

Червень

Непомітно кінчилась весна. Минув травень, і ось настав червень... Після рясних дощів буйно зеленіють трави, кущі, дерева. Добре розвиваються хліба, городина. Травневі і червневі дощі — це мільйони пудів зерна, овочів, технічних культур.

Одцвіли весняні квіти. На зміну їм літо прикрашає природу своїми барвами. Яке багатство кольорів! Серед трав виглядають ніжно-блакитні волошки. По лісових січах зацвітає «дівоча краса» — гвоздика. В алмазній росі літнього ранку купаються рожеві головки конюшини.

Непоказними квітами цвітуть злакові трави: вівсяниця, тимофіївка, лисохвіст. Масове цвітіння лугового різнотрав'я — найкращий час для початку косовиці.

У тихих затоках рік, серед великих глянцевих листків, випливають квіти жовтих глечиків і білого латаття. В парках і скверах розноситься аромат лип. Тихе приглушене гудіння стоїть біля дерев-медоносів від безлічі бджіл, що прилетіли до запашних квіток за цілющим нектаром. До тисячі кілограмів меду збирають бджоли з одного гектара липових насаджень. У садах дозрівають соковиті черешні, вишні.

Починається літ мармурових хрущів, метеликів.

Підростають молоді лисенята, барсучата. Вони інколи вилазять з нір погратися на волі, але при першій же небезпеці стрімголов ховаються у своїх лігвах. Народжуються маленькі, ще зовсім не колючі, їжачки. Вечорами можна помітити кажанів, які літають трохи повільніше від інших — це самиці, які несуть на грудях своїх малят. Вони полюють на комах.

Більшість птахів зараз зайнята вигодовуванням пташенят. Дорослі птахи пильно доглядають своїх годованців. Коли біля гнізда з'являється кішка або якийсь інший ворог, птах удає з себе пораненого і тягне по землі «пошкоджене» крило. Хижак починає переслідувати легку здобич. Але як тільки ворога відведено далеко, птах несподівано «видужує» і повертається до свого гнізда.

Молоді шпакі, горобці, синиці вже покинули гнізда. Але деякий час вони ще літають за батьками, які їх підгодовують.

Прекрасна літня пора — пора квітів, ягід, грибів, запашних сіножатей. Багаті скарби дикої природи. Скільки навкруги цінної лікарської сировини, кормових трав, рослин-медоносів!

(В. Пархоменко).

20. На одному з уроків у 8 класі практикантка запропонувала учням розкрити зміст такого уривка тексту і висловити думку про його мовне оформлення.

Нерухома машина дивилася на них скляними очима своїх фар, і розхристаний вітер бився об залізні груди її радіатора. Лімузини,

висолопивши язика нікельованих буферів, підбігли ззаду. Один лишився там, другий стрибнув наперед, викинувся на пісок невеликого насипу, мов риба на берег. Лімузин занудило. Він розтулив чорні губи своїх дверцят і виригнув на жовтуватий пісок сіру купу людей у довгих шинелях (З журналу).

Що дає така робота? Яка ваша думка з цього приводу?

21. З опрацюванням яких розділів програми доречно пов'язати аналіз поданого матеріалу? До яких висновків ви підведете учнів? У чому їх переконаєте? На чому загострите їхню увагу?

I

Оголошення

Сьогодні після уроків літгуртківці зустрічаються з письменниками. Якщо хтось захоче послухати, то приходьте в кабінет української літератури.

Літстудія

Оголошення

Сьогодні, 19 травня, о 14.30, у кабінеті української літератури відбудеться зустріч літгуртківців з письменниками літоб'єднання «Рудана». Запрошуємо всіх бажаючих.

Літстудія

II

а) З самого ранку сіється дрібний дощик. Часом крізь низькі густі хмари проглядає сонце, і знову небо час від часу затягується то важкими темними, то пухкими білими хмарами, які пропливають на тлі ясної чистої блакиті царівними каравелами.

б) Завтра у Києві очікується мінлива хмарність, часом місцями невеликий дощ. Вітер слабкий, температура вдень 12—14 градусів тепла, вночі 8—10 градусів тепла.

в) У погоди сьогодні сім п'ятниць на тиждень: то сонце, то дощ, то вітер. Ще й похолодало, наче восени.

22. Серед різновидів стилістичних вправ значне місце у формуванні стилістичної вправності учнів методика відводить роботі над етюдом, або стилістичним конструюванням. Чому цей прийом вважається одним з активних засобів розвитку стилістичної вправності? Як пов'язаний з ним прийом граматичного конструювання? Які вимоги програми до цього прийому? Доберіть кілька вправ для учнів 8 (9) класу на стилістичне конструювання.

23. У 9 класі на опрацювання теоретичних відомостей з теми «Стилі літературного мовлення» передбачено лише одну годину, а в підручнику подано мінімальну кількість відомостей. На завершальному ж етапі вивчення української мови учням треба дати поняття про стилісти-

ку як один із самостійних розділів науки про мову, підсумувати й узагальнити все попередньо вивчене. Тому деякі методисти радять добирати для вправ тексти, які значно розширяють і поглиблюють знання цього мовознавчого розділу. Так, П. С. Дудик (Вивчення української мови у 8 класі.— К.: Рад. шк., 1981.— С. 120—126) радить використати як дидактичний матеріал уривки з текстів статей наукового, публіцистичного, офіційно-ділового характеру з праць І. К. Білодіда, В. М. Русанівського, Т. Мальцева та ін.

Розробіть конспект уроку на цю тему, використавши поради методиста.

24. Переверіте творчі роботи учнів одного з класів, визначте найтипівіші стилістичні помилки. Розробіть фрагмент уроку, присвячений аналізу виявлених вами помилок.

МЕТОДИКА ВИВЧЕННЯ РОЗДІЛУ «ЗАГАЛЬНІ ВІДОМОСТІ ПРО МОВУ»

1. Визначте за програмою мету і завдання вивчення розділу «Загальні відомості про мову».

Ознайомтесь із змістом вступних параграфів підручника для 5—7 і 8—9 класів, дайте відповідь на такі питання:

1) Які відомості про мову одержують учні в кожному класі?

2) У чому полягають особливості висвітлення теоретичних відомостей у підручниках для різних класів?

3) Який матеріал дидактичної частини сприяє засвоєнню теоретичних відомостей?

2. Перегляньте статті Рожило Л. П. Методика проведення вступних уроків із мови у IV—VIII класах. (Укр. мова і літ. в школі.— 1981.— № 8); Явір В. В. Опрацювання розділу «Загальні відомості про мову» у 8 класі в школах з російською мовою навчання (Укр. мова і літ. в школі.— 1983.— № 3), а також відповідні розділи посібників: Дудик П. С. Вивчення української мови у 8 класі. (К.: Рад. шк., 1981.— С. 107—120); Мельничайко В. Я., Пентилюк М. І., Рожило Л. П. Удосконалення змісту і методів навчання української мови (К.: Рад. шк., 1982.— С. 185—199) та ін.

Складіть тези доповіді на тему «Методика вивчення загальних відомостей про мову у 4—8 класах»,

3. Чому методисти вважають, що ознайомлення з теоретичним матеріалом вступних тем і розділу «Загальні відомості про мову» найдоцільніше організувати через такі форми, як лекція-бесіда, лекція, повідомлення, їх аналіз? (Див. названий посібник П. С. Дудика.— С. 108.) Яким формам роботи ви надаєте перевагу в кожному з класів? Обґрунтуйте вашу думку.

4. На яких уроках і з якою метою вами будуть використані політична карта СРСР, лінгвістична карта СРСР і лінгвістична карта світу, магнітофонні записи, екранні технічні засоби?

5. Ставлення до рідної мови формується протягом вивчення всього її курсу. Однак особливо вдумливо слід планувати вивчення вступних тем і заключного розділу у 9 класі. Їм належить виняткова роль у формуванні матеріалістичних поглядів на сутність мови, її роль у становленні і розвитку суспільства, на походження мови і роль праці у виникненні мови й самої людини тощо.

Сформулюйте до однієї-двох тем виховну мету і розкрийте шляхи її реалізації.

6. Розробіть фрагмент теми уроку «Значення мови як найважливішого засобу спілкування» (5 кл.). Як будуть при цьому враховані вами життєвий досвід і вікові особливості п'ятикласників?

7. До теми «Про місце української мови серед інших слов'янських мов» (7 клас) практикантка визначила такі завдання: показати, що українська мова належить до слов'янської групи індоєвропейської сім'ї мов; що це одна із східнослов'янських мов; розкрити зв'язки української мови з братніми літературними мовами, зокрема з російською і білоруською; на яскравих прикладах показати тісний взаємозв'язок між обома мовами впродовж усього життя двох братніх народів.

Виходячи з цих завдань розробіть фрагмент уроку, присвячений опрацюванню теми.

8. Учитель-стажист висвітлив матеріал вступної теми у 8 класі «Різноманітність мов народів світу. Мови народів СРСР» за таким планом:

- 1) Різноманітність мов народів світу.
- 2) СРСР — багатонаціональна і багатомовна країна.
- 3) Мови народів СРСР, їх розвиток і суспільні функції.

Прокоментуйте план лекції-бесіди; виходячи з плану визначте мету уроку.

9. Для висвітлення теми «Взаємозбагачення мов народів СРСР. Спорідненість української і російської мов» учитель продумав такий зміст викладу матеріалу.

У нашій багатонаціональній країні функціонує близько 130 мов. Одним з яскравих свідчень розвитку національних мов народів СРСР є те, що у нас сьогодні букварі видаються 90 мовами. Є букварі на чукотській, ненецькій, евенкійській, мансійській, ескімоській та інших мовах народів, які до революції не мали своєї писемності. Мови нашої багатонаціональної Батьківщини функціонують у галузі освіти, науки, культури, в усіх сферах державно-політичного, соціально-економічного життя. Це сприяє розвитку літературних мов націй і народностей Радянського Союзу, удосконаленню їх стилів, термінології, засобів образності тощо. Про взаємодію і взаємозбагачення мов народів нашої країни свідчить наявність суспільно-політичної, термінологічної лексики, що входить до спільного лексичного фонду мов народів нашої країни. Так, слова *ідея*, *космос*, *бригада* та багато інших звучать майже однаково у російській, українській, білоруській, киргизькій, татарській та багатьох інших мовах. Багато російських слів, наприклад *совхоз*, *звено*, *совет*, засвоєні багатьма мовами наших народів у тому ж звучанні і з тим же значенням. Разом з тим російська мова поповнює свій лексичний склад із скарбниці мов народів СРСР (*хлебобоб*, *житниця*, *криниця*; *кумыс*, *кунак*, *шашлык* тощо). Взаємозбагачення мов народів СРСР — одна із закономірностей загального їх розвитку.

Вивчення матеріалу про спорідненість української і російської мов учитель почав з актуалізації знань, набутих на попередніх уроках. Далі було надане слово заздалегідь підготовленому учневі, який на матеріалі невеликого тексту російською і українською мовами, спроектованого через графопроектор, а також на прикладах із «Слова о полку Ігоревім», записаних давньоруською, сучасною російською і українською мовами, підвів учнів до такого висновку:

а) спорідненість обох мов зумовлена спільністю походження;

б) зовні ця спорідненість виявляється в наявності близьких за звучанням і однакових за значенням споконвічних слів, у спільності великої кількості морфем, а також способів творення слів.

Порівняйте зміст викладу матеріалу, підготовленого вчителем, із змістом теоретичної частини підручника. Чим, на ваш погляд, керувався вчитель, готуючись до уроку? Яку мету хотів реалізувати? Як би ви спланували вивчення цієї теми?

МЕТОДИКА ПОЗАКЛАСНОЇ РОБОТИ

1. Сформулюйте мету і завдання позакласної роботи з мови.

2. Розкрийте зміст позакласної роботи з мови. Які методи найчастіше використовуються на позакласних заняттях?

3. Назвіть систематичні та епізодичні форми позакласної роботи з мови.

4. Позакласна робота з мови будується як на загальнодидактичних, так і на специфічних, властивих тільки їй принципах. Назвіть специфічні принципи позакласної роботи з мови та розкрийте їхню суть.

5. Відвідайте кілька позакласних занять з української мови в базовій школі та проаналізуйте їх під кутом зору реалізації специфічних принципів організації позакласної роботи, а саме: добровільної участі школярів у заняттях, самодіяльності й цікавості, тісного взаємозв'язку позакласних занять з класними, рівного права всіх учнів (як тих, хто добре навчається, так і тих, у кого слабка підготовка з української мови) на участь у позакласній роботі.

6. Зіставте різні погляди на мету і зміст позакласної роботи з мови у школі і висловіть своє ставлення до них:

«...обсяг роботи дуже великий. Інколи на один урок доводиться брати і по два параграфи... А яким би легким не був матеріал, учням важко вивчати і засвоювати за один урок по кілька підтем. Щоб закріпити матеріал, вправи треба давати до кожного параграфа, а це переобтяжує учнів. Хоч у календарних планах... враховано все і години визначено правильно, бо інакше учитель не міг би за рік виконати програму, труднощі є ще й у тому, що ми, учителі, мусимо не лише виконувати програму, а й повторювати фонетичний і морфологічний матеріал. Це й спонукало мене вдатися до позакласної, гурткової роботи з мови. Треба було знайти можливість тренувати учнів у вивченому матеріалі, надолужити те, чого за браком часу не можна зробити на уроках». (Москалець Н. П. Позакласна робота з мови // Укр. мова і літ. в школі.— 1962.— № 4.— С. 59.)

«Позакласна робота за формою і змістом не повинна нагадувати урок чи бути продовженням його». (С т е л ь-

Махович М. Г. Розвиток усного мовлення на уроках української мови в 4—8 класах.— К.: Рад. шк., 1976.— С. 183.)

«Організуючи заняття гуртка, В. П. Вінниченко уникає дублювання програми, використовує для занять місцеві краєзнавчі матеріали. (Чорна В. А. Знавець позакласної... // Укр. мова і літ. в школі.— 1985.— № 11.— С. 62.)

7. У розвитку інтересу до позакласної роботи з мови дуже важливе значення має використання матеріалів цікавої граматики. Складіть бібліографію українських і російських праць з цієї проблеми.

8. Доберіть чи розробіть кілька завдань, спрямованих на розвиток творчих нахилів учнів, які можна запропонувати під час проведення позаурочних заходів: завдання на складання розповідей, речень, загадок, шарад та ін.

9. Розробіть кілька проблемних та пізнавальних завдань, які можна використати на позаурочних заняттях. Тему заняття оберіть самостійно.

10. Наведіть приклади використання мовних ігор у позакласній роботі. Розробіть самостійну мовну гру до однієї з тем розділу «Лексика».

11. Знайдіть у книзі В. О. Горпинича «Будова слова і словотвір» (К.: Рад. шк., 1977) матеріали, які можна вважати лінгвістичними задачами. Складіть самостійно кілька лінгвістичних задач з лексики або стилістики, які можна використати на мовному вечорі.

12. Розкажіть про можливості використання технічних засобів навчання під час проведення позакласних заходів.

13. Прочитайте нарис про вчителя української мови і літератури Всеволода Павловича Вінниченка «Знавець позакласної... (Укр. мова і літ. в школі.— 1985.— № 1.— С. 61—64).

Які форми позакласної роботи практикує вчитель? Дайте аналіз роботи літературно-творчого гуртка за планом:

- 1) Взаємозв'язок позакласної і навчальної роботи.
- 2) Засади роботи гуртка.
- 3) Планування роботи гуртка, форми діяльності його секцій.

14. У методичній літературі називають, а в практиці шкіл існує два основних типи мовних гуртків: гурток мо-

ви (або любителів мови) і тематичні гуртки (лексики, фразеології, стилістики, культури мовлення тощо) (Передрій Г. Р. Позакласна робота з української мови в 4—8 класах.— К.: Рад. шк., 1979.— С. 23).

Чим відрізняється зміст роботи гуртка української мови від тематичних гуртків? Чому гурток української мови краще планувати як вступний гурток до більш цілеспрямованої роботи тематичних гуртків у наступних класах?

15. Складіть свій варіант плану роботи вступного гуртка української мови на півріччя. Напишіть план проведення одного із занять гуртка української мови.

16. Розкрийте зміст роботи краєзнавчої секції мовного гуртка.

17. Розробіть сценарій вечора (ранку) за матеріалами статті Д. М. Кравчука «Учням про ономастику» (Укр. мова і літ. в школі.— 1979.— № 6).

18. На думку багатьох педагогів та методистів, одним із ефективних засобів роботи гуртка є систематичний випуск шкільної радіогазети.

Підготуйте з гуртківцями під час педпрактики один випуск радіогазети «За культуру мовлення».

19. «Стінгазета «За культуру мовлення»,— зазначає М. Т. Доленко у статті «Розвиток мови учнів у позаурочний час» (Укр. мова і літ. в школі.— 1963.— № 5),— має звичайно такі відділи: 1) Культура мови. 2) Здійснення заходів єдиного мовного режиму. 3) Бібліографія і анотації. 4) Мовні вікторини, кросворди, шаради» (с. 58).

Які ще відділи можуть бути у стінгазеті такого типу? Визначіть орієнтовну тематику стінгазети, складіть план роботи редколегії, розподіливши між її членами обов'язки.

20. М. І. Тарасенко у статті «Щоб стінгазета була цікавою» (Укр. мова і літ. в школі.— 1963.— № 7) підкреслює:

«У стінгазеті взагалі небажані довгі статті, а в шкільній — особливо. Тут якнайкраще мають бути використані найрізноманітніші жанри-мініатюри: поради і побажання, поздоровлення, оголошення, казки, загадки, байки-переспіви, частівки, пародії, гуморески, маленькі фейлетони. Важливе місце в замітках і статтях повинні посісти прислів'я і приказки, крилаті слова» (С. 65).

Допоможіть членам редколегії стінгазети базової

школи підготувати матеріали для одного з номерів з урахуванням порад методиста.

21. Як ви організуєте колективне слухання спектаклів по радіо, художнього читання майстрів слова? Підготуйте текст вступного слова вчителя перед прослуховуванням.

22. Як треба організувати екскурсію на виробництво, щоб така робота сприяла розвитку мовлення учнів.

23. У багатьох школах практикують випуск рукописних журналів, присвячених боротьбі за культуру мовлення. Які матеріали вміщуються в таких журналах? Розкажіть про порядок їх ведення.

24. Підготуйте під час педагогічної практики такі позакласні заходи з української мови (за вибором):

- 1) Тематичний вечір «Мій рідний край».
- 2) Виставка кращих тлумачних словників.
- 3) Конкурс-вечір на тему «Чи багатий твій лексикон?»
- 4) Тиждень української мови.
- 5) Мовний ранок силами учнів вашого класу для молодших школярів.
- 6) Екскурсія на радіостанцію, студію телебачення.
- 7) Виставка кращих учнівських творчих робіт.
- 8) Лекція про культуру мовлення.
- 9) Культпохід в театр.
- 10) Читацька конференція.
- 11) Диспут за новою книгою для дітей та інші заходи.

За наслідками проведеного заходу випустіть листки-блискавки.

25. Підготуйте запитання і завдання для проведення мовної олімпіади серед 5—6 і 7—9 класів. За своїм змістом і матеріалом ці запитання та завдання не повинні виходити за межі програми з української мови, але мають вимагати від учнів як знань фактів і правил, так і кмітливості, начитаності, винахідливості.

МЕТОДИКА ПРОВЕДЕННЯ ФАКУЛЬТАТИВНИХ ЗАНЯТЬ

1. У шкільній практиці існує дві форми поглибленого вивчення української мови: позакласна робота і факультативи. Яке призначення має кожна з цих форм?

2. Порівняйте зміст програми одного з факультативів з програмами української мови для середньої школи. Якою мірою програми факультативів дають можливість здійснювати ідею поглибленого вивчення української мови?

3. Дайте характеристику специфічним принципам факультативних занять, порівняйте їх з відповідними принципами проведення позакласної роботи.

4. На факультативі у відповідності з метою навчання проводяться вступні, ознайомлювальні, повторювально-загальнюючі і перевірні заняття. Розкрийте зміст кожного типу занять та форми роботи на них.

5. На початку навчального року необхідно зробити набір до факультативу учнів, які виявили інтерес до поглибленого вивчення мови. Які форми роботи для вияву учнів, що цікавляться мовою, і для залучення їх до факультативу слід передбачити?

6. На семінарських факультативних заняттях звичайно обговорюються доповіді учнів з певних питань. При цьому більш загальна проблема членується на ряд часткових, заздалегідь призначаються доповідачі й опоненти. Підготуйте і запишіть інструктаж для опонентів по доповіді «Системність фразеологізмів української мови».

7. Новий матеріал залежно від його складності подається на заняттях з факультативу або в формі лекції, або в формі бесіди, або ж у формі самостійної роботи учнів. Обгрунтуйте вибір тієї чи іншої форми опрацювання нового матеріалу.

8. Розкрийте методику організації роботи з самостійного набування знань учнями на факультативних заняттях (джерела набування знань, постановка завдань, методи опрацювання літератури тощо).

9. Крім завдань, які учні виконують у школі, для учасників факультативу передбачено домашні загальногрупові та індивідуальні завдання. Наведіть приклади таких завдань.

10. На факультативних заняттях мають розвиватися творчі здібності учнів. Доберіть кілька вправ і завдань

творчого характеру на одну з тем (за вибором) факультативного курсу «Сучасне українське письмо».

11. Підготуйте конспект проведення факультативного заняття на одну з тем, передбачивши в роботі з учнями специфічні методи роботи: лекцію-бесіду, семінарське чи лабораторне заняття (за вибором).

12. Відвідайте кілька факультативних занять у базовій школі і проаналізуйте їх, звернувши увагу на такі питання:

1) Чи відповідає організація факультативних занять вимогам програми?

2) Які методи проведення занять використовує вчитель?

3) Яка ефективність факультативних занять?

МЕТОДИКА ОБЛІКУ І КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ

1. Сформулюйте основні завдання перевірки знань, виходячи з того, що головна функція перевірки знань — навчальна.

2. Малодосвідчені вчителі інколи помилково вважають, що перевіряти треба все, що написано в підручнику. Раз там написано, міркують вони, значить учень зобов'язаний засвоїти. Тим часом у підручниках (і програмах) треба відрізнити опорні (базові) знання від тих відомостей, які подані для пояснення, ілюстрації, формування інтересу до занять тощо.

Проаналізуйте кілька тем (за вибором) підручника і з'ясуйте, які знання подані для обов'язкового вивчення, а які з часом забудуться. Як вони позначені в підручнику?

3. За метою проведення перевірка знань може бути навчальною і контрольною. Проаналізуйте підготовлені вами за період вивчення методики української мови конспекти уроків і з'ясуйте, на яких етапах передбачалася навчальна перевірка, а на яких контрольна. Які форми перевірки передбачалися?

4. С. І. Дорошенко у статті «Роль поточного опитування учнів у підвищенні успішності з української мови» (Укр. мова в школі.— 1958.— № 4.— С. 56—61) пише, що для успішного проведення поточного опитування треба вміло готувати учнів до самостійної роботи:

«Щоб забезпечити навчальне опитування, яке збуджує учнівську думку, закріплює вміння застосовувати знання на практиці, а також створює ґрунт для розуміння дальшого матеріалу, вчителі-мовники щонайперше піклуються про домашні завдання, ставлячи до них найважливіші вимоги:

а) завдання мають бути невеликими, щоб учень витрачав на підготовку їх не більш як півгодини;

б) знання вивченого теоретичного матеріалу учень неодмінно повинен застосовувати при виконанні домашньої письмової роботи;

в) характер письмових вправ повинен стимулювати свідоме виконання їх.

Додержання цих вимог потребує старанного обмірковування кожного пункту домашніх завдань.

Які ж завдання одержують учні? Перше завдання — вивчити пояснений на сьогоднішньому уроці матеріал. При цьому вказується, що треба знати для розкриття відповідного граматичного чи фонетичного явища, а з чим досить лише ознайомитись. Крім цього, бажано, щоб учні, по можливості, дібрали до всіх визначень заданого параграфу власні приклади, які можна відшукати у вивчених творах на уроках літературного читання. Ці ж приклади учні повинні наводити на наступному уроці при відповіді на оцінку. Все це, зрозуміло, вимагає від учнів свідомої і самостійної підготовки до уроку.

Поряд з цим учні мають виконати невелику письмову вправу. У зв'язку з різноманітністю завдань, які залежать від матеріалу, кількість прикладів не завжди буває однаковою: нескладного матеріалу задається більше, важкого — менше. Такий підхід до завдання цілком себе виправдовує. Адже в підручнику з української мови не всі вправи однакової трудності» (С. 56—57).

Що змінилося за останні роки у вимогах до домашніх завдань? Проаналізуйте серію уроків учителів чи студентів-практикантів під кутом зору дотримання цих вимог?

5. Проаналізуйте запропонований варіант перевірки знань.

«Опитування як окремий етап уроку часом може бути відсутнім. Тоді знання учнів перевіряють у процесі виконання практичних завдань. Наприклад, якість засвоєння учнями правопису часток *не* і *ні* з різними частинами мови вчитель спершу перевіряє шляхом словнико-

вого диктанта, супроводжуваного усним орфографічним розбором (слова: *негода, неозорий, не бачити, нехтувати, не спитавши, незважаючи, ніскільки, ні в кого, ні з чим, нічийний рахунок*). Далі учні, за його завданням, добирають до записаних на дошці слів синоніми (*близько — недалеко, раптом — несподівано, немає часу — ніколи, важкий — нелегкий*); антоніми (*акуратність — неохайність, спритний — незграбний, ерудована людина — невіглас, усюди — ніде*). Підсумовуючи, вчитель нагадує, на які правила виконувалися вправи, і ставить до класу ряд запитань — як пишуться частки *не* і *ні* з іменниками, прикметниками, числівниками, займенниками, дієсловами (дієприкметниками і дієприслівниками), на які учні дають зв'язні відповіді (Беляєва О. М. Шляхи підвищення ефективності уроку з української мови в 5—8 класах.— К.: Рад. шк., 1967.— С. 38).

За поданим зразком розробіть свій варіант перевірки знань з теми «Дієприслівник».

6. У системі методів перевірки знань важливе місце належить індивідуальному усному опитуванню. Однак за час, відведений на опитування таким способом, можна опитати не більше 3—4 учнів. Як за цей час можна кількість опитаних значно збільшити, використавши ТЗН?

7. Розкрийте методику проведення фронтального опитування (перевірної бесіди) учнів. Що таке «поурочний бал»? Коли найбільш доцільно застосовувати фронтальне опитування?

8. Г. А. Богданова для опитування радить давати учням такі завдання: 1) придумайте з поданою морфемою *а* три слова різних частин мови; 2) доведіть, чи можна за однією морфемою узнати частину мови? (Современный урок русского языка.— М.: Просвещение, 1984.— С. 168).

У чому цінність таких завдань?

9. Ознайомтеся з статтею Кухарського В. К. «Ефективні прийоми опитування» (Укр. мова і літ. в школі.— 1987.— № 9). Які форми взаємоопитування пропонує автор? Що нового у методиці взаємоопитування з'явилося після виходу зазначеної статті?

10. Що таке тестова перевірка знань? Які види тестів ви знаєте? Наведіть приклади перевірки знань і умінь за допомогою тестів.

11. Ознайомтеся із зразками карток контролю для перевірки знань з синтаксису в статті Г. А. Богданової

«О некоторых видах опроса на уроках русского языка в VIII классе» (Современный урок русского языка.— М.: Просвещение, 1984.— С. 172—173).

Складіть за поданими зразками картки контролю до теми «Односкладні речення».

12. У книзі «Навчання орфографії у восьмирічній школі» (К.: Рад. шк., 1966) С. М. Бардаш пише:

«Необхідно вибрати такі прийоми опитування, які сприяли б не тільки закріпленню теоретичних знань, а й зміцненню правописних та інших мовних навичок. Під час перевірки домашнього завдання чи опитування доцільно поряд з усними запитаннями давати й практичні завдання, які б виконував увесь клас, в тому числі і той учень, знання та навички якого вчитель хоче проконтролювати» (с. 99).

Наведіть приклад такого опитування.

13. З метою оперативного опитування вчителі часто використовують так звані сигнальні картки. Приклад використання таких карток наводить В. О. Вашук у статті «Організація контролю за навчанням на уроках мови» (Укр. мова і літ. в школі.— 1980.— № 12):

«...щоб перевірити, хто... не засвоїв правопису ненаголошених **е**, **и** в коренях слів, учителі виготовляють з картону або цупкого паперу картки. З одного боку пишеться буква **е**, з другого — **и**. Картки роздаються учням. Вчитель називає слова, а школярі, піднімаючи картки, показують, яка буква пишеться в корені — **е** чи **и**.

Щоб учитель міг швидко помітити, хто допустив помилку, букву **е** варто написати, скажімо, червоним чорнилом, букву **и** — синім або зафарбувати один бік картки рожевим кольором, а другий — блакитним. Тоді серед піднятих карток одного кольору одразу виділятимуться поодинокі вкраплення іншого — свідчення того, що матеріал не засвоєно» (с. 58—59).

Який матеріал 5 класу можна перевірити за допомогою карток? Як ви це зробите?

14. Г. Р. Передрій у статті «Елементи програмованого навчання при опрацюванні словотвору» (Укр. мова і літ. в школі.— 1985.— № 9) серед інших рекомендує такі вправи для програмованої перевірки знань:

І. У якому рядку всі слова утворено від прикметників?

1. *Юнь, темно, п'ятиденний, білило, дунайський.*

2. ...

II. У якому рядку всі слова утворено суфіксальним способом?

1. *Міжрядний, прадід, підгір'я, читає.*

2. ...

III. У якому рядку всі слова утворено префіксальним способом?

1. *Схід, щоденник, перевірка, розбіг.*

2. ...

IV. У якому рядку всі слова утворено префіксально-суфіксальним способом?

V. Яким способом утворено слова *перехід, розклад, відповідь*: 1) суфіксальним, 2) префіксальним, 3) відкиданням значущих частин?

VI. У якому рядку всі слова утворено різними способами?

VII. У якому рядку допущено помилку в доборі слова з твірною основою?

1. *Блакить — блакитний, підгір'я — гора, записати — писати, викладач — викладати.*

2. ... (с. 40).

Виконуючи наведені завдання, учень за поданим зразком креслить табличку, де римськими цифрами позначає порядковий номер запитання. У незаповненій частині кожної граfi проставляє порядковий номер рядка, який був вибраний ним у відповідь на певне запитання.

Запитання

I	II	III	IV	V	VI	VII

Зашифрована відповідь повинна мати такий вигляд:

Запитання

I	II	III	IV	V	VI	VII
3	2	3	2	3	1	2

Апробуйте ці вправи у класі, де ви проходите педпрактику. Чому у вас виникли труднощі при виставленні

оцінок? Яка оптимальна кількість питань при п'ятибальній системі оцінювання знань?

Розробіть за поданими зразками вправи для перевірки знань усього класу (45 учнів) одночасно (4—6 варіантів).

15. Спробуйте застосувати в групі, де ви навчаєтесь, таку форму програмованого контролю знань.

Відшукайте у кожному рядку слово, що відрізняється від інших способом творення. Визначте цей спосіб і цифрами, які вказують на порядковий номер рядка і слова в ньому, запишіть у таблиці.

I. 1) водій; 2) радгоспний, 3) прегарний, 4) перев'язка.

II. 1) пароплавство, 2) місяцехід, 3) комсомольський, 4) вузівець.

III. 1) передчасний, 2) прикордонний, 3) усмішка, 4) навушник.

IV. 1) водолаз, 2) розклад, 3) зелень, 4) запис.

V. 1) учень, 2) землеробство, 3) далечинь, 4) учений.

VI. 1) вищезгаданий, 2) п'ятирічний, 3) далекосхідний, 4) трикутник.

Після перевірки виконання завдання проведіть бесіду з товаришами, які припустилися помилок. Яка причина помилок? Чи є серед них такі, що студенти просто не зрозуміли, як виконувати завдання? Зробіть висновок про методику використання програмованих завдань і вправ такого типу.

Відповідь

Префіксальний	Суфіксальний	Префіксально-суфіксальний	Відкидання знач. частини	Складання	Злиття сполучних слів	Перехід з однієї частини мови в іншу
I, 3	III, 3			II, 2; IV, 1		V, 4

(Перед рій Г. Р. «Елементи...» С. 40—41).

16. М. В. Бардаш рекомендує серед інших такі прийоми перевірки знань учнів:

1) Домашнє завдання в класі не перевіряється, вчитель забирає зошити, сам перевіряє роботи учнів, оцінює.

2) Взаємна перевірка вправи. Учитель пропонує учням обмінятися зошитами, і кожен перевіряє роботу товариша. Учні в разі потреби звіряють написане з підруч-

ником, де є текст вправи і правила, з орфографічними словниками. Учням дається право вільно запитувати вчителя.

3) Клас дістає самостійне завдання, а викликані для опитування учні працюють біля дошки: один виписує в колонку контрольні слова з вправи, підкреслює в них потрібні орфограми; другий поряд дає граматичну характеристику їм або записує стисло правило, вказує (записує) перевірні форми.

Учитель повинен зважати на те, що для виконання самостійного завдання потрібно класові приблизно стільки часу, скільки забере виконання роботи біля дошки.

4) Перевірка домашнього завдання у процесі виконання самостійної роботи в класі. Коли учні працюють самостійно, вчитель підходить до учнів, що їх має опитати, перевіряє їхні домашні завдання, стежить за виконанням самостійного завдання.

5) За контрольними словами, вибраними з тексту домашньої вправи, учні пишуть невеликий твір.

6) Рецензування відповіді товариша. Рецензент виявляє позитивне у відповіді товариша: а) правильність, повнота викладу теоретичного матеріалу; б) пізнавальне і художнє значення прикладів; в) послідовність викладу думок; г) стилістична та орфоепічна грамотність.

Одночасно рецензент вказує на хиби у відповіді товариша: а) недостатнє знання фактичного матеріалу; б) невміння викласти чітко і послідовно думки; в) помилки в мові тощо.

7) Перевірка виконання учнями домашнього завдання за допомогою диктанта.

Проаналізуйте позитивне й негативне в наведених видах перевірки. Коли той чи інший спосіб перевірки буде найбільш ефективним?

17. М. В. Бардаш у книзі «Навчання орфографії у восьмирічній школі» (К., Рад. шк., 1966) пише:

«Роботи, виконані учнями в порядку тренувальних вправ, перевіряються в класі колективно. Така перевірка проводиться різними способами: 1) окремі учні виразно читають вправу і пояснюють, як вони написали ті чи інші слова, а інші учні уважно слухають і виправляють помилки у себе в зошитах; 2) учитель читає речення, пояснює окремі написання, учні уважно слухають, перевіряючи написане; 3) один з учнів читає речення, а вчитель або учень пише на дошці слова, в яких є орфогра-

ми, що перевіряються; 4) учні самостійно перевіряють вправу за підручником або за дошкою.

Щоб забезпечити виправлення всіх помилок у зошитах, учителеві треба щоразу брати після колективної перевірки в класі два-три зошити на перегляд. Коли в роботі є 2—3 помилки, ставиться оцінка «2» в зошиті, щоденнику і класному журналі» (с. 100).

Чи не занадто суворо пропонується тут оцінювати роботи учнів? Перед тим як відповісти, ще раз прочитайте уривок з книги М. В. Бардаш. Відповідь умотивуйте.

18. Висловте своє ставлення до запропонованих форм перевірки знань:

«Очевидно, треба, щоб робота учня оцінювалася частіше. Наприклад, учителеві-мовнику п'ятого класу варто виставляти оцінки за правильне списування з дошки. Після того, як задано домашнє завдання і до кінця уроку лишається кілька хвилин, педагог вимагає подати зошити, щоденники кількох учнів, котрі особливо неуважні. Перевіривши класну роботу, проставляє оцінки в журнал та щоденники. Таким чином можна в найкоротший строк ліквідувати неуважність. І ті діти, які спочатку неохоче давали зошити на перевірку, починають просити, щоб саме їхні роботи проглянули. Діти певні, що переписали, а пізніше й самостійно написали правильно.

В чому ж секрет? Поширений погляд: у п'ятому класі перевірятися вчителем мусить кожна робота учня. І перевіряється! Ціною інколи недоспаних ночей. А вартість кожної оцінки за перевірену роботу, класну чи домашню? Їх же сотні! Раз у місяць проставлений стовпчик оцінок за ведення зошита, та й то на ці оцінки впливають інші фактори: чистота, культура письма та ін. От логіка дитини, середнього учня, і фіксує: оцінка в робочому зошиті — двадцята частка справжньої оцінки. Утилітарний підхід учня? Варто й з ним рахуватись, аби підвищити успішність. Спочатку, звичайно. Надалі грамотно, уважно писати стане чудовою звичкою.

І ще. Не для кожного учня перспектива від систематичного навчання на майбутнє близька і зрозуміла. Для дитини більшу увагу має така формула: «постарайся — матимеш». Підтримавши ж природнє прагнення, викликане бажанням одразу бачити результати своєї практичної діяльності, позбавляємось нудьги, «безробіття», що

є частим супутником навіть добре продуманих уроків» (Білоусенко П. Оцінка в журналі // Рад. освіта.— 1971.— 8 серпня).

19. І. Пелипейко у статті «Активізація учнів у процесі роботи над помилками» (Укр. мова в школі.— 1962.— № 3.— С. 48—50) зазначав:

«Однією з найсерйозніших хиб у роботі вчителів мови і надалі залишається недостатня активізація мислення учнів. Деякі вчителі не тільки не збуджують мислення учнів на уроках, а й взагалі нерідко самі роблять те, що з успіхом могли б виконати учні. Це стосується передусім роботи над перевіркою виконання письмових вправ і над опрацюванням помилок» (с. 48).

На подолання цього недоліку серед інших вправ І. Пелипейко рекомендує і таку форму роботи:

«Деякі вчителі доручають окремим учням перевірку зошитів класу в позаурочний час. Іноді й це варто практикувати... Звичайно, для такої роботи вчитель залишає не більше 2—3 учнів» (с. 50).

Як ви ставитесь до такої форми роботи? Спробуйте застосувати її під час проходження практики.

20. У деяких школах учителі-словесники, які приймають новий клас, з метою перевірки рівня знань учнів, набутих під керівництвом іншого вчителя, та з метою накреслення шляхів подолання недоліків на перших уроках нового навчального року проводять контрольний диктант.

Чи відображають такі диктанти фактичний стан орфографічної грамотності учнів?

21. Один з учителів заздалегідь попередив учнів про контрольний диктант. Інший, щоб не допускати надмірного хвилювання дітей задовго до дня диктанту, сказав про це перед самим уроком. Хто з них, на вашу думку, вчинив правильніше?

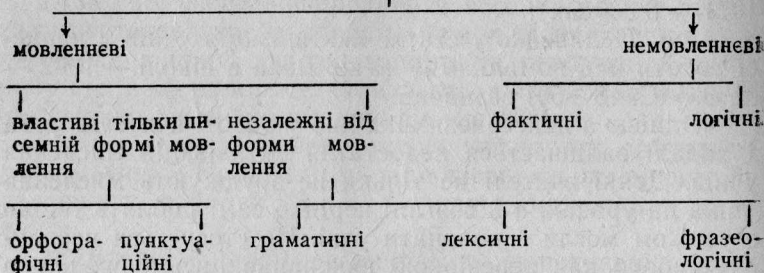
22. Назвіть основні вимоги, які висуває методика до проведення контрольного диктанту.

23. Деякі вчителі проводять анонімні контрольні роботи. Висловте своє ставлення до них.

24. Тільки правильна класифікація кожної мовленневої помилки, допущеної учнями, є гарантією свідомої, цілеспрямованої роботи по попередженню таких помилок в подальшому.

Помилки, які трапляються в роботі учнів, можна поділити на такі типи:

Помилки

Прочитайте подані нижче приклади, знайдіть помилки, визначте їх тип. Обґрунтуйте, чим вони викликані. Які форми роботи з попередження таких помилок, на вашу думку, є найбільш ефективними?

1. Мати з батьком працювали на заводі, а хлопчика вони віддали вчитися до школи. 2. У нашому лісі багато опеньок, грибів і мухоморів. 3. Я хотів би, коли виросту, бути добрим, сміливим і байдужим. 4. На ескадру комісар Артем Максимович повернувся після запеклого бою і був тяжко поранений. 5. Наша молодь цікавиться, як живуть їхні ровесники в зарубіжних країнах. 6. Ми любимо їй пишаємося своїм містом.

25. Перевірте самостійну роботу учнів 4—6 класів, поділіть помилки на три групи залежно від характеру орфограм:

1) в орфограмах, накреслення яких пов'язане з наявністю якоїсь граматичної, рідше фонетичної чи лексичної ознаки, опирається на правописне правило і може бути доведене за допомогою орфографічного аналізу слова;

2) в орфограмах, що з'ясовуються за допомогою перевірного слова, оскільки контрольний звук в перевірному слові визначає накреслення такої орфограми;

3) в орфограмах, що не визначаються правилами і вимагають простого запам'ятовування, оскільки обґрунтування їх написання немає. (Масальський В. И. Преподавание русского языка в средней школе.— К.: Выща шк., 1977.— С. 143—144.)

Як учитель може використати дані такого аналізу?

26. Граматичні помилки можуть бути трьох типів:

1) словотворчі: порушено структуру слова; 2) морфологічні чи формотворчі: порушено форму слова; 3) синтаксичні: порушено структуру словосполучення чи речення.

Визначте тип помилок у наведених прикладах, поясніть причини їх появи.

1. *Оля Кравченко відмінниця, бо вона дуже трудолюбива.* 2. *Ігор Петров уже тиждень не ходив в школу.* 3. *Підїжджаючи до хати, сонце заходило за гору.* 4. *На збиранні помідор відзначився другий загін.* 5. *Читаючи роман, у моїй уяві постають картини тяжкого життя кріпаків.* 6. *У лісі було більш красивіше, ніж у лузі.* 7. *Хочу підкреслити про те, що так робити не слід.* 8. *За грушою починався город.* 9. *Я зробив уроки і побіг у волейбол.* 10. *В. Сосюра являється співцем ніжності і кохання.*

27. Помилки прийнято називати грубими і негрубими. Наведіть приклади таких помилок для учнів 5 класу. Як характер помилки має враховуватися при оцінюванні рівня мовної підготовки учнів?

28. Проаналізуйте наведене твердження з точки зору сучасних вимог до виправлення помилок.

«Не можна погодитися з тим, щоб учитель на полях проти рядка тільки відзначив наявність помилки, а учень сам догадувався, де саме її шукати.

Якби учень міг знайти помилку сам, він би її зовсім не зробив. Вишукуючи помилково написане слово, учні робитимуть нові помилки. Місце помилки при виправленнях неодмінно треба позначити». (Ч а в д а р о в С. Методика викладання української мови (граматики і правопису) в середній школі.— Київ; Харків: Рад. шк. 1946.— С. 121.)

29. У шкільній практиці використовуються такі виправлення орфографічних помилок:

1) помилка (буква) закреслюється червоним чорнилом, а зверху надписується та буква, яка потрібна;

2) помилка підкреслюється, але не виправляється;

3) на полях відзначається наявність помилки в рядку.

У яких випадках слід застосовувати той чи інший прийом виправлення?

30. Поясніть, чому вчитель таким способом виправив помилки:

1) Учень написав *вилака будова*. Учитель підкреслив ціле слово *вилака*, а на полях написав *велич*.

2) Помилкове написання *знання* виправив, закресливши *-ня* і надписавши вгорі *ння*, а на полях подав кілька аналогій: *життя, зілля, весілля*.

31. Припустимо, учень зробив помилку такого типу: пропустив букву, склад, написав ім'я товариша по партії з малої літери тощо.

Як ви таку помилку виправите?

32. Серед помилок, яких припускаються учні у творчих роботах, розрізняють помилки в змісті (З), мовні недоліки (М), граматичні помилки (Г), орфографічні (І) та пунктуаційні (V). Організуйте перевірку творчої роботи учнів, відзначте на полях характер помилок умовними позначками, виставте оцінки за: а) зміст і мовне оформлення; б) грамотність, керуючись «Нормами оцінювання знань і вмінь учнів...», які вміщені в програмах з української мови.

33. Часто вчителі при виправленні творчих робіт користуються додатковими умовними позначеннями. Наприклад, на недоліки в змісті вказують такі позначки:

Ф — фактична помилка, неточність;

[ ] — зайва частина (слово, вираз);

Z — не виділений абзац;

V — пропуск;

X — невиразне виділення абзаца;

└ □ — порушена послідовність та ін.

Хто радить використовувати такі позначки: вчителі-практики чи методисти? Перевірте творчі роботи восьмикласників, використавши при перевірці вищенаведені умовні позначки.

34. Перевірте диктанти учнів одного з класів базової школи. При перевірці робіт заповніть таблицю:

Прізвища учнів	Типи помилок								Загальна кількість помилок

Як ви використовуєте дані таблиці в подальшій роботі?

Які ви ще знаєте форми обліку й класифікації помилок? Які з них більше допомагають у роботі?

35. Чи погоджуєтесь ви з таким розумінням тематичного обліку знань:

«Суть його (тематичного обліку.— Авт.) полягає в тому, що всіх учнів опитують з кожної теми на спеціально відведених для цього уроках». (В а щ у к В. О. Тематичне планування з мови// Укр. мова і літ. в школі.— 1971.— № 10.— С. 48.)

Чи є інші погляди на тематичний облік знань? (Див. Же ж е р я М. А. Тематичний облік знань учнів // Укр. мова і літ. в школі.— 1978.— № 3.— С. 74—79.)

36. Відомий російський методист Д. І. Тихомиров застерігав учителів: учень, бачачи, що уникнути помилок не можна навіть при особливо ретельному ставленні до справи, втрачає віру в можливість писати без помилок, звикає байдуже до них ставитись. Д. І. Тихомиров писав:

«Необхідно оберігати учня від помилок... Щоб виховати у дитини переконання в повній можливості правильного письма, треба примушувати її писати тільки те, що вона може написати правильно... Взагалі ж треба перш за все вчити учня, а не екзаменувати...» (Т и х о м и р о в Д. И. Чему и как учить на уроках родного языка в начальной школе.— 1912.— С. 229.)

Припустимо, ви не можете дібрати для четвертокласників такий текст, у якому немає для них невідомих орфограм. Як запобігти помилкам у такому разі?

37. С. М. Канюка у статті «Деякі засоби піднесення успішності учнів 5—7 класів з української мови в школі» (Укр. мова в школі.— 1959.— № 2.— С. 24—31) писав: «Треба домогтися усвідомлення учнями і помилки, і причин виникнення її. Для цього потрібно, щоб вони вміли навести правило, яке було порушене, і вміли дібрати кілька слів з тими ж орфограмами.

Після того, як учні усвідомлять характер помилок, вони повинні виконати таку роботу: а) правильно написати слова, в яких були допущені помилки; б) пояснити правильність написання їх; в) закріпити вивчені правила добором кількох аналогічних слів або словосполучень.

При аналізі помилок корисно давати учням різні роботи творчого характеру: підшукати слова, аналогічні до тих, що були написані з помилками, вставляти такі слова в нове речення; добирати однокореневі слова, виділяючи перевірювані орфограми; наводити правила, за якими пишуться ці слова; застосувати прийоми порівняння та зіставлення.

Роботу над помилками треба організувати так, щоб активно працювали всі учні. Для цього за вимогою учителя вони повинні шукати в роботі не помилки на якесь правило, а певні орфограми в тексті, ненаголошені голосні в корені, м'який знак у наказовій формі дієслова та ін.

Рекомендується аналізувати помилки не в тому порядку, в якому вони є в тексті, — спочатку в першому реченні, потім у другому та ін., а за певними граматичними й орфографічними темами в тому порядку, в якому вони розміщені в програмі: спочатку на правила фонетики, на правила, які вивчалися в темі «Склад слова» та ін.» (с. 30).

Порівняйте наведені методики роботи над помилками.

38. Як би ви вчинили: роздали учням зошити з перевіреними контрольними роботами, а потім приступили до аналізу помилок чи, навпаки, проаналізували типові помилки, а потім, роздавши зошити, організували виконання вправ? Відповідь умотивуйте.

39. Проаналізуйте дії вчителя у наведених ситуаціях. Як би ви вчинили на місці вчителя?

1) Учень постійно писав диктанти на «трійку» або «двійку», зрештою остаточно втратив віру в свої сили. Черговий диктант — і знову, в цілому за нормами, за роботу має бути виставлена лише «трійка». Однак учитель, порушивши загальноприйняті норми, роботу оцінив так: за почерк — «чотири», за уважність — «чотири», за словникові слова — «п'ять», за правила — «п'ять».

2) Учень завжди робив помилки на вживання м'якого знака. Та перед наступним диктантом він наполегливо попрацював і не допустив помилок на ці правила. Учитель при аналізі висловився так: «Молодець! Жодної помилки на м'який знак! Однак у роботі є багато помилок на інші правила. Отже, позитивну оцінку поставити не можу».

ЗМІСТ

Передмова	3
Загальні питання методики навчання української мови в середній школі	6
Фонетика і графіка	78
Орфоепія	86
Методика вивчення орфографії	94
Методика вивчення лексики і фразеології	114
Методика вивчення будови слова і словотвору	128
Методика вивчення частин мови	138
Методика вивчення синтаксису	174
Методика вивчення пунктуації	227
Методика розвитку зв'язного мовлення учнів	237
Методика вивчення стилістики	258
Методика вивчення розділу «Загальні відомості про мову»	265
Методика позакласної роботи	268
Методика проведення факультативних занять	272
Методика обліку і контролю знань	273

Методика викладання української мови. Прак-
М54 тичні та лабораторні заняття: Навч. посібник /
І. С. Олійник, П. І. Білоусенко, Н. Г. Каневська,
В. В. Явір; За ред. І. С. Олійника.— К.: Вища шк.,
1991.— 287 с.

ISBN 5-11-003572-5

М 4306010200—033 183—91
М211(04)—91

ББК 74.261.4я73

Учебное издание

*Олійник Іван Степанович, Белоусенко Петр Иванович,
Каневская Нина Григорьевна, Явир Валентина Васильевна*

**МЕТОДИКА ПРЕПОДАВАНИЯ УКРАИНСКОГО ЯЗЫКА
Практические и лабораторные занятия**

Под редакцией проф. И. С. Олійника

*Допущено Министерством народного образования УССР
в качестве учебного пособия для студентов пединститутів
специальности 02.19.00 «Украинский язык и литература»*

Киев

«Вища школа»

На украинском языке

Художній редактор *І. Г. Сухенко*
Технічний редактор *Н. Ю. Морозова*
Коректор *О. В. Труш*

ИБ № 14536

Здано до набору 27.03.90. Підписано до друку 24.06.91. Формат
84×108¹/₃₂. Папір друк. № 2. Гарнітура літературна. Високий
друк. Умов.-друк. арк. 15,12. Умов. фарбовідб. 15,38. Обл.-вид.
арк. 16,62. Тираж 10 000 пр. Вид. № 8162. Зам. № 410. Ціна
2 крб. 70 к.

Видавництво «Вища школа»,
252054, Київ-54, вул. Гоголівська, 7.

Білоцерківська книжкова фабрика,
256400, Біла Церква, вул. Карла Маркса, 4.